تصوير ابو عبد الرحمن الكردي

بیرەوەریەکانی ئیحسان نوری پاشا

و:وریا قانع

بیرەوەرییەکانی

ئیحسان نوری پاشا

وەرگێڕانی

وریا قانیع

چاپی یەکەم

2001

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی
کوردستان ت. «٢٢٢٩٩٩٢»

e.mail:mukriani@yahoo.com

■ کتێبی ژمارە: «٥٢»

■ کتێب: بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا

■ وەرگێڕانی: وریا قانیع

■ هونەرکاری: قاسم قادر

■ چاپی یەکەم: هەولێر - ٢٠٠١

■ ژمارەی سپاردن «٢١٣»ی ساڵی ٢٠٠١دراوەتێ.

■ چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە/ هەولێر

پەیڤێك

شۆڕشی ئاگری داغ یان بەشێوەیەکی دیکە بڵێین شۆڕشی ئارارات یەکێکە لە شۆڕشە مەزن و بایەخدارەکانی نەتەوەی کوردی ستەم دیدە، کە ماوەی پێنج ساڵێك دەوامی کرد، هەر لەکاتی بەرپاکردنی شۆڕشەکەوە سوپای کورد واتە هێزی چەك هەڵگرو رێکخراوی بەڕێوەبردنی کاروباری دانیشتووانیش لە شێوەی دەوڵەتێکی سەرەتاییدا، رێکخرا و ئالاّی پیرۆزی کوردستانیش بەسەر لوتکەی چیابڵندو گەردنکەشەکانی کوردستانەوە بەدەم شنە بای ئازادییە وە دەشەکایەوە. ئەندامانی هێزی چەکهەڵگریش بەپێی پلەکانیان نیشانەی تایبەتییان هەبوو، کە پلەی ئەفسەرەکان و سەربازەکانی لەیەك جیادەکردەوە واتە تاڕادەیەك رێکخستنێکی سوپایی خاوەن دیسپلینیان پێکهێنابوو. ئەم شۆڕشە هەرچەندە خاوەنی رێکخستنێکی رێکوپێکبوو و بناغەی دەوڵەتێکی بۆ کورد دارشتبوو هەرگیز چاوەڕوانی کەوتنی لێوە نەدەکرا، بەلاّم لە بەدبەختیی کورد داگیرکەرانی کوردستان هەرچەندە لە دەروونەوە دوژمنێکی سەرسەختی یەکترن، بەلاّم لە کاتی پەرەسەندنی هێزی

کورد و گەشەك ردنی بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کورد دەبنە برای گیانی بەگیانیی یەکتر و لەسەریەکدی دەکەنەوە بەنوێترین چەکی سەردەمەکەیانەوە لە هەموولایەکەوە پەلاماری بزووتنەوەکەی دەدەن و لەناوی دەبەن. سەرەڕای ئەمەش دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانیش لە نانەوەی فێڵ و تەڵەکەلە دژی کوردو بزووتنەوە رەواکەی و بۆ یارمەتیدانی دوژمنەکانی کورد بەچەك و دراوو پسپۆڕی سەربازی هەرگیز کورتییان نەکردووە و هەزارو یەك داویان بۆ ناوەتەوە. بۆیە تاکو ئێستا ئەنجامی شۆڕشەکانی کورد هەرکەوتن و ماڵوێرانی بەشوێنەوە بووە. تا کار گەیشتە ئەوە بە چەکی کیمیاوی وڵاتانی زلهێز شارو دێهاتەکانیان کیمیاباران کردین و شارو شارۆچکەکانیشیان وێرانکرد و لە ئۆردوگا زۆرە ملێکاندا کۆیانکردینەوە. ئەگەر بە چاوێکی ورد تەماشای شۆڕشی کورد بکەین ئەبینین کە کورد بەتەنها لەگەڵ تورك یان فارس یان عەرەب نەجەنگیوە. بەشداریکردنی فڕۆکەکانی بەریتانیا لە وێرانکردنی شاری سلێمانی و دێهاتەکانی بارزاندا رۆڵێکی گرنگیان بینیوە. لە شۆڕشی ئەیلوولیشدا بەچەکی بەرەی ئیشتراکی و ناپاڵی هیندی و فڕۆکەکانی بەرەی ئاشتیخواز دێهاتەکانی کوردستان وێران دەکران و ژن و منداڵی بێتاوانیان ئەکرد بە قەرە برووت. پسپۆری سەربازی وڵاتە عەرەبییەکانیش دەستە پاڵەی خۆیان خستە سەر ئەو ئاگرە دژی مرۆڤایەتییەکە ماڵی کوردی پێدەسووتێنرا. نووسینەوەی ئەم ڕووداوانە، وەکو مێژوویەك بۆ نەوەکانی ئایندەمان گەلێك پێویست و سوودبەخشە. بۆ ئەوەی نەوەی ئایندەمان هیچ گلەییەکمان لێنەکەن و وانەزانن ئێمەی باب و باپیرانیان دەستە پاچە لەرووی ستەم و

تاوانەکانی داگیرکەراندا دانیشتووین بابزانن کە بـاب و باپیرانیـان لـە جـەنگی تەنبەتـەندا بـەپێوە بەرانبـەر تـۆپ و شەسـتیری گـەورەو بچووکی دوژمن لـە پێنـاوی ئـازادی و سـەربەخۆیی نیشـتمانەکەیاندا جەنگیون. بەبێ چەك تەنها بە بێلْ و داردەستەوە پـەلاماری فڕگـەی مۆدێرنی دوژمنیان داوەو دەستیان بە سەردا گرتووە و درێژەیان بـە هێرشـی بێباکانـەیان داوە. گیـانی پیرۆزیـان کـردووە بـە قوربـانی، بڕیاریان داوە لە دوای تەواوبوونی ئـاخرین فیشـەکیان بـە خەنجـەرو مشتەکۆڵە پەلاماری دوژمنان بدەن.

خوێنـەری بـەڕێز هەرچـەندە ئـەم بیرەوەرییـە لەمـەو پێـش چاپکراوە، بەڵام لەبەر زۆربوونی خوێندەوارانی گەلەکەمان و کـەمیی ئەو ژمارەیە کە لێی بڵاوکراوەتەوە، وامان بە باشزانی کە دووبارە لە سـەرچاوە فارسـییەکەیەوە وەریگێڕینـە سـەر زمـانی کـوردی، تینوویـەتی کۆمـەڵێکی دیکـەی پـێ بشـکێنین و بەشـێکی گرنگـی مێژووی نەتەوەکەمانیان بخەینەوە بەرچاویان تاکو بە باشـی دۆسـت و دوژمنەکانی نەتەوەکەمان بناسن.

لـەوەرگێڕانی ئـەم بیرەوەرییـەدا لـە هـەندێ شـوێندا ناچـاربووین کەواژەیەك یان دەستەواژەیەکی زیادە بخەینە سەر دەقە ئەسڵییەکە ئەویش بۆئەوەبووە، کە خوێنەر باشتر لێی تێبگـات. بـەو مەرجـەش ئەسـڵی مانـای دەقەکـە نەشـێوێنێت. بـۆ نموونـە مامۆسـتا ئیحسـان نوری لە هیچ شوێنێکدا زاراوەی شۆڕشگێڕ یان جاشی بەکارنەهێناوە بەڵکو لەباتی ئەمانە زاراوەی (ملیون، مجاهدین، مدافعین و چریکـی) بـەکارهێناوە، چونکـە لـەو سـەردەمەدا ئـەم زاراوانـە نـەبوون تـاکو بەکاریان بێنێت. ئێمە لە هەر شوێنێکدا بە باشمان زانیبێت بەکارمان

هێناون، لەگەڵ چەند وشەیەکی دیکەشدا کە بە پێویستی نازانم بگەڕێم بە دوایانا و یەك بەیەکیان دەست نیشان بکەم، بەلاّم نەمکردووەتە کارێك ناوەڕۆکی بیرەوەرییەکە نە بەلای کورداو نەلە دژی تورك بە کاربێنم. ئەم بیرەوەرییانە لە بناغەدا بریتیبوون لە زنجیرە وتارێك کە لە ڕۆژنامەی کۆهستانا بە فارسی بلاّوکراونەتەوە.

بەڕێز مامۆستا کاوە بەیاتی کۆی کردووەتەوەو لە مردن ڕزگاری کردوون و کردوویەتی بەم کتێبە. جگە لەمەش لە ساڵی (١٩٨٦) دا لە سوێس بە زمانی فەرەنسی لەشێوەی کتێبێکدا بلاّوکراوەتەوە.

مامۆستا کاوە بەیاتی لەگەڵ دەقە فارسییەکەیدا بەراوردی کردووە، بەهۆی باری رامیاریی ئەوسای وڵاتی ئێرانەوە هەندێك شت لە فارسییەکەیدا پەڕێنراوە، بەلاّم لە فەرەنسییەکەیدا بە تەواوی نووسراوە. هەندێ شتی دیکەش لە فارسییەکەدا هەبووە، بەلاّم لە فەرەنسییەکەدا نەبووە. ئەمانەی لە ناو جووت کەواندا داناوە و ئاماژەی بۆ کردووە. ئێمە بە پێویستمان نەزانیوە جیایان بکەینەوە، چونکە هەردووکیان بەشێکن لە بیرەوەرییەکان و بە پێی بارودۆخی ڕۆژگار هاتوونەتەکایەوە، پێویست بە جیاکردنەوەیان ناکات.

مامۆستا کاوە بەیاتی گەلێك دڵسۆزانە و زیاد لە پێویست خۆی ماندووکردووە پێشەکییەك و چەند لاپەڕەیەکی سەبارەت بە بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کوردیشی خستووەتە سەر، چونکە ئێمە تەنها نیازمان بلاّوکردنەوەی بیرەوەرییەکانی ئیحسان نورییە، بۆیە چاوپۆشیمان لە وەرگێڕانی پێشەکییەکە و ئەو بەشەی دیکەشی کرد. هیوادارم مامۆستا کاوە بەیاتی لێم زویر نەبێت و خوێنەوارانیش لێم ببوورن.

لێرەشدا ئەوەش بە خوێندەواران رادەگەیەنم کە مامۆستا ئیحسان نوری ئاماژەی بۆ ئەو یارمەتییانەی شێخ ئەحمەدی بارزانی نەکردووە، کە کریس کۆچەرا لە کتێبەکەیا کەناوی (بزاڤی نەتەوەیی کورد)ە لێیەوە دواوەو دەڵێت شێخ ئەحمەد دووجار هەر جارەی (٣٠٠) چەکداری ناردووە بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی ئاارارات. مامۆستا کاوەش دەڵێت شێخ ئەحمەد (٥٠٠) چەکداری بۆ یارمەتیدانی شۆڕشی ئارارات رەوانەکردووە.

لە کۆتاییدا هەزاران سلاو لە گیانی پاك و پڕ لە سۆزەکەی مامۆستا ئیحسان و هەموو شەهیدانی دیکەی رێگای ئازادی و سەربەخۆیی نیشتمانە بێنازەکەمان.

وریا قانیع

٢٠٠٠/٩/١٤

بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا

ئاگری، ئاگری، تۆ ئاگر بووی
لە ناو دنیا سەربڵند بووی
لەسەر کوردستان چرابووی
هەڵبە ئاگری، هەڵبە ئاگری

کورتە مێژوویەك:

لە دوای کڕنووشبردن لە بەرانبەر بارەگای تۆدا ئەی ئاگری، تۆ ئەی چیای بڵند کە هەمیشە زیارەتگای نەوە دلێرەکانت بووی. چین چینی سەهۆڵبەندانت وەکو لاپەڕەکانی مێژوو، بەسەریەکدا کەوتوون. لە بەرانبەری تۆدا کە رووداوە نادیارەکانی سەدەکانی مێژوو دەگێڕیتەوە، لە بەرانبەر تۆدا ئەی ئاگری کە ناوەکەت لە دێرینەی مێژوویيت دەدوێت و پریسکەی گڕکانی تۆ کە سەردەمێك دەوروپشتت لە رووناکیی گەرموگوڕتا ڕاگرتبوو و ئێستاش لە دڵی نەوەکانتا ئاوازە خوانی دەکەیت، لەدوای کڕنووشبردن لە بەرانبەر پەیکەری بەهادارو بەڕێزتا، من کە یەکێکم لە بچووکترین نەوەکانی تۆ، دەمەوێت بە مۆڵەتی تۆ چەند لا پەڕەیەك لە مێژووی پڕلە شانازیت بنووسمەوە.

* * *

ئارارات ئەو چیا گەورەیە کە لە باکووری خۆرئاوای ئێراندا سەری لە ئاسمان دەسوێت، وەکو دیوارێکی بڵندو پایەدار هەمیشە ئەم وڵاتەی لە دەستدرێژیی بێگانان پاراستووە، تاکو ئێستا مۆڵەتی بە هیچ کەسێك نەداوە کە سەرکەوێتە سەر بەرزترین لووتکەکەی.

مەسیحییەکان دەڵێن کەشتییەکەی نوح لە سەر ئەم چیا گەورە نیشتووەتەوە. بەڵام قورئانی پیرۆز ئەم وتەیە بەر پەرچ دەداتەوە. شوێنی نیشتنەوەی کەشتییەکەی نوح بە چیای جوودی کە لە باشووری سنووری تورکیایە دەست نیشان دەکات. ئەم چیایە کە لە سەردەمێکدا کڕنووشگای زەردەشتییەکان بووە ئێستاش رۆگەی نەوەکانی واتە نیشتمانپەروەرەکانی ئێستایەتی. ناوی پڕ شانازیی (ئاگری) کە لە ئاگرەوە وەرگیراوە، وێڕای ئەوەی سالانێکی دوورودرێژ واتە چەندین سەدە لە تەمەنی ئارارات تێپەڕیوە، وەفاداریی رۆڵە خاوێنەکانی نەوازشی دەکێشن و بەپێچەوانەی وتەی مێژوونووسانی عیبری–ئاشووری و یۆنانی ناوی ئاگری گەواهی دەدات کە هیچ کاتێك نەتەوەی کورد چیای ئاگری–ی فەرامۆش نەکردووە، بەفێرکردنی ناوی خۆی بە نەوەکانی خۆی ئەو پەیوەندییە پڕلە ئەوینەی هەمیشە پتەوتر کردووە.

سەلمان نەسرِی پاشای ئاشوور لە ساڵی (١٢٦٠) پێش زایینی ناوی ئاراراتی بردووە، بەڵام دەمرگانی مێژوونووسی ناسراو، بوونی دەوڵەتی بە هێزی ئاراراتی لە شوێنی ئاشکرای خۆیدا بە دوو هەزار ساڵ پێش زایینی داناوە. بە پێی بەراوردو لێکۆڵینەوە لە شوێنەوارەکانی ژێر زەوی کە لە شاری (وان)ی پایتەختی دەوڵەتی ئارارات و ناوچەکانی دیکەی دەوروبەری ئارارات دۆزراونەتەوە، لەگەڵ شوێنەوارێکدا کە لە ناوچەی دەریای رەشدا دۆزراوەتەوە، روونبووەتەوە کە دانیشتووانی ئەم دوو ناوچەیە. شارستانیەتێکی هاوبەشیان هەبووە و بەبۆچوون و ئیحتیمالێکی بەهێزەوە دەڵێین سنووری ئارارات تاکو دەریای رەش درێژبووەتەوە.

دانیشتووانی ئارارات تایبەتمەندیی رەگەزیی خۆیان لە دەست نەداوە. وەکو ئەو بەردە گەورانەی کە لەنێو دۆڵە قووڵەکاندا هەڵکەوتوون و هێزو توانای لافاوە گەورەکان نەیانتوانیوە ئەوبەردانە لە شوێنی خۆیان ببزوێنێت لە بەرانبەری لافاوی هێرش بەرانەی نەتەوە ئاوەکییەکاندا خۆی ڕاگرتووە، هێزو قورسایی ئەو هێرشانە وەی پێبەر نەداوەو لە ئەنجامدا بە هەمان سیمای سەرەتایی خۆیان دەرکەوتوون. بە ئەگەرێکی زۆرەوە خێڵی ئارارات یەکێکن لە خێڵە گەورەکانی گۆتی، ماوەیەك لە ژێر دەستەڵاتی خێڵە هاو نژادەکانی خۆیاندا وەکو(شۆبار)و نایرییەکان– دا بەسەربردووە. لە سەرەتای سەدەی هەشتەمی پێش زاینی گەیشتۆتە لووتکەی دەستەڵاتی خۆی. لە ساڵەکانی هەشت سەد تا هەشت سەدو بیست و پێنجی پێش زاینی پاشای ئارارات (منقاش) کە هەمان منقەش چنزا یا مەنوچیهری شانامەیە بەرەو باشوور هێرشی بردووە، بەر پەرچی ئاتور نازپرپال، سەلم نەسر (تورو سەلمی شانامە)ی پاشای ئاشووری داوەتەوە. لە باشووری خۆرئاوای دەریاچەی رەزائییە چەندین بەردی نووسراوی بە یادگاری بۆ بەجێهێشتووین. عبرییەکان ناویان لەم دەوڵەتە ناوە ئارارات و ئاشوورییەکان بە ئۆرارتوو، مێژوونووسی ناسراوی یۆنانی هەرۆدۆت، بە (ئالاڕود) ناوی بردووە.

هەرۆدۆت دەڵێت: ((لە دەوروبەری چیای ئارارات هۆزی ئالاڕود، هالدییان دەپەرست))، بێگومان هەر لەبەر ئەوە بەم خێڵەیان وتووە (خالدی یاهالدی). مایەر (ئاراس)ی ناوەندی بەنیشتمانی ئەم نەتەوەیە داناوە. شوێنی ناو براو شوێنی نیشتەجێبوونی خێڵێکی مادەکان بووە بەناوی (ئارزنت). بوونی ناوچەیەك بە ناوی (خالدیا)

له نزيك ترابوزان له سەردەمی ئیمپراتوریەتی رۆمی خۆرهەلاتدا لەوەدەچێت لایەنگری ئەو بۆچوونە بکات کە سنووری ئاراراتی تاکو دەریای رەش درێژ بووبێتەوە.

لەوەدەچێت بە دروستبوونی دەوڵەتی گەورەی ماد لە ژێر سەرکردایەتیی هۆخشتەر شادا هۆزی هالدی-ی خستبێتە ژێر دەستەڵاتی خۆیەوە و ملکەچی کردبن و بناغەی دەوڵەتی ئێتینی ئاراراتی لەرزۆك کردبێت. هەرچەندە ئەم پاشایە سنووری دەوڵەتی مادی تا قزل ئێرمەق (رووباری هالیس) درێژکردەوەو دەوڵەتە دراوسێکانی ترساند، بەڵام کورەکەی کەناوی (ئیختووڤیگو) (کەیکاوس) بوو لێوەشاوەیی باوکی نەبوو، بە زوویی ئەم ناوچەیەی لە دەست دا.

هەندێ جار پاشاکانی ئاراراتی لە خانەدانی مانائی بوون کە لەباشووری خۆرئاوای رەزائیە- دا فەرمانڕەواییان دەکرد. ئەم کارەش بە نۆرەی خۆی بە بەڵگەی هاوڕەگەزبوونی ئەم دوو هۆزە دادەنێت. لە ساڵی (٦٠٠) پ.ز لەبەرئەوەی ئاراراتی دەوڵەتی سەربەخۆی نەبوو کەوتە بەر هێرش و پەلاماری ئەرمەنییەکانەوە.

هەرۆدۆت دەڵێت: بەرزیی پلەی شارستانیەتی ئاراراتییەکان وای لە ئەرمەنییەکان کرد کە ئاینی ئەوان قبووڵ بکەن و ئەم ناوچەیە کە بە بۆنەی هالدییەکانەوە(هایستان)یان پێدەوت، لە دوایدا دایانەوە پاڵ خۆیان، خۆیان ناو نا هالدی یان هایق. هاودینی و هاوڕەگەزیی ئەم دوو هۆزە، بوو بە هۆی ئەوەی یەکێتی نێوانیان مسۆگەر بکات. لەمە بە دواوە هیچ رێگرییەك لەوە نەدەکرا کە ئەم چیا پیرۆزە نێچیرگای پاشاکان و جێگای رمبازیی سەردارانی ئەرمەنی بێت.

لـه دواییـدا دەركـەوت نــاوی خێڵــە جۆربــەجۆرەكانی ئــارارات: كورتی، مارد، ئەمرد-لە مێژووەكانی ئەرمەنیدا بە مار تۆمار كراوە- بـوون كـە هـەر یـەكێكیان بەشـێك بـوون لـە خێڵـەكانی گۆتـی: ئـەم تایەفانە نەك تەنها لە خاكی ئاراراتدا- بە گەواهیدانی (ئەسترابۆن) و مێژوونووسانی دیكـە- بـەڵكو لـە تـەواوی خـاكی مادسـتان، فـارس، ئازربایجان و مازەندەران، هەر بەم ناوانەوە دەژییان. لە دواییـدا بـە پـــەیدابوونی ئـــایینی مەســـیحی ئەرمەنییـــەكان و ئاراراتییـــەكان بەخواست و زۆرەملێ ئەو ئایینەیان پەسەندكرد.

لە ساڵی (٢٧٩) ی زاینیدا. (ترتـاب)ی پاشـای ئەرمـەنی ئـایینی مەسیحی قبووڵكـرد، لەدەوروبـەری مووشـدا سـەد هـەزار كەسـی لـە پیاوانی ئایینی هالدی كوشت و بەزۆر دانیشتووانی كرد بە مەسیحی. لە دوای بڵاوبوونەوەی ئایینی ئیسلام ژمارەیەكی زۆری ئاراراتییەكان لەگەڵ هاوڕەگەزەكانی دیكەی خۆیاندا، واتە كوردەكانی باشـوور بـە چـاو لێكـەری، ئـایینی ئیسـلامیان قبووڵكـــرد. لـــە هـــەمانكاتدا ژمارەیەكیان لەسەر ئـایینی مەسـیحی-ی خۆیـان مانـەوە. تەنانـەت لەم دواییانەشدا لە نێو كوردەكاندا چەندین بنەماڵە بەرچاو دەكـەون كە هێشتا بەشـێك لـە شـوێنەواری ئـایینی مەسـیحی لـە رەفتاریـاندا بـەكاردەهێنن، هـەروەها لـەناو ئەرمەنییەكانیشـدا مەسیحییان تێـدا ماوەتەوە كە زمانی ئەرمەنی نازانن و بە زمانی كوردی دەدوێن. ئـەم دوو كۆمەڵـە لـە پاشمـاوەی هالدییـەكانن كـــە ئـــایینی مەسـیحییان قبووڵكردبوو، دەستەی یەكەمیان لە دواییدا موسوڵمان بـوون، بـەڵام دەستەی دووهەمیان لەسەر ئایینی مەسیحی-ی خۆیان مانەوە.

با واز لەم بابەتە بێنین. جیاوازیی بیروباوەڕی ئاییبنی، ئەم دوو هاو نیشتمانییەی بەردایە گیانی یەکتری. کاتێك ئاییبنی ئیسلام لەخۆرهەڵاتدا گەشەی کردو، دەستەڵاتی بەدەستهێنا کەم کەم کوردەکانی ئارارات هاتنە سەر کار. لەوانەش خانەدانی شەدادی کە سەر بە خێڵی ڕووادی بوون کە لە دەوروبەری شاری (دیوین)ی پایتەختی دێرینی ئەرمەنستان و لە نزیکی چیای ئارارات نیشتەجێبوون. لە سەرەتاوە لە (گەنجە)و قەفقاز سەڵتەنەتیان بە دەست هێنابوو. لە دواییدا دەستیان بە سەر ئەرمەنستانیشدا گرت. بەم شێوەیە ئارارات دووبارە کەوتەوە ژێر دەستەڵاتی نەوە رەسەنەکانی خۆی.

لە دەوروبەری سەدەی پێنجەمی کۆچیدا بوو، کە یەکێتیی (کورد–ئەرمەنی) لە بەرانبەر هۆزە تاڵانکەرەکانی تورك ئەنجام درا. خێڵە تورکەکان دەستی تاڵان و فەرهوودیان تانزیکی (ئانی)درێژکردبوو. پاشای کورد مەنوچیهر، کورتکردنەوەی دەستی تورکەکانی بە پێویست زانی. مەسەلەی هاودینی نابە لاوە، دەستی دایە شمشێر.

کریکۆری کوڕی (وهاك) کە گەورە ترین و دەستەڵات دارترین کەسایەتییەکانی ئەرمەنی بوو، هات بۆ یارمەتیدانی هێزی کورد. چەند ساڵێکیش دوای ئەوە کە ئەرمەنستان کەوتە بەر هێرش و پەلاماری تورك، مەنوچیهری کوردیش هێزی کوردی نارد بۆ یارمەتیدانی ئەرمەنییەکان.

لە ئەنجامداو لە دوای ئەوە کە حکومەتەکانی خودموختاری لەناوچوون، سەردارانی کورد لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستان.

نفـوورزی مەعنـــەویی خەلیفـــەکانی عوسمانییـــان بەدۆســـتایەتی و وەفاداری راگرتبوو و بەم شێوەیە ئاسایشـــی ئـەو ناوچەیـە مسـۆگەر بووبوو و کوردەکان تارادەیەك وازیان لـــە داواکـاریی ئـازادیی خۆیـان هێنـا، بـەلاّم دووبـارە جارجـارێك لـە گۆشـــەو کـــەناری هەرێمەکـــەدا نەغمەی ئازادی خوازان بەرز دەبووەوە، بەلاّم لـەدوای چـەند رۆژێـك خامۆش دەبووەوە.

دانیشـتووانی ئـەم چیایـە پابـەندی ئـاوو خـاکی خۆیـانبوون. بـە دەمارگیرییـەکی هـــاورێك لەگـــەلْ نائومێدییـــەوە شـــیعری شـــاعیری نەتەوەیی خۆیان (ئەحمەدی خـانی)کـە نزیکـەی (٣٠٠) سـالْ لـەوەو پێش هۆنیبوویەوە. لەبەر خۆیانەوە دەیانخوێندەوە ئەیان وت:

((ساقی تو ژبۆ خدی کەرمکە یك جرعە مەی دەجـام جەمکـە))

((داجام بەمەی جهان نمابیت هەرچەمە ئیرادەتی خودا بیـت))

((داکشف بێت لەبەرمـە ئـەحوالْ کسـانی دبـتن میسرئەقبالْ))

((ادبارمەوی گـها کـــــمالـــــی ئایـــــا بـــــوەقـــابل زوالی))

((یاهروهـــادی لـــە اســـتوابت حتـــی وکـــو دور منتـــها بیـــت))

((قـەت ممکن ەتـەرژچرخ لولـب تـالع ببـــتن ژبۆمـــە کوکـــب))

((بختە مە ژی بو مەرابیت یار جـارك ببـتن ژخـواب هشـــیار))

((رابت ژمە ژی جهان پناهەك پیـدا ببـتن مـە پادشـــاهـــەك))

(لە کتێبە کەدا تەنها ئەم پێنج دێرەی لێکدراوەتەوە).

لە دوای چـەندین سـەدە ئـارارات بـووە جیاکـەرەوەی سـنووری ئێران–رووس و عوسمانی. هەروەها بوو بە هێلێکی راست لـە نێـوان ئاگری گەورەو سنووری رووس و عوسمانی لە سالّی (١٩١٤) لەنێوان

رووس و عوسمانیدا جەنگ روویدا، هێزەکانی عوسمانی لە دوای چەند شەرێکی خوێناویدا هەلاّتن. دانیشتووانی دلێری ئارارات ئیتر توانای قبوولکردنی ئەوەیان نەبوو کەلەمە زیاتر خاکی نیشتمانەکەیان ئەم دەست و ئەو دەست بکات. لەلایەکی دیکەشەوە ئامادە نەبوون دۆستایەتی و وەفادارییان بۆ خەلافەت، بکەوێتە بەرگومان و دوو دلّییەوە. لەم رووەوە دەستیان بۆ چەك برد و بەسەرۆکایەتیی (گور حەسۆ)و(برو حسکی=ئیبراهیم حسکی) دەستیان بە پاراستن و پاسەوانیی خاکی نیشتمان کرد. چەندین جەنگی دلێرانەیان کرد و نەیانهێشت رووسە قەیسەرییەکان پیّ بنێنە ناو خاکی ئاراراتەوە. رووسەکانیش لەبەرانبەر ئەم دلاوەری و مەردایەتییەدا بیّ هەولّدان ئاراراتیان بەسەر جەنگاوەرەکانیدا بەجیّ هێشت و بەرەو ناو خاکی عوسمانی درێژەیان بەرۆیشتن دا.

پارێزەرانی ئارارات گەلێك جار سنووری خۆشیان دەبەزاند و هێرش و پەلاماری دلێرانەیان بۆ سەر هێلّی پەیوەندی نێوان خۆیان و رووسەکان دەبرد. لە یە کێك لە جەنگەکاندا گور حەسۆ سەرۆکی جەنگاوەرانی ئارارات هاوکات لەگەلّ پەلاماری شەمەندەفەرو رێگای ئاسنی نێوان ماکو-بایەزید کەسەربازی چەکداری دەگوازتەوە، کوژرا.

دوای کوژرانی گور حەسۆ، برو حسکی، بە ئازایەتییەکی جوامێرانە تا کۆتایی جەنگەکە نەیهێشت دوژمنان پیّ بنێنە نێو خاکی ئارارات، لەکاتێکدا کە هێزەکانی رووس لە شاری بەدلیسیش تێپەڕیبوون.

ئارارات وەکــو دوورگەیــەك لــە ناوەڕاســتی دەریایــەك دوژمــن مابووەوە. شەپۆلی هێرشەکانی بەرەو دوا دە کشاندەوەو نیشــتمانی خۆیان لە هەموو بەڵایەك دەپاراست.

شۆڕشی گەورەی ئۆکتۆبەر بــوو بــە هــۆی ئــەوەی کــە هێزەکــانی رووس شوێنە داگیرکراوەکانی دەرەوەی سنووری خۆیان چۆڵ بکەن و بگەڕێنەوە. هێزەکانی ئەرمەنی لە ژێر ســەرکردایەتیی (ئــەنترانیك) پاشا، قارەمانی نەتەوەیی خۆیان پاراســتنی ناوچــە داگیرکراوەکــانی عوسمانییان لە ئەستۆ گرت، بەڵام دەشیانزانی بەو ڕێکخستنە پڕ لــە کەموکورتییــەی خۆیــان نــاتوانن لــە بەرانبــەر لەشــکری عوســمــانیدا خۆیان رابگرن.

کوردەکانی ئاراراتیش لەم کاتەدا بــە ســەرۆکایەتیی بــرو حســکی بێ ئــەوەی چــاوەڕوانی هــاتنی لەشــکری عوســمــانی بــن، هــێرش و پــەلامارەکانی یــەك لــەدوای یــەکی خۆیــان لــە دژی شــاری بایــەزید دەســتپێکردبوو. ئارامگــای ئەحمــەدی خــانیی شــاعیری گــەورەی کوردیــان لــە داگیرکــەران وەرگرتبــووەوە. بــەڵام چــەند رۆژێــك دوای ئەوە، ناچار ئەو شوێنەیان دایەوە بە لە شکری عوسمانی.

لە ساڵی (١٩٢٠) چیای ئــاگری بــووە خــاڵێکی دیکــەی ســەرەتای هێرشــی تورکــەکان بــۆ ســەر حکوومــەتی تــازە پێکەیشــتووی ئەرمەنستان. کوردەکانی دەوروبەری ئــاگری لــە ژێــر ســەرکردایەتیی لەشــکری (١١)ی تــورك شــارەکانی ئیغدیــر و قلبیــان داگــیرکردو گەیشــتنە رووبــاری ئــاراس. لەبــەرەکانی فاغزمــان و قارسیشــدا کوردەکان زۆربەی لەشکری تورکییان پێکهێنابوو. لە سایەی دلــێری و خۆبەختکردنیان توانییــان ئــاڵای عوسمــانی لــە دەوروبــەری ســاڵی

(١٨٧٧) زایینی–دا بگەیەننە سەر سنووری نێوان رووس و عوسمانی و لەوێش تێپەڕین. ئاشکرایە کورد لە بەرانبەر ئەم هەموو خۆبەختکردنانەدا چاوەڕوانی دەوڵەتی عوسمانی بوون. (!) کە دەوڵەتی عوسمانی پاداشتی خزمەت و خۆبەختکردنی کوردانی بە کوشتنی هەندێك لەسەرکردەکانی جەنگاوەرانی کورد وەڵامی دایەوە. یەکەم کەسێك کەلە ریزی دوورخراوەکاندابوو برو حسکی بوو، کە لە هیچ جۆرە خزمەتێکی راستگۆیانە پێدزکێی نەکردبوو. .

* * *

(ئیبراهیم ئاغا) کە لە لای کوردەکان بە ناوی برو حسکی تەللو ناسرابوو، لە بنەماڵەی حسە سووری و خێڵی جەلالی بوو لە رۆژانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا لەگەڵ (گۆرحەسۆکوت) و هاوڕێ چەکدارەکانی لە ناو چەی ئاگری دەژیان. ئەمانە توانییان لە هاتنە ژوورەوەی سوپای رووسیای قەیسەری بۆ ناوچەی چیای ئاگری، بەرگری بکەن. لەوە بە دواوە برو حسکی تەللو ئامادە بوو کەلە بەرانبەر دابین کردنی ئازووقە پەیمان بە رووسەکان بدات، لەپشتەوە پەلاماری هێزەکانیان نەدات کەلە قەڵەمڕەوی عوسمانیدابوون و خەریکی ئەنجامدانی ئەرکی سەربازی بوون.

لە دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر لەساڵی (١٩١٧) رووسەکان بە پەلەو لە دوای ئەوانیش ئەرمەنییەکانیش قەڵەمڕەوی عوسمانییەکانیان چۆڵکردو بەجێیان هێشت. ئەندامانی دەستەکانی برو حسکی تەللو و گور حسۆ کوت پەلاماری ئەرمەنییەکانیان دا. گور حسۆ کوت لەم رووبەڕووبوونەوانەو لە جەنگێکدا کوژرا. برو حسکی تەللو درێژەی بە بەرگری کردن دا. شاری بایەزیدی لە ئەرمەنییەکان سەندەوە.

لەدوای چەند رۆژێك بـە هـاتنی هێزەکـانی عوسمـانی شـارەکەی پـێ سپاردنەوە. برو حسکی تەللو داوای خوشکی محەمــەد ئەفـەندی-ی فەرماندەی بایەزیدی کـردو مـارەیکرد. نـاو بـراو لـە شـاری بایـەزید خانوویەکی دروستکرد و دەستی کرد بە کاسبی.

حسکی تــەللو نـەك تەنـها لـە شۆڕشـێك کەبـە ڕابەرایـەتیی شـێخ سەعیدی گەورە (پیران) بەڕێوە دەچوو، بە شداری نەکردبوو. بەڵکو لەکاتی تێکچوونی شۆڕش بەهاوکاریی خێڵەکانی جەلالی و حەیدەری، بەفەرمانی دەوڵــەتی تورکیـە، سـنوورەکانی ئـێران و تورکیـەیان لـە رووی شۆڕشگێڕەکاندا، کە لەو کاتەدا خەریکی هــەلاتنبوون بۆئـێران گرتبوو. کوڕی شـێخ سـەعید، عـەلی ڕەزاو خـالید بـەگی حسـەینیش لەناو هەلاتووەکاندا بوون. لەکۆتایی شۆڕشی شێخ سەعید، دەوڵەتی تورك بەرنامەیەکی بۆ دوور خستنەوەی هەموو سەرۆکە کوردەکان و ماڵ و منداڵیان بۆ خۆرهەلاتی ئاناتۆلی داڕشت.

ئالەم کاتەدا دۆستانی برو حسکی تەللو ئەویان ئاگادار کردەوە، کە بڕیار دراوە ئـەویش دوور بخرێتـەوە. ئەمـەش وەلامـی ئـەو بـوو. (باوەڕناکـەم لـە دوای ئـەو هـەموو خزمەتـە گەورەیـە کەپێشکەشـی دەوڵەتی تورکم کردووە، ئیتر نازانم دەوڵەتی تورك چ ڕەخنەیەکی لـە من هەیە). وادێتە بەرچاو کە برو حسکی تەللو نەیدەزانی کـە لـەلای دەوڵـەتی تـورك کـورد هـەر کـوردە. ئیـتر چ خزمـەتگوزار بێــت و چ غەیری خزمەتگوزار.

لە یەکێك لە ڕۆژەکانی کۆتایی زستانی ساڵی (١٩٢٥) زایینی، لـە کاتێکدا کە ژن و منداڵەکانی برو حسکی تـەللو، لـە مـاڵی خۆیـان لـە دێی (چفتلیك Jefttlek) لە بنـاری چیـای ئـاگری. کـە تـازە لـە خـەو

هەستابوون و خەریکی نان خواردنی بەیانی بوون، لەپڕێکا کۆمەڵێك سەربازی سوارەی تورك، کە بە شوێن برو حسکی تەللودا دەگەڕان لە ئاواییدا دەرکەوتن. ئالەو کاتەدا بوو یەکێك لە پیاوەکانی برو حسکی تەللو کە وای‌دەزانی ئەم سوارانە بۆ رفاندنی ئەسپی ئاغاکەی هاتوون بە پەلە سواری ئەسپەکە بوو، بەچابووکی بەرەو دێی کوردئاوا هەڵات و دایە غار. سوارەکانی تورك وایان زانی کەئەمە برو حسکی تەللویە هەڵدێت و چەند سوارێکیان دوای کەوتن لەو کاتەدا برو حسکی تەللو لە بایەزید خەریکی نان خواردنی بەیانی بوو. ئەو خۆی بەم شێوەیە بەسەر هاتە کەی بۆ گێڕامەوە: (خەریك بووم لە نان خواردن دەبوومەوە، کە ئێلیخانی کوڕم بە تاوو بە عارەق رشتنەوە لە چفتلیکەوە گەیشتە لام، وتی کۆمەڵێك لە سوارە تورکەکان هاتنە ناو دێ و هاتنە ماڵەوەمان و هەواڵی تۆیان پرسی و بە شوێنتا دەگەڕێن. بە پەلە هاتم بۆ ئێرە تاکو ئاگادارت بکەمەوە. لە دڵەوە خوای گەورە،من لە شارو لە ناوەڕاستی حکوومەتی تورکدام و ئەوان لەدێدا بەشوێنما دەگەڕێن. بە کوڕەکەم وت زوو بگەڕێرەوە و پێیان بڵێ باوکم بۆ قزلدیزە چووە منیش ئێستا لە رێگەی کوتیسەوە ئەڕۆم بۆ چفتلیك و پێویستیم بە تفەنگ و فیشەکەکانمە. دوای رۆیشتنی کوڕەکەم بەپەلە جلەکانم لەبەر کرد. بەرەو شار رۆیشتم. رووم کردە کەعبەو دەستی دووعاو پاڕانەوەم بەرزکردەوە: ئەی خوا. تۆ دەزانی کە چەندە خزمەتی دەوڵەتی تورکم کردووە. هیچ کاتێك لە دژی دەوڵەت کارێکی دوژمنانەم نەکردووە و ئێستاش تورکەکان دەیانەوێت دوورم بخەنەوە. بهێڵە با تفەنگەکەم هەڵبگرم و بەرەو چارەنووسی خۆم بکەومە رێ. هەر

بڕیارێکت داوە ئەنجامی بدە. کەوتمە ڕێ و لە کەناری ڕووبارێك مێگەلەکەی خۆمم بینی کە لە لەوەڕگایەکدا بەکاوەخۆ دەلەوەڕا داوام لە شوانە کەم کرد کە تفەنگەکەم بۆ بهێنێت. پێیان گوتم کە سوارە تورکەکان گەڕاونەتەوە بایەزید، بەلاّم یەکێکیان کە بریندار بوو لە ماڵی منیان بەجێ هێشتبوو. بۆ بینینی بریندارەکە چوومە ناو دێ. داوام لە دوو کەسی کورد کرد کە تاکو بایەزید لەگەڵی بچن).

لە یەکێك لە ڕۆژەکانی کۆتایی زستاندا بوو. چیای ئاگری کراسە سپییەکەی لەبەر کردبوو. دەتوت کفنی ئەو ژن و منداڵانەیە کە لە بیاباندا سینگی زیوینیان بە نووکی نێزە شەق کراوە. لاشەی زیوینیان ببووە خۆراکی دڕندەو باڵندەکان.. کە لەخۆی کۆکردبوونەوە و ئەویش لە ژوور هەورە کەڵەکەبووە خۆڵە مێشییەکانەوە تەماشای کوشتارایەکی خوێناویی دووری دەکردو فرمێسکە سپییە درشتەکانی بەسەر زەویدا دەڕژاندن. هاوارە ترسناك و ناڕێکوپێکەکانی. کە لە بەریەککەوتنی بایە توندەکان بە دیواری درزە قووڵ و ترسێنەرەکاندا لە دایك دەبوون و لە گەرووی گیراویەوە دەهاتنە دەرەوە. نەفرەتی لە چەرخی گەردوون دەکرد و جوێنی دەدان.

ئەو ڕۆژانەی دەهێناوە یادی خۆی کە لەتاو توندیی ڕق و قینەوە ئاگری لە دەم دەردەپەڕی، پەیکەری ترسێنەری چیاو دەشتەکانی دەهێنایە لەرزین.

ئاگـــــر دەڕژانـــــــدە سەر سەران ڕووناهی دەرشاندە هەر دەران
ئەردی (أرضی را) دەهەژاند جار جاران هـــەڵبە ئاگـــری هەڵبە ئاگری

مانای شیعره کان:

ئاگری له سەریەوه دەرژانـــــد   رووناکی بە هەموو شوێنێکدەبەخشی
جار جارێك تەکانی بە زەوی دەدا   هـــەڵـــبە ئاگری هــەڵبەئاگـــری

(له مارشی نەتەوەیی ئاراراتەوه)

جارێکیـان دەنگی چـەند تەقـەی تفـەنگێك ئـاڵو گۆڕکـران چــەند سوارێکی عەسکەری تورك کە بۆ گرتنی بـرو حسـکی خزمـەتگوزاری دەوڵەت(!) هاتبوونه دێی چفتلیك، چونکە بەردەستیان نەکـەوتبوو. بە شـوێن دەسـتوپێوەندەکانیا دەگـەڕان و بـۆ ترسـاندنی خـەڵکیش چـەند تەقەیـەکیان کـرد. ئاراراتییـەکان عادەتیـان نـەبوو، بەرانبـەر تەقەی نەیارانیان بێدەنگ بن و وەڵامی نەدەنەوە. یەکەمین قوربـانی شەڕ خوێناوییەکانی دوایـی سنوور بەزێنـەکان پێشکەشـی بارەگـای چیای ئاگری، یانکرد. تورکەکان لەوە بێ ئاگابوون کە لە ئەشـکەوتە قووڵ و شێدارەکاندا، له درزه تاریك و ترسـێنەرەکانەوە، لـه پشـتی پارچـه سـەهۆڵبەندانەکانەوە، چ گـورگ و شــێرو چ بــەورو پلنگێـك خەوتوون و بێدارکردنەوەشیان تا چ ئەندازەیەك مەترسیدارە.

چیای ئاگری به تافی لاویدا تێپەڕیبوو، وەکو ئەسپه رەسـەنەکان و به چالاکییەکی کەم وێنەوه کـە بـە دەنگی تـەپڵ دەکەونـه سـەما کـردن و وادەزانـن بـۆ غـەزا دەچـن. ئـەم چیـا بەسـاڵاچووە، بــەڵکو تەمەن سەدەها سـاڵه راوەسـتاو بێدەنـگ لـەماوەی چـەند رۆژێکـدا، داوێنی کراسه سپییەکەی بەرزکردەوه له باوەشی دایکییاو خۆیا. بۆ بــەخێرهاتنی شۆڕشـگێڕانی گــەورەو بێبـــاك، چـــەندین شـــوێنی رازاندبوونـەوه. ئـەو ئیـتر غـەمگین نـەبوو چونکـه دەیزانـــی تۆڵـەی

نەوەكانی دەسێنرێتەوە. وەكو خەنجەرێك كە بە سینگی دوژمندا چەقیبێت راست راوەستاو گوێی هەڵخست بۆ ئاوازی شۆڕشگێڕە كوردەكان كە (مارشی میللی ئاراراتیان) دەچڕی ورەو گەورەیی خۆی دوو قات دەهاتەوە بەرچاوی.

دێهاتەكانی دامێنی چیاكە چۆڵ كران. دانیشتووانەكانیشیان لە ئامێزی پڕ لە خۆشەویستیی بەرزاییەكانی چیای ئاگریدا نیشتەجێ بوون. فەرماندەی شاری بایەزید بۆ دەستگیركردنی برو حسكی دەستی بە فێڵ و تەڵەكەبازی كرد؛ چونكە لە رێگەی وتووێژەوە هیچ ئەنجامێكیان بەدەست نەهێنا. سەربازە توركەكانیان ناردن و لە بەردەم ئاراراتدا، لەشكریان خست. سەربازگەیان دروستكرد. برو حسكی و سوارە كەمەكانی لە رێگای دوژمندا خۆیان لە مەكۆ نابوو؟ بێ ئاگابوون لەوە كەدوژمن سوود لە تاریكیی شەو، وەردەگرێت. سەربازەكانی تورك شەو لە ئۆردوگاكەیان هاتبوونە دەرەوەو بەپەلە ئەو بەرزاییانەی كە بەسەر شوێنی دانیشتنی پەنابەرەكاندا ئەیانڕوانی، داگیركردن و لەكاتێكدا كە چراكانی ئۆردوگای چۆڵ و بێ سەرباز هەموویان داگیرسابوون.

هەوا كەم كەم رووناك بووەوە، رووناكیی رۆژو دەنگی تفەنگی دوژمن برو حسكی لەو هەڵەو مەترسییە گەورەیەی كە هاتووتە پێش ئاگادار كردەوە. بەو هێزە كەمەی خۆیەوە، كە بریتیبوون لە دوو براو دوو برازا، دووكوڕ، چەند ئامۆزایەك و چەند خێزانێكی حسە سووری، دەستەی مووسابركی سا كان و مەحوی بەكرو چەند جەنگاوەرێكی كەسكۆیی رووبەڕووی دوژمن بووەوە.

جەنگ دەستی پێکرد. گرمەی تۆپ و ڕەشاشەکان لە دۆڵ و ئەشکەوتە کانی چیای ئاگریدا، دەنگی دەدایەوە و تا دەهات بە هێزترو ترسێنەرتر دەبوو. ئاگری مەرگی ئەحمەد ئاغای، برای ئازاو دلێری برو حسکی و برای مەحوی بەکری بینی هەروەها برو حسکیش زامداربوو، بەڵام هێزی دوژمن لە بەرانبەر کوڕانی ئازای ئاراراتدا، توانای خۆ ڕاگرتنیان نەبوو. چیای ئاگری، بە چاوی خۆی بینی،کە لە بەرانبەر گەورەیی و ئازایەتیی کوڕەکانیا دوژمن چۆکی دادا. چەك و تەقەمەنییەکانی خۆیان دابەدەستەوە. دووبارە ئاگری بینی کە کوڕە ئازاکانی دوژمنیان تێکشکان و دیلەکانیشیان بەرەڵا کردن، تاکو بە هاوڕێکانیان ڕاگەیەنن: کە کوڕانی ئاگری ئازا. . . . شێرکوژ . . . و جوامێرن. . . . دوژمنی بەهێز زەبوون دەکەن، ئەی کوژن، بەڵام لە دیلەکان خۆش دەبن.

پارێزەرانی ئارارات بۆ یەکەمجار لە بەرانبەر دوژمنی بە هێزیاندا سەریان بڵند کردەوە و چێژی سەرکەوتنیان چەشت. شۆڕشگێڕەکان نەیاندەزانی ئەو تۆپانەی کە لەو جەنگەدا بەدەسکەوت دەستیان کەوتبوو، بەکاریان بهێنن چونکە هیچ کەسێکیان شێوەی بەکارهێنانی تۆپەکانی نەدەزانی. لە ئەنجامدا چەکە قورسەکانی دوژمنیان لە گۆشەو کەنارەکانی چیای ئاراراتدا شاردەوە.

ئەم بەشە گەورەیە بۆ ئەم چیا گەورەیە.

فەرماندەی تورکەکان بۆ پاساودانی نەنگ و شەرمەزاری تێکشکانەکەی. بە هۆی دانیشتووانی باکووری ئاراراتەوە کە هێشتا لە ژێر دەستەڵاتی تورکیەدا بوون،لە شوێنی شاردنەوەی تۆپەکان ئاگادار بوون، بە شەو هێرشێکیان هێناو کۆمەڵێك ئاژەڵ و، چەند

دەوارێك و ئەو تۆپانەش کە بەبێ خـاوەن فرێدرابوون بە دەستیان هێنـاو بردیانـەوە. پـارێزەرانی ئـارارات، چونکـە درەنـگ لـەم شەوڕەوییەی دوژمن ئاگاداربوون. نەیانتوانی تاڵانەکان وەربگرنـەوە. جەنگێکی گرنگیش رووی نەدا.

شۆڕشگێڕانی ئارارات زستانی ساڵی (١٩٢٦) یـان لـە دێهاتـەکانی سەرسینگی چیای ئارارات بە ئیسـراحەت بەسەربرد. لـەم کەژەیـەدا بوو شەمکی کە یەکێك بوو لە شۆڕشگێڕە خۆبەختکـەرانی نەتـەوەی کـورد، کـە بـەهۆی هەسـتی گیانبـازی و فـام و شـعوورو زات و هەیبەتیەوە، لە نێو هەموو هاوڕێکانیا ناوو ناوبانگ و سـەرکەوتنێکی تایبەتی بۆ خۆی بە دەست هێنابوو، لەگەڵ براکەیدا کـەناوی چرخـە بووهات ئارارات. بەهاری ساڵی (١٩٢٧) هاتە پێشەوە. ئارارات وەکو دایکێك کەمنداڵە بێ باوکەکانی خۆی بـۆ پاراسـتن لـە بـەڵای رۆژگـار لەسـەر سینگی گـەرموگوڕی خـۆی هەڵدەسـوی، بـەرگی سـەوزو گەشـاوەی لەبـەر کردبـوو، دلاوەرەکانیشـی لـە ئـامێزی پـڕ لـە خۆشەویستیی خۆی راگرتبوون.

شێخ عەبدولقادر کە یـەکێك بـوو لـە سـەرۆکە هەییـەت دارەکـانی خێڵی ساکان، لەدامێنی باشووری خۆرئاوای ئارارات نیشتەجێبوو لـە لایەنی دەوڵەتەوە گیرابوو دوور خرابووەوە، بۆ خۆرئـاوای ئاناتۆڵی. لەگەڵ ساڵحی برایا لە ئۆردوگای دوور خراوەکانەوە هەڵاتن و خۆیـان گـەیاندەوە ئـارارات. ژمارەیـەك لـە خێڵـەکانی دانیشـتووی ئـارارات پـەیوەندییان پێوەکـرد. هـەوا گـەرم بـوو. چیاکـان دەیـانتوانی بـە خێرهاتنی میوانەکانیان بکەن. نۆرەی پەلامارو هێرشی ئاراراتییەکان هات.

رۆژێکیان بەیانی زوو، دانیشتووانی شاری بایەزید بە دەنگی تفەنگ و قریشکەی گوللەی ئاراراتییەکان لە خەوی ناز بەخەبەرهاتن. بەپێی وتەی تورکەکان، (قاچاخچییەکان) پەلاماری شاریان دابوو. تاکو ئێوارە جەنگ بەردەوام بوو، بەڵام نەیانتوانی شارەکە رزگارکەن. ناچار بەرەو پەناگاکانی خۆیان گەڕانەوە. ئەم رووداوە دەوڵەتی بێدارکردەوەو هێنایەوە سەرخۆ و گرنگیی ئاراراتیپەکانی باشتر روونکردەوە. بۆیە دەوڵەت بڕیاری دا، بە هەر نرخێك بێت کۆتایی بەم جۆرە رووداوانە بهێنێت.

لە کۆتایی هاوینی ساڵی (١٩٢٧) دا بوو، لەشکرێکی تورك نێردرا کە کۆتایی بە جموجووڵی ئاراراتییەکان بهێنێت. ئەم لە شکرە لە هەموو لایەکەوە پەلاماری ئاراراتیدا هێزی تورك خاڵە بەرزاییەکانی ئاراراتی داگیر کرد، لەسەر لووتکەی بڵندی ئاگری (لە نێوان ئاگری گەورە و ئاگری بچووکدا) چادریان هەڵدا. ئاراراتییەکان پاڵیان بەسنووری ئێرانی بێلایەنەوە داو بەریان بە دوژمن گرت. بەشێك لە جەنگاوەرەکان بە سوود وەرگرتن لە باری جۆگرافیایی خۆیان گەیاندە پشتی هێزەکانی دوژمن، دەستیان بە جەنگ و هەڵاتن (پارتیزانی) کرد. نزیکەی بیست رۆژێك بەم شێوەی لێدان و هەڵاتنە هێزی دوژمنیانماندووکرد. بە شێك لە هێزی تورك کە لە باشوورەوە هاتبووە ناو سنووری ئاراراتەوە و پێش رەوییەکیان بە دەست هێنابوو. ناچار کران بگەڕێنەوە بۆ کۆنە مۆڵگەکانیان. لەم ماوەیەدا ژمارەیەك لە لاوانی کورد بۆ یارمەتیدانی شۆڕشگێڕەکان خۆیان گەیاندە برا ئاراراتییەکانیان.

له دوای پاشەکشێی دوژمن واتە هێزەکانی لای باشوور، نۆرەی سەربازە پیادەکان هات کە لەسەر بەرزاییەکانی باکوور سەنگەریان گرتبوو. هێزەکانی تورك لەم ناوچەیەدا دەستیان بەهێرشی درندانە کرد- بەو هیوایە کە تۆڵەی پاشەکشێکەی باشووریان بکەنەوە، پێیان بگەنەوە- بۆ بەدەست هێنانی ئەم نەخشەیان هێزی خۆرئاواشیان زیاتر کردبوو.

جەنگ، گەلێك خوێناوی بوو. پارێزەرانی ئارارات لە بارێکی گەلێك ترسناکدا بوون. هەوا ئاڵوگۆڕیکرد. باران بە خوڕەم دەباری، پەردەیەکی تاریك لەتەم کە رووی چیاکەی داپۆشی بوو، ئەم کوشتارگا دەردناك و دڵبریندارکەرەی شاردەوە. ئارارات بە یارمەتیی کوڕەکانی هەڵسابووە سەرپێ. شۆڕشگێڕەکان ئەم هەلەیان لەدەست نەدا، پەلامارێکی دلێرانەیان برد. لەکاتێکدا کە تەم رەوییەوە ئارارات رووناك بووەوە. هێزەکانی تورك تێکشکێنران شۆڕشگێڕەکان دەستیان بە چەك دامالینی تورك کرد، بەلام گرنگییان بە دیل گرتن نەدەدا، هەرچەندە لەناو دیلەکانیشدا بیست و سێ ئەفسەری تورکی تێدابوو، کە لە دوای بیست و چوار کاتژمێر ئازادکران. لەم جەنگەدا چەك و تەقەمەنییەکی زۆر کەوتە دەست ئاراراتییەکان.

کاریگەریی ئەم جەنگە، لە ناوچەی شۆڕشگێڕەکانی ئاراراتدا بە روونی دەردەکەوت. ئەتوت گۆرانییەکی غەیبی هاواری لە ئارارات دەکردو ئەیوت:

نەوالێن تە تژی خوونبوو. خلخلە تژی جەندە کبوو
راستە بەرێ ئاگری تۆبوو ئیمرۆ ئاگر لاوانی تۆ بوو

ماناکەی:

دۆڵەکانی تۆ پــــڕخوێــنبوو دڕزی بەردەکان پڕ لە لاشە بوو
ڕاستە تۆ لە کۆنا ئاگربــــووی ئەمــــڕۆکــە لاوەکانی تۆ ئاگرن

هێشتا یەکە تێکشکاوەکانی سوپا، ئارارتیان بەجێ نەهێشتبوو. کە فەرماندارى تورك، ئاگاداربوو کە ئیحسان نوریش لە ناو جەنگاوەرەکانی ئاراراتدایە. (ئەم ئەفسەرە لە کۆتایی ساڵی (١٩١٩) نوێنەری کۆمەڵەی ئەفسەرانی ئەستەموولٚ بوو. ناوبراو(واتە: ئیحسان نوری) لەگەڵ حکوومەتی فەرید پاشا کە لە بەرانبەر شۆڕشی ئاناتۆڵی ڕاوەستابوو، دوژمنایەتی هەبوو. ئیحسان نوری بە پشتیوانی ئەفسەرەکانی ناو کۆمەڵەکەی و هەروەها بە موافەقەتی کەمالەدین نوێنەری مستەفا کەمال پاشا. کە لە دواییدا بە ئەتاتورك ناسرا چەکی هەڵگرت و بەیارمەتیی فەوجی پیادە حکوومەتی فەرید پاشای سەرنگوونکرد. لەدوای ئەوە حکوومەتی عەلی ڕەزا پاشا لایەنگیری لەو ڕاپەڕینە کرد کە مستەفا کەمال پاشا ڕابەرایەتیی دەکرد. لەم کاتەدا ئیحسان نوری وازی لە هەموو چالاکییەکی شۆڕشگێڕانەی هێنابوو. حکوومەتی کاتی ئاناتۆڵی داوای لە ناوبراو و چەند ئەفسەرێکی نەتەوەیی کرد کە بۆ هێنانی سوپای سوور بۆسەر قەڵەمڕەوی تورکیە و دابینکردنی کۆمەکی شوورەوی بۆ هێزە نەتەوەییەکانی تورك بچن بۆ باکۆ.

کۆماری نوێی تورکیە لەدوای سەقامگیربوونی، ئیتر گوێی بەو بەڵێن و پەیمانانەی کەبە کوردی دابوو. نەدا و ئیحسان نوری پەیوەندیی بە کۆمیتەی کوردستانی سەربەخۆوە کرد. ئەم کۆمیتەیە کەلە ژێر سەرکردایەتیی خالید بەگی جبرانی-ی سەرۆکی خێڵی

جبران دروســت بــوو، ماوەیــەك لــەوەو پێــش چالاكییــە نهێنییــەكانی خــۆی لــە ئــەرزەڕۆمدا پیــادە كردبــوو. لــە (١٩٢٤) دا كۆمیتــەی كوردستانی سەربەخۆ، فەرمانی بە ئیحسان نوری كە ئەفسەرێكی لاو بوو، لەگەڵ ئەفسەرانی كوردی وەكو راسم بەگی وانلی، تۆفیق بەگی مێردینی، خورشید بەگی هەرتوشی، عەلی ڕەزا بەگی بەدلیسی، كە هاوڕێی نــاوبراو بــوون، كــە بــۆ دروســتبوونی كوردســتانی ســەربەخۆ دەست بە شۆڕش بكەن، بەڵام ئەم شۆڕشە سەركوت كرا.

ئیحسان نوری لە ئەفسەرە كوردەكانی توركیــە بــوو. پێنــج ســاڵ لەپێش ئەمڕۆداو لە شاری بایەزید فەرماندەی هـێزی سـەر سـنووری توركیــە–ئێران بــوو، لــە مــاوەی فەرماندەییەكــەیدا ئاگادارییــەكی سەبارەت بە ناوچەكە پەیدا كردبوو.

ئەم كەسایەتییە كــە ســەردەمێك لــە ناوچــەی بایــەزید پــارێزەری مافی دەوڵــەتی توركیــە بــوو، ئێستا لــە ڕیــزی شۆڕشــگێڕەكاندایە و پــارێزەری مــافی كــوردەو لــە ئــارارات نیشــتەجێیە و داوای نــەمانی دەستەڵاتی توركیە لە هەموو كوردستانا دەكــات. بــە رابوردوویــەكی ئازایانــەو دلێرانــەو كارزانییــەوە كــە ئــــەم ئەفســــەرە لــــەماوەی خزمەتكردنی لەناو سوپای توركدا ئەنجامی دابوو. بــەو ئاگادارییــەی كە فەرماندەی سوپای تورك لە بــارەی رادەی نیشــتمان پــەروەری و میللییــەتیی نــاوبراوەوە هــەیبوو، هــەواڵی بوونــی ئــەو لــە نــاو شۆڕشگێڕەكانی ئاراراتدا. بەتایبەتی لەم كاتــەدا كاریگەرییــەكی بــێ ئەندازەی هەبوو.

لەدوای ئەوەی كە هێزەكانی تورك لە ئــارارات دەركران. نــاوبراو چەند بنكەیــەكی ســەربازی كوردیــی لــە شۆڕشــگێڕەكان پێكــهێنا و

ئاڵای کوردستانی ئازادی لەسەر بنکەکان هەڵکرد. لەم کاتەدا ئـاگری نـەك بـە تەنـها خـاوەنی ڕێکخسـتنێکی سـەربازی بـوو، بـەڵکو ڕێکخراوەکـانی بەڕێوەبردنیشـی هێنـابووە بەرهـەم. بـەم شـێوەیە بەشی باشووری ئارارات کە بـەهۆی ئـەم ڕێکخستنانەوە کەوتـە ژێـر دەسـتەڵاتی کـوردەوە، بـوو بـە نـاوەندی خۆبەختکـەرانی نەتـەوەی کورد.

با، ئاڵای ئازادیی دەشەکاندەوە. نەتەوە پەروەرانی کـورد، بەم سـەرکەوتنە مەزنـە شـادمان بـوون، بـە دەنگێـك، کـە لـە شـادی و غروورەوە چیاکـانی هێنـابووە لـەرزین، سـروودی نەتـەوەیی خۆیـان دەخوێندەوەو ئەیانوت.

شەرق و غەرب باسك و گرتی پی　　　سەر سینگ خو لاو گرتی پی
کوردان را تـو کعـــبە بـــوی　　　هەڵبـە ئـاگری هەڵبـە ئاگـــری

مانای شیعرەکە:

باوەشت بۆ خۆرهەڵات و خۆرئاوا کردوەتەوە
سەرسینگ حولاو گرتی پی
بووی بە کەعبە بـــۆ کـــــــوردەکان
هـــەڵبە ئاگـــــری. . هەڵبە ئاگری...

دێهاتــەکانی دامێنــی چیاکــە دووبــارە بــە دەســت و بــازووی ئاراراتییەکان ئاوەدان کرانەوە. ئەو ئـاوەی کـە لـە نـاو قامیشـەڵانی خۆرئاوای چیاکەوە سـەرچاوەی دەگـرت و لـە باشـووری ئاراراتـەوە بـەرەو خـاکی ئـێران دەڕۆیشــت بـوو بـە سـنووری سروشـــتیی ڕێکخستنەکانی نێوان ئاگری– تورکیە.

ئەم جەنگانەی ئارارات هاوکاتبوون لەگەڵ بەستنی کۆنگرەی نەتەوەیی کورد. کە لە سەرۆکەکان و رۆشنبیران و نوێنەرەکانی کورد پێکهاتبوو. ئەم کۆنگرەیە لە ئەنجامی وتووێژی خودی کۆمیتەیەك بە ناوی (خۆیبوون) لە دایك بوو. ئیحسان نوری، بەسەرکردەی هێزی چەکداری ئەم کۆمیتەیە هەڵبژێردرا و بەڕێوەبردنی بزووتنەوەی نەتەوە پەروەرانی کوردستانی پێ سپێردرا.

رێگای قارەمانانی کورد بۆ ئارارات کرابووەوە. لە هەموو لایەکەوە بەپەلە بۆی دەچوون. فەرزندە بەگی هەسنی، کە لەکاتی شۆڕشەکەی شێخ سەعید شاری مەلەزگری رزگارکردبوو و هێزەکانی تورکیای چەك کردبوو. لەگەڵ کازم بەگی برایو ئامۆزایەکی و چەند سوارێك هاتنە ئارارات.

خالس بەگی کوڕی عەبدولمەجید سەرۆکی خێڵی سپکی و تاجەدین بەگ کە یەکێك بوو لە سەرۆکەکانی، زرکی عەدوی عەزیزی حەیدەری سەرۆکی ژمارەیەك لە خۆبەختکەرانی کورد، ئەحمەدی حاجی برو حەیدەری و براکانی، زاناو گەورەی رێزدار سەید عەبدولوەهاب ئەفەندی و کوڕە مامەکەشی و سەید رەسووڵ کە لە ئۆردوگای دوور خراوەکانەوە. لە (ئەزمیر)ەوە رایان کردبوو. یەك لە دوای یەك گەیشتنە ئارارات.

برو حسکی بە فەرماندەری و تەمەر شەمکی بە فەرماندەی ئاسایشی ئارارات هەڵبژێردران.

لەم کاتەدا بوو کە نەتەوە پەروەرانی کورد مارشی ئاراراتیان بە خۆشی و شادمانییەوە دەچڕی و ئەیانوت:

ئیمڕۆ دیسا حرص تۆ هـــات　　ئەو ئاگـــــــران ونە کلات
کۆمبون ئەدی سەرتە جوات　　هەڵبــە ئــاگـــــری، هەڵبـە ئاگری

مـــــاناکەی :

ئەمڕۆکە تۆ دووبارە تووڕەبویت ئاگرەکانی تۆ بوون بە قەلا
کۆمەڵ لەسەر تـــۆ پێکهاتووە هە لبە ئاگری، هەڵبە ئاگری

ئەیوب ئاغا کە یە کێك بوو لە سـەرۆکەکانی قوتـان لەگـەڵ چـەند کەسایەتییەکی خۆ یاندا. کە لە بەشی سەر سینگی باکووری ئارارات لە شاری دێرینـی قۆرخـان، خۆیـان قـایم کردبـوو، سـەربازانی تـورك پەلاماریان دان. جەنگێکی قورس وسەخت رووی دا. سوپای تورك لە پاش کوژرانی ژمارەیەك سەرباز و ژمارەیـەك دیـل و بریـندار، بـەرەو شـاری ئیغدیـر پاشەکشـێیان کـرد. ئـەیوب ئاغـاش خــۆی گــەیاندە هێزەکانی ئارارات و پەیوەندیی پێوە کردن.

بڕشت و رێکخستنی ئاگری، زیاتربوو پەرەی سـەند. بەشـێوەیەك کە دانیشتووانی شاری بایـەزید کـە دەیانویسـت لـەو قامیشـەلانانەی دەوروبـەری شـــار بـــۆ ســـووتاندن ســـوود وەربگـــرن، دەبوایـــە رێکخراوەکانی ئاراراتیان رازی کردایە و مۆڵـەت وەر بگرن. ئەوانە بە وەرگرتنـی مۆڵــەتی رەسمــی ج بــە ج-ی ئــارارات بــە بــێ رێگــر هاتوچۆیـان دەکـرد. حکوومــەتی بایــەزیدیش لــە بەرانبــەر ئـــەم هەنگاوەدا جگە لە چاوپۆشی هیچ چارەیەکی دیکەی نەبوو.

دەوڵەتی تورکیە، چونکە لە رێگەی هێزی سەربازییەوە، نەیتوانی کارەکەی بەرەو پێشەوە ببات. بۆ تێکدانـی ئـەم نـاوەندە نەتەوییـە

کوردییە لە ئاراراتدا، بیریکردەوە یاسایەکی بە ناوی (یاسای دواخستن) (یاسای تأجیل)ەوە لە ئەنجومەنی گەورەی نەتەوەیی تورکیەوە دەرکرد و بەپێی ئەو یاسایە لێبوردنێکی بێبەندو مەرج کە تەنها ویلایەتەکانی کوردستانی دەگرتەوە، راگەیاند. بەهۆی چەند دەستەیەکەوە لە کەسایەتییەکانی ناوچەکان ئەم یاسایەی گەیاندە ئاراراتییەکان بانگی ئاراراتییەکانیان دەکرد، بێنەوەو ملکەچی دەوڵەت بن و سوود لەم یاسایە وەربگرن.

لە بەرانبەر راگەیاندنی ئەم یاسایەی دەوڵەت ئاراراتییەکان رایانگەیاند، لەکاتێکدا راگەیاندنەکانی نوێنەرە نێردراوەکانی دەوڵەت پشتی پێدەبەسرێت، کە سەرۆك و رووناکبیرە کوردە دوور خراوەکان ئازاد بکرێن، بگەرێنەوە ناو ماڵو منداڵی خۆیان. دەوڵەتی تورکیش ئەم پێشنیارەی پەسەند کرد، بێجگە لە چەند کەسێك نەبێت، هەموو دوورخراوەکان ئازاد کران. ئەم دەستانە لەلایەنی دەوڵەتەوە، بێجگە لە بانگەشە لە ناو نەتەوە پەروەرانی ئاراراتدا ئەو ئەرکەشیان پێسپێردرابوو، کە بە ئیحسان نوری و شێخ عەبدولقادر کە بنەماڵەکانیان بۆ خۆرئاوای ئاناتۆڵی گوێزرابوونەوە، گفتوگۆ بکەن، پەیمانیان پێبدەن کە لە حاڵەتی خۆبەدەستەوەداندا. دەوڵەت گەڕاندنەوەی بنەماڵەکانیان پەسەند ئەکات.

ئەم پێشنیارانەی دەوڵەت و وتووێژی دەستە نێردراوەکان کاریان لە ئیحسان نوری نەکرد، بەڵام شێخ عەبدولقادر لەگەڵ دەست وپێوەندەکانیا چوون بۆ شاری بایەزیدو خۆیان دا بەدەستەوە. شێخ عەبدولقادر لەدوای خۆبەدەستەوەدانەکەی لەگەڵ دەستەیەکی دیکەدا راسپێردراو هات بۆ ئارارات تاکو بە ئامۆژگاریی دۆستانە والە

بـرو حسـكى بكـات، كـه بگەڕێتـەوەو ملكـەچى ياسـاكە بێـت، بـەڵام ئاراراتييەكان كەلەم نيازە ئاگادار بوون، ڕێگەيان پێنـەدا. ژمارەيـەك لەو كەسانە كە لە دەرەوە هاتبوونە ئاراراتەوە كەوتنـە شـوێن شـێخ عەبدولقادر. خۆيان دا بە دەستى دەوڵەتى توركيەوە.

دەوڵەت هانى خۆبەدەستەوەدەرانى دەدا، بەم شێوەيە كـە نـەك هـەرگيز چـەكيان ناكـات، بـەڵكو لەبەرانبـەر ئـەم ملكـەچى و خۆبەدەسـتەوەدانەدا خەڵاتيشـيان دەكـات. لـە نـاو خۆبەدەستەوەدەراندا. سـەيد عـەبدولوەهاب و تەمـەر شەمكيشـى تێدابـوو، كـە بـە فـەرمانى فـەرماندەى نەتـەوە پـارێزانى كـورد چووبوونـەوەو ملكـەچى دەوڵـەت بووبـوون، گوايـە نەخشـەى فـەرماندەى كوردەكـان ئـەوەبوو. كـە ڕێكخسـتنى خۆيبـوون لەناوچەكانى ديكەى كوردستانى توركيەدا فراوانتر ببێتەوە. بـۆ ئـەم مەبەستەش نەخشـەى بـە ڕواڵـەت خۆبەدەسـتەوەدانى ئـەم دوو كەسايەتييە زەروور بوو.

نيشتمان پەروەرى لە ناو هەندێك لە سەرۆكەكانى نەتەوەى كورد ئەوەندە بە هێزبوو، كـە خۆبەدەسـتەوەدانيان بـە كوفـر دەزانـى بـە هيـچ شـێوەيەك بـۆ بيسـتن و باسـكردنى، ياسـاى دواخسـتن ئامـادە نەبوون. لەم كاتەدا بوو كە فەرماندەى شۆڕشـگێڕانى كـورد ديـدارى نوێنەرى ڕەسميى كۆميتەى ئەرمەنييـە كۆچەرييـەكانى لـە ئـاراراتدا پەسـەند كـرد، چونكـە كۆنگـرەى كـورد نيـازو خواسـتى ئەرمەنييـە كۆچەرييەكانى بە دۆستايەتى نێوان كوردو ئەرمەنى دادەنا. هـەندێك كـەس ديـدارى فـەرماندەى كـوردى لەگـەڵ تاكـە نوێنـەرێكى ئەرمەنييەكانيان بەهۆيەكى ڕاگەياندن دەزانى. بە پێچەوانەى واقـع و

راستی، بەم جۆرە بانگەشەیانکردبوو، کە هێزی چەکداری ئەرمەنییەکان بۆ یارمەتیدانی کورد هاتوون.

راپەڕاندنی یاسای دواخستن بۆ ماوەیەکی کەم، هێزەکانی ئاراراتی لەرووی خواربارەوە تەنگەتاو کرد. زستان بوو. بەفر ناوچەی بایەزیدی تانزیکی شۆڕشگێڕەکانی ئاگری داپۆشیبوو. بەهاری ساڵی (١٩٢٨) هاتە پێشەوە. هێشتا بەفر لەم ناوچەیەدا مابوو، بەڵام لە هەمان کاتدا، بەفر لە دامێنی چیای ئاراراتدا توابووەوە. گیای سەوزو پاراو، دامێنی چیاکەی داپۆشیبوو. نەبوونی ئالف لە ناوچەی بایەزیددا بوو بەهۆی زیانێکی گەلێك گەورەی لە ئاژەڵەکانی ئەم ناوچەیەدا، بەشێوەیەك کە خێڵەکانی دەوروپشتی بایەزید ناچار بوون بە مۆڵەت و موافەقەی دەوڵەت لەگەڵ ڕێکخراوەکانی ئاگریدا، سەبارەت بە لەوەڕاندنی ئاژەڵەکانیان گفتوگۆ بکەن، تاکو ئاژەڵەکانیان بەرن بۆ چیای ئارارات، سەختیی ژیانی مللیگەرایانی کورد بەرزتربوو بووەوە. ئەتوت پەروەردگار بۆ پاداشتی خۆڕاگرتنیان و ورەی بەرزی شۆڕشگێڕەکان بەم شێوەیە یارمەتیی بۆ ناردبوون.

ژمارەی شۆڕشگێڕەکانی ئارارت کەم بوو و لە دۆخێکی مەترسیداریشدابوون. فەرماندەی شۆڕشگێڕەکان، ناچار بوو بە هەر شێوەیەك بێت خۆی بەقەویترو بەهێزتر نیشان بدات. لە هەمانکاتیشدا نارەزایی خۆشی بەرانبەر بە یاسای دوا خستنیش، روون بکاتەوە. لە بەر ئەمە لە لایەکەوە خالس بەگیان لەگەڵ ژمارەیەك سوارەو پیادە و لەلایەکی دیکەشەوە فەرزندە بەگ و

سوارەکانی فەرمانیان پێدرا، کە بچنە نێو خاکی تورکیەوە و بە هێرش و پەلامارەکانیان، نا ئارامی پێکبهێنن.

لە کاتێکدا کە تورکەکان وایان دەزانی کۆتاییان بە باری ئارارات هێناوە، دەستەکەی خالس بەگ، (٣٠٠) سەربازی لە خاکی تورکیەدا دەستگیر کردبوو و دیدە بانەکانیان چەککردبوو. چالاکییە بێ وێنەکەی فەرزندە بەگ و دەستەی عەدوی عەزیزی و دەستە بچووکەکانی دیکە کە راستەوخۆ لە ئاراراتەوە هاتبوون، رێگا نزیکەکانیان کۆنترۆڵ دەکردو بە پەلەش دەگەڕانەوە دواوە. توانا و چالاکییە هەمیشەییەکانی هێزەکانی ئاراراتیان لەبەر چاودا گەورەو بەر جەستە دەکرد، جارێکی تر حکوومەتیان لە هەڵە گەورەکەی بە ئاگا هێناوە.

هاوین هاتە پێشەوە. کات بۆ راپەڕاندنی چالاکییەکان لەبارتر بوو. شێخ عەبدولقادرو یاوەرەکانی، چوون بۆ کوێستانی دێرینی خۆیان، کە چیای سینگ بوو لەناو خاکی تورکیەدا بوو و لە ئاراراتیشەوە دوور بوو. چالاکیی دەستەکانی ئارارات لە ناو خاکی تورکیەدا رۆژبەڕۆژ بەهێزترو گورچکبڕتر دەبوو. زۆربەی ئەم دەستانە تاکو مەودایەکی دوورو درێژ لەناو خاکی تورکدا دەچوونە پێش. بۆ نموونە: دەستەی فەرزندە بەگ هێرشەکانی خۆیان تانزیك (حەسەن قەڵا) لە نزیکی ئەرزەڕۆم درێژە پێدەدا. لە هێرشێکیاندا کاروان سەرایەکیان لە نێوان حەسەن قەڵاو ساری قامیش بە مەبەستی رێگەگرتن لە هاتوچۆی داگیرکەران، داگیر کرد، ژمارەیەك لە ئەفسەرانی تورك کە بەوێدا تێدەپەڕین، بە دیل گرت، چونکە ئەم ئەفسەرانە لەگەڵ بنەماڵەکانی خۆیاندا هاتبوون، بۆ رێزگرتن لە

ژنەکانیان کـە لەگـەڵیاندابوون لەلایـەنی دەسـتەی فـەرزندە بەگـەوە ئازاد کران.

دەستەی عەلۆ بەشۆ تادەروازەی ئەرزەڕۆم دەچوونە پێش. ئـەم دەستەیە لە ناوچەی پالان توکن ژمارەیەك لـە سـەربازانی تـورك کـە تـاقیب کردنـی شۆڕشـگێڕەکانیان پێسـپێردرابوو، خسـتە نێـو داوی خۆیانەوە، لە ئەنجامی جەنگێکی کورتا ئەفسەرێك و چەند سەربازێك کوژران و چەکەکانیان دەسکەوتبوو، گەڕانەوە.

تەللو لە گـەورە پیـاوانی مەلـەزگر. لەگـەڵ هاوڕێکـەیدا چـاوش و ژمارەیـەك لـە شۆڕشـگێڕەکان تـا ناوچـەی مـووش ڕۆیشـتن، لـە چوارچێـوەی ئـەنجامدانی ئەرکـەکانیاندا، پـەیوەندیی هێزەکـانی ئاراراتیان بە دەستە شۆڕشـگێڕەکانی ناوچـە جـۆر بـە جۆرەکانـەوە پێکدەهێنا.

سەرەڕای ئەم جـۆرە چالاکییانـە، هـێزی شۆڕشـگێڕی کـورد لـە هەموو بەشەکانی دیکەی کوردستان دەسـتیان بـە چـالاکی کردبـوو، بـەڵام چونکـە ئێمـە مەبەسـتمان تەنـها نووسـینەوەی چالاکییـەکانی ناوچەی ئاراراتە بە کورتی، لە باسـکردنی چالاکییـەکانی ناوچـەکانی دیکەی کوردستان خۆمان دەپارێزین.

لە ناوچەی مەدیات لـە نزیکـی سـووریە، یـاوەرانی حـاجو ئاغـای سەرۆکی خێڵی هەڤێرك. لە ناوچەی ماردین و نسێبین و هەروەها ئەو ناوچەیە کە تا شەرنەخ و ئورە و هەکاری درێژ بووبووەوە، دەخستە ژێر هەڕەشەو گەفی خۆیەوە.

ڕۆژنامەیـەك بـە نـاوی (گێجـە پۆسـتاسی) کـە لـە ئەسـتەموول دەردەچوو، لە ڕۆژی (٩ ی سێپتامبەری ١٩٤٧) زنجیرەیەك وتاری بـە

ناوی (شۆڕشی گەورەی ئاگری و ئەنجامەکانی) بە پێنووسی زوهـدی گویڤـەن بڵاوکـردەوە. نووسـەر لـەو ئەفسـەرانە بـوو کـە لـــە سـاڵی (١٩٢٩) گوازتیانـەوە بـۆ فـەوجی گـەڕۆك و خـودی خـۆی لـە چـەند نەبـەردێکدا لـە دژی کـورد بەشـداریی کردبـوو. نووسـەر لـە مـانگی حوزەیرانی (١٩٢٩) دا لە گموشخانەوە بۆ تەرابوزان ڕۆیشت. نـاوبراو نووسیویە: دەرچوون لە تەرابوزان کارێکی ئاسان نەبوو ((چونکە لـە کاتێکدا کە یەك ئاژووەر (شۆفێر)ی تەرابوزانی کـە نـاوی ئیچدیریـان کـە (شـارێکە لـە بـاکووری ئـاگری لـە نزیـك سـنووری ئەرمەنسـتانی شووروەوی) دەبیسـت، ڕووی وەردەگـێڕا و دەیگـوت تـاکو ئـەرزەڕۆم دەڕۆم، هەرگیز دوورتر ناڕۆم. چونکە هەرچەندە بەرەو باکوور بڕۆین لە ناوچەیەکەوە نزیك دەبینەوە کە لە ژێر کۆنترۆڵی ڕێگرەکاندایە)).
لەم ساڵەدا سوپای تورکیـە لـە خۆرهـەڵاتدا چـالاکیی خـۆی لـە دژی شۆڕشگێڕەکانی ئاگری دەسـت پێکردبـوو. ئێمـەش بـۆ گەیشـتن بـە ناوچەکانی جـەنگ بـەڕێوە بووین. لـەدوای چـەند ڕۆژێـك ڕاوەسـتان لەبـەر نـەبوونی ئـاژووەرێك لـە تـەرابوزاندا ماینـەوە، لـە ئـەنجامدا توانیمـان ئـاژووەرێك پەیداکـەین کـە لـەوەو پێشـتریش دەمناسـی. لـەدوای ماوەیـەك چەنـەدان ئامـادەبوو کـە بمانبـات بـۆ ئـەرزەڕۆم.
ناوبراو لە کاتی ڕۆیشتنەکەماندا، بیرەوەری و گفتوگۆکانی بێجگە لـە گێڕانەوەی چـالاکیی شۆڕشـگێڕەکان هیچـی دیکـەی پێنـەبوو. بـۆی گێڕاینـەوە جارێکیـان یـەکێك کرابـوو بـە شـەهرداری شـارێك لـە شارەکانی خۆرهـەڵات دەبوایـە بـۆ دەسـت بـە کـارکردنی بـڕوات بـۆ شارەکە. لە کاتێکدا کـە لـە کۆیـپ بـاغ–Kopbagh (کـە لـە نیـوەی ڕێگای بابیورد و ئەرزەڕۆم) دایە. تێدەپەڕین، چوار کـوردی چـەکدار

دەرکەوتن و پەلاماری ئۆتۆمبیلەکەیان دا. چەکدارەکان هەموو دراوی سەرنشینەکانیان بردو لە نێوان خۆیانا بەشیانکرد. (چەتەکان لە ناو خۆیانا ئەیانوت): حەسۆ ئەمە بەشی تۆ، ئەمەش بەشی ئێمە، ئەوەش بۆ ماڵەوەو ئەمەش بۆ لە رێگەی خوا. . . . . ئێمە چەتە نین. ئێمە تەنها ئەوەی کە پێویستمانبێت، هەڵی دەگرین. باقیەکەشی بۆتان دەگێڕینەوە. خوا حافیز، خواتان لەگەڵ.

ئاژووەرەکە دەستی بە چیرۆکێکی دیکە کرد: لە گۆیب داغ دوو کەسی چەکدار کە چاودێری شەقامەکە بوون ئۆتۆمبیلەکەی زوهدییان راوەستان پێیان وت ئاگادار کراوین کە گرووپێکی چل کەسی، نیازیان وایە لە دەرسیمەوە بێن و ئێمە نازانین ئالەم کاتەدا گەیشتوونەتە کوێ. بە دوایاندا دەگەڕێین. (دەرسیم ناوچەیەکە لە نێوان خەرپوت و ئەرزنجاندا، تورکەکان ناوە کوردییەکەیان گۆڕیوە کردوویانە بە تانسلی).

لە ئەنجامدا بە ترس و لەرز گەیشتینە ئەرزەڕۆم. ئاژووەرەکە کە دەبووا ڕێبوارەکان تا ئیگدیر ببات، هەڵچوو. ناوبراو هەواڵێك کە سەبارەت بە کوردەکان بیستبووی بۆی گێڕاینەوە وتی: (من ناتوانم لە ئەرزەڕۆم زیاتر بڕۆم. ئێوە هەولْبدەن هۆیەك بۆ خۆتان دابین کەن. من دەگەڕێمەوە بۆ ئەو شوێنەی کە لێوەی هاتووم).

ئەمە چەند وشەیەکە کە ئەفسەرێکی تورك لە بارەی رەفتاری کوردەکانەوە لەکاتی چالاکی لە دەرەوەی سنووری ناوچەی چالاکییەکانی ئاگری نوسیوویەتی.

دەستە ناوچەییەکان کە لەلایەن فەرماندەی کوردەکانەوە بۆ ئەنجامدانی کاروباری شۆڕش رەوانە کرابوون، لە لایەن کوردە

دانیشتووانەکانی ژێر دەستەڵاتی دوژمنەوە بـە شـێوەیەکی شایسـتە پێشوازییان لێدەکرا. لەبەر ئەمە شۆڕشگێڕەکان لە کاتی راپەڕاندنی ئەرکەکانیان هیچ پێویستیان بە هەڵگرتنی خواربار نەبوو، کە لەگـەڵ خۆیانا بیگێڕن. لە گەشتێکی شۆڕشگێڕەکاندا دەسـتەیەکیان چـوون بۆ دەوروبەری ئەرجیش و بەڕێکەوت لەلایەن هەندێك ئاژەڵدارەوە کە لەو نزیکانەدا بوون، پێشوازییان لێنەکرا تەنانەت لە بەخشینی چەند سـەرمەڕێك بـۆ خـەرجیی شۆڕشـگێڕەکان، پێدزکێیـان کردبـوو بـۆ تەمێکردنی ئەم خاوەن ئاژەڵانە دەستەکانی فەرزندە بەگ و خـالس بەگ و مەمەدی عەزیز نێردران، تاکو هەموو مەڕەکانیان کە لە هەزار سـەر مـەڕ زیـاتربوو، دەسـتیان بـە سـەرا بگـرن و بـەرەو ئـارارات رەوانەیان بکەن. ئەم کارە بەم شێوەیە راپەڕێنرا. خاوەن مـەڕەکان لای دەوڵەت شکاتیان کرد، تەنانەت بروسکەیەکیان بەم شـێوەیە بـۆ دەوڵەت رەوانە کرد: (ئەگەر دەوڵەت ناتوانێت ئێمە لە دەسـتدرێژیی یاخی بووەکانی کورد بپارێزێت واباشە ناوچەکە بەوان بسپێرێت تاکو بۆ خەڵکی روون و ئاشکرا بێـت). رووداو یـەك لـە دوای یـەك دەهاتـە پێـش بـە شـێوەیەك بـوو کـە رووداوی مـەڕەکان، فـەرامۆش کـرا. دەوڵەتی تورکیـە وای بەباشـزانی کـە دەسـتەیەك بـە دەسـتەڵاتێکی تەواو لە ناوەندی دەوڵەتەوە بۆ ئارارات رەوانە بکات. ئەندامانی ئەم دەستەیە بریتیبوون لە دوو نوێنەری ئەنجومەنی گەورەی تورکیە کە یەکێکیان نوێنەری ئەستەموولْ و ئەوی تریان نوێنەری شاری بایەزید بوو، لەگەڵ فەرماندەی لەشکری قەرەکۆسـە و پارێزگـاری بایـەزید و چەند ئەفسەرێکی گەورەی سوپا. لەناو ئەم دەسـتەیەدا فـەرماندەی

ئاسایشی شاری بایەزید، عارف حکمەت بەگی تێدا بوو ناردنیە لای سەرۆکی کوردەکان و داوای چاو پێکەوتنیان کرد.

ڕۆژی دوایی لە پشت هێڵی سنووری نێوان ئارارات و تورکیە چاوپێکەوتنەکە پێکهات. فەرماندەی کورد و سەرکردەکانی ئارارات و ژمارەیەك سوارکە لە ورەو ئازایەتیدا لە کڵی ڕۆژگار دەرچوو بوون، لەگەڵیاندابوون. داخوازییەکانی ئەم دەستە نێردراوە بریتیبوون لە یەکەم ئارام بوونەوەی ئاراراتییەکان و خۆدوورگرتن لە زوڵم و هەڕەشە، دووهەم چوونە دەرەوەی ئیحسان نوری لە ئارارات.

لەگەڵ کۆلێك پێشنیاری دەستەی نێردراو، بەڵام ئەم داخوازییانە ئەنجام نەدران چونکە ئیحسان نوری هەموو پێشنیارەکانیانی ڕەدکردەوە، چونکە حەزی نەدەکرد بۆسوود وەرگرتن لەو ماف و ئیمتیازانەی لەوەو پێشی خۆی بگەڕێتەوە بۆ تورکیە، نە قبووڵیشیکرد کە لەلایەن دەوڵەتەوە بە فەرمانبەری بۆ یەکێك لە وڵاتەکانی دەرەوە ڕەوانە بکرێت و نەئامادەش بوو. لەلایەنی دەوڵەتەوە پەساپۆرتی پێبدرێت. کە هەر شوێنێکی بە دڵبێت بەبێ تەنگ و چەڵەمە بۆی بڕوات. تەنها ئەنجامێك کە لەم دیدارو گفتوگۆیەدا دەستکەوت پەیمانی جەنگ ڕاوەستانی سەرزارەکی بوو، کە ئاراراتییەکان فشار بۆ ناوچەی بایەزید نەهێنن و دەوڵەتی تورکیەش وازبێنێت لە ناردنی هێزو نارەحەتکردنی ئاراراتییەکان.

لە بەرانبەر داواکانی دەوڵەتدا کوردەکان هیچ داوایەکیان نەبوو کە دەوڵەتی تورکیە پێی نەزانیبێت. شەکانەوەی ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستانی ئازاد بەسەر لووتکەکانی ئارارات و چیاکانی جزیرەو

بۆتان و مەدیات و ساسون و غەرزان و شوێنەکانی دیکەی کوردستان باشترین و ئاشکراترین ئاواتی کوردەکان بوو.

لە کۆتایی چاو پێکەوتنەکەدا. ئەفسەرەکانی دەستەی نێردراوی تورکیە. لە ئیحسان نورییان پرسی بە چ شێوەیەك دەتوانین راستەوخۆ یارمەتیت بدەین. ئیحسان نوری لەوەرامدا وتی: هاوسەرەکەم رەوانەی سووریە بکەن. ئەوانیش لەوەرامدا وتیان: ئەم پێشنیارەت بە هاوسەرەکەت رادەگەیەنین و ئەگەر پەسەندی کرد ئەینێرین بۆ سووریە. چەند ئەفسەرێك لەم ئەفسەرانە لە دۆستانی رۆژگاری شۆرشی ئەستەموولی ئیحسان نوری بوون.

هاوین تێپەری، خێڵەکان گەرانەوە شوێنی زستانەیان. شێخ عەبدولقادریش کە هەروەکو جاران، لەژێر سایەی دەولەتدا بوو لە دێهاتەکانی خۆیدا، کە لە باشووری خۆرئاوای ئاراراتدا بوو دانیشت ماڵ و منداڵەکانیشی لە ئەزمیر ئازاد کران و هاتنەوە لای. ژمارەیەك لە خێڵی حسە سووری و هەم ئاوایی وێرانکراوی کانی کورك کە لەو دیو سنووری ئاراراتەوە واتە لەژێر دەستەڵاتی تورکیەدا بوون ئاوەدان کرانەوە و تیایا دانیشتن. کانی کورك لە رووی شوێنی جوگرافیاییەوە بۆ چاوپێکەوتن گەلێك لەباربوو. چەند رۆژێك لەدوای ئاوەدانکردنەوەی، چاو پێکەوتنێکی دۆستانە. لەنێوان سەرۆکەکانی ئارارات و فەرماندەو ئەفسەرانی سەربازگەی بایەزیدی تێدا ئەنجام درا. کوێخای دێکە حەمید ئیسماعیل پێشوازییەکی شایستەی لە میوانەکانی کرد. ئەم چاوپێکەوتنە لە کەشوهەوایەکی دۆستانەدا، ئەنجام درا. چەند وێنەیەکی ئەو چاوپێکەوتنە، سەرۆکەکانی هەردوولا بەیەکەوە گرتوویانە بەیادگاری ماونەتەوە.

هەندێك دوای ئەوە بە پێشنیاری حکومەتی بایەزید، سەرۆکەکانی ئارارات لەگەڵ ناوبراودا واتە ئیحسان نوری چاوپێکەوتنێکی نوێیان لەپشتی کانی کورکەوە ئەنجام دا. لەم چاوپێکەوتنەدا حاکمی بایەزیدو چەند کەسێك لە سەرۆکی تایەفەکانی کورد. کە سەر بە دەوڵەت بوون لەگەڵیا هاتبوون. یەکێکیان تەیموور کەسکۆیی بوو لەکاتی گفتوگۆکەدا کە سەرۆکەکانی کوردی ئارارات ئامادەبوون، بۆ دڵخۆشکردنی حاکمە تورکەکە، خۆی بە تورکی کوڕی تورك ناساند. ئەم دەربڕینەی تەیموور بەلای کوردەکانەوە زۆر گرانبوو، لەوێدا برو حسکی زۆر لەسەرخۆو بە سووکایەتییەکەوە وتی (خوا لەگەڵ برادەرەکانتا پێکەوە حەشرتان بکات).

چاوپێکەوتنەکە لە کەشوهەوایەکی ئاوەهادا پێکهات و بەرێکەوت لە زستانی هەمانساڵدا لە جەنگێکدا کە لەنێوان کوردو هێزەکانی تورکا روویدا، کەلەشی تەیموور لەگەڵ کەلاکی ئەفسەرێکی تورکدا پێکەوە لە چاڵێکدا دۆزرانەوە. چەند رۆژێك لە دوای چاوپێکەوتنەکە چەند رووداوێك روویاندا کە دەریانخست ئەم چاو پێکەوتنە بۆ هەڵخەڵەتاندنی سەرۆکەکانی ئارارات بوو.

* * *

بەیانییەکی پایز بوو هەوا بە یادی بەرە بەیانیانی بەهار شەونمەکانی بە زەویدا دەپژاند، چیمەنە ژاکاوەکان شەونمەکانیان وەکو دڵۆپی مرواری و فرمێسك لە سەر روومەتی زەرد هەڵگەڕاویان بەرەو خوار خلۆر دەکردەوە. تیشکی خۆر پەردەی تاریکی شەوی دڕی بوو و لە ژوور هەورەکانەوە دەگەشایەوە. تازە تیشکەکانی

بەرەو زەوی داشکاندبوو کە چەند تەقە تفەنگێك لە نزیکی هێڵی سنوور (کورد–تورك) بەرز بوونەوە بە دوای ئەویشدا دەستڕێژی شەستیرەکان بیسرا.

درێژەی نەکێشا کە بارەگای سەرکردایەتیی کورد– کورد ئاوا– کەنزیکترین خاڵی نیشتەجێی ئاراراتییەکان بوو لە سێ کیلۆمەتر زیاتر لە سنووری نێوان دوژمن و کوردەوە دوورترنەبوو بووە ئامانجی گوللە تۆپەکان.

تورکەکان پەیمانەکەیان شکاند، بە زاراوەی خۆیان کوردەکانیان غافلگیرکردووە. لەراستیشدا غافلگیر کرابوون، چونکە لەو کاتەدا بەشێکی زۆری هێزەکانی ئارارات لە ناو خاکی تورکیە سەرقاڵی ئەنجامدانی ئەو کارانەبوون کە پێیان سپێردرابوو.

ژمارەیەك لە سوارە کوردەکان، کە پێیان سپێردرا بوو پارێزگاری بکەن لە خاڵە گرنگەکان و سترا تیژییەکان کە بۆ هێز رەوانەکردن لەبارن لە پشتی لووتکەی بڵندی ئاگرییەوەو هەروەها بگرن، چونکە تورکەکان هەموو جارێك لە کاتی لەشکرکێشییەکانیاندا، لە پێشەوە پەلاماری ئەو لووتکەیەیان دەدا تاکو لەوێوە ناوچەی نێوانی کوردەکان و خاکی بێلایەنی ئێران داگیربکەن و هێزی ئارارات گەمارۆبدەن. دێهاتەکانی ئارارات چۆڵکران، ژن و منداڵەکانیان چوون بۆ شوێنی دیاریکراو. فڕۆکەکانی تورك لە ئاسمانی ئاراراتدا دەستیان بە فڕینکرد، بۆمباو ئاگری شەستیرەکانیان بەسەر ژن و منداڵدا میکرۆبی مەرگیان دەباراند.

فەرماندەی کورد لەگەڵ برو حسکی و پازدە شۆڕشگێڕی پیادە لە شوێنی خۆیانامانەوەو تەماشای جموجووڵی دوژمنیان دەکرد.

جموجووڵـەکانی هـێزی دوژمـن بـە شـێوەیەك بـوو. کـە نـەدەزانرا ئامانجیان چییە و لەگەڵ کێدا دەجـەنگن. تۆپـەکانی دوژمـن لەسـەر بەرزاییـەکانی دوور لـە هێڵـی سـنوور سـەنگەریان گرتبـوو، هـێزی سوارەشیان لـە هـەمان ناوچـەدا لـە هـاتووچۆ دابـوون. هێرشـی سەربازی پیادەشیان نەدەبینرا، گوللەی شەستیرەکانیان ئاراستەی ئاراراتییەکان نەدەکرا. گەرمەی جەنگەکـە لـە ئاسـتی کـانی کورکدا بوو.

ئەوە عەجایب بـوو کـە کـانی کـورك تەنـها بیسـت و پێنـج مـاڵێك دەبـوو سـەر بـە دەوڵـەتیش بـوون و بـە پێـی مۆڵـەتی دەوڵـەت لـەو شوێنەدا نیشتەجێبووبوون، ئاراراتییەکانیش بەتـەواوی ئاگاداربوون کە ئەم دێیە بچووکترین هەنگاویان لە دژی دەوڵەت نـەناوەو شـایانی ئەوەش نەبوون، کە لەلایەن هێزی دەوڵەتەوە پەلاماریان بدرێت. بـە پێچەوانەی چاوەڕوانییەوە جارێك دووکەڵێکی خەست لە کانی کـورك بەرزبووەوە. ژن و منداڵی دێکە رایـان دەکـردە دەرەوە و بـەرەو ئـارارات دەهـاتن. گەیشـتنە نێـو سنووری ئـارارات، هـەروەها بـەرەو ئـەو ناوچەیـەش کـە شـێخ عـەبدولقادری لێبـوو. گوێڕایـەڵی حکوومەت رایان دەکرد و پەنایان پێدەبرد.

فڕۆکـەکانی تـورك درێژەیـان بـە ئـەرکی خۆیـان دا. گوللـەی ئاراراتییەکان لاشەی فڕۆکەیـەکی گـەورەی دوژمنـی پێکـا و ناچـاری کرد کە لە ناوچەی تورکەکاندا بنیشێتەوە. قارەمانێك لە سوارەکانی تورك بۆ پارێزگاریی فڕۆکەکە کەوتە رێ لەپشتی گردەکانەوە ونبوو. جـەنگ تـا ئـەم کاتـە تـەم و مـژاوی بـوو، بـەڵام زۆری پێنـەچوو کـە فەرماندەی کورد لە چۆنیەتیی رووداوەکە ئاگادار کرا. شەوی پێشوو

تورکەکان، کانی کورکیان گرتبوو، لە کەمیندا بوون کە نزیك رۆژبوونەوە هێرش بکەن. حەوت کەس لە شۆڕشگێڕەکانی کورد لەوانەش ئێلیخانی کوڕە بچووکەکەی برو حسکی و مەلا سەنعللاً کە یەکێك بوو لەخۆبردووانی نەتەوەیی و ئایینیی کورد لە مزگەوتی ئاگریدا خوتبەی بە ناوی نەتەوەی کوردەوە دەخوێندەوە، تازە لەناوچەکانی ژێر دەستەلاتی تورکەوە دەگەڕانەوەو لەدەمەو بەیانیدا چووبوونە ناو دێی کانی کورك. لە ناو دێکەدا لە نێوان ئەوان و چەند سەربازێکی تورکدا لێکدان روودەدات. شۆڕشگێڕەکان چەند سەربازێکیان کوشتبوو چەکەکانیشیان گرتبوو و بەرەو ئاrارات کەوتبوونە رێ دەنگی ئەم چەند تەقەیە، ترس و لەرزی لە ناو سەربازەکاندا بڵاوکردبووەوەو دەستیان بە تەقەکردن کردبوو.

لادێنشینە بێچارەکان سێ پیاوو سێ ژن و منداڵێکی چوار ساڵەیان لەکاتی هەڵاتندا لەپشتەوە بە دەستڕێژی شەستیرەکانی دوژمن کوژرابوون. دوو پیاوو کچێکی منداڵی سێ ساڵانەش برینداربووبوون. براو ژنەکەی حەمید ئیسماعیل لە پاداشتی میوانداریيەکەی چەند رۆژ لەوەو پێشی لە ریزی کوژراوەکاندا بوون.

راست لەپێش ئەم رووداوە، فەرماندەی هێزی سوارەی تورك، کۆلۆنێل فەرهاد بەگ. کە نێردرابوو بۆ لای ئیحسان نوری، پێی وتبوو: بۆچی بهێڵین چەکدارەکانمان یەکتر بکوژن، بەڵکو بتوانین ئەم داواکارییانە بە شێوەیەکی دیکە جێبەجێبکەین؟ لەلای ئێمە لە نێوان یەکدووخێڵدا دوو کەس دەتوانن هەموو کێشەیەك جێبەجێبکەن. ئیحسان نوری لەوەرامدا وتی :ئەگەر ئەمە کێشەیەکی تایبەتی یەك کەس بووایە تەنها کەسێك لە ئێمە و دوو کەسیش لە

ئێوە بکوژرێت بەسبوو. ئەمە خودی سەرەك کۆماری تورکیەیـە، کـە دەبێت بێت و لەگەڵ مندا بجەنگێت چونکە ئێوە هاوشـانی مـن نـین، لەلایەکی دیکەشەوە ئەبێت ئەوەش بزانی کە ئەگـەر مـن کـوژرام لـە ناو نەتەوەکەی مندا هــەزاران کەسـی وەك مـن بـەڵکو لـە مـن باشـتر هەیە شـوێنی مـن بەپەلـە، پڕکاتـەوە. بەشێوەیەکی دڵنیـایی مـن و ئێوە رۆژو رۆژگارێك لەگەڵ یەکدا رووبەڕوو دەبینـەوە؛ مـن و ئێـوەو شانۆی جەنگ و نەبەرد.

هەر لەم شەوەدا ئیحسان نـوری سوارە دیـل کراوەکـانی تورکـی ئازاد کرد و داوای لێکردن کە ئەم وتانەی خوارەوە بـۆ فـەرهاد بـەگ بگێڕنەوە: (هیوادار بووم ئێوە لە پێشەنگی هێزی سـوارەی خۆتـاندا ببینمەوە. تەنها ئەمە هۆی هاتنی من بـوو زۆر سـەرم سوڕما کـە لێرەدا ئێوەم نەدی، ئەمەش جارێکی دیکە ترسنۆکیی ئێوەی بۆ من سەلماند، گوایە لەبەر ئەوەی بەردەسـتم نەکـەویت، پێـش گەیشـتنم هەڵاتیت. ویستم بە چەککردنی سەربازەکانت شـوێنی چـۆڵ و هۆڵـی ئێوە پڕبکەمەوە.

هەڵاتنی دانیشتووانی کانی کورك، ژمارەیـەك سـەربازی تورکیـان بـە شـوێن خۆیانـا ڕاکێشـابوو. ئـەوانیش لـە پردێکـی دارینـــی ســـەر سـنووری ئـارارات و تورکیـە پەڕیبوونـەوە و هاتبوونـە نـاو سـنووری خاکی ئارارات.

ئاگـادار بـوون لــەم رووداوە و بینینـــی دیمــەنی دڵتــەزێنی ژن و منداڵـی بێچـارەی هــەڵاتووی کـورد، لـە دەسـتی زوڵمـی ســـەربازانی تــورك، ئیــتر مــاوەی پێشــخواردنەوەی بـــۆ ژمارەیـــەکی کـــەمی ئاراراتییـەکان کـە لـە بارەگــای فــەرماندەییدا بـوون نەهێشــتەوە.

جەنگاوەرەكانی كورد بڕیاریان دا كە نومایشێك، لە نموونەی قارەمانیەتییەكانی باب و باپیرانی خۆیان نیشان بدەن، ڕۆحی ئەو گەورە پیاوانە كە بۆ پاراستنی نیشتمان و ئازادیی خۆیان بە شمشێری ڕووتەوە، بەسواری ئەسپ بۆ ناو دەریای جەنگی دوژمن هێرشیان دەبرد، شاد بكەنەوە. ویستیان جارێكی دیكە پەردەیەك لە مێژووی جەنگی ئێران و توورانی نیشانی جیهانییان بدەن، بیسەلمێنن نەتەوەی كورد بە ڕاستی، نەوەی ئەو پاڵەوانە ناودارانەی مەیدانی جەنگن. لە ڕۆحی چەك شۆڕی و لە خوێنی نەجیبی ئێرانیی ئەواندا هیچ گۆڕانێك ڕووی نەداوە، هیچ كەموكورتییەكیش نەهاتووەتە پێش. بەكورتی ویستیان لەم ڕۆژەدا نرخی ڕاستی و بێباكی و مەردایەتیی كوردو تورك بە یەكابكێشن و گەورەیی خۆیان دەرخەن، لەسەر زمانی دۆست و دوژمنی خۆیانەوە دانپیانان و سەلماندن ببیسن. ویستیان ڕۆحی خۆیان بڕژێننە بەر پێی بووكی ئازادی، بڕیاریان دا هەرچەندە ئەیانزانی و ئاگاداربوون كە چەكی دوژمن زۆرترو بەهێزترە، ژمارەی جەنگاوەرەكانیش یەك بەرانبەر بەسەدە، پەلاماری هێزی توركیان دا. دەبێت بێباكی و سام و هەیبەتی شۆڕشگێڕانی كورد جێگەی كەمیی ژمارەیان پڕبكاتەوە.

لەدوای ماچكردنی ئاخرین بەردەرەشەكانی ئارارات، یانی حەجەرولئەسوەدەكانی ئەم كەعبەی كوردە، پشت لە ئاگری و ڕووبەڕووی دوژمن دەستیان بە دژە هێرشی بەرانبەر كرد. مەیدانی نەبەردەكە تەختایی بوو و لە دەرەوەی چیای ئارارات بوو، لەم ڕووەوە ئیتر دوژمن نەیدەتوانی بڵێت كوردەكان لە سایەی دۆستایەتیی چیای ئاراراتدا خۆیان لە چنگی ئێمە ڕزگاردەكەن. لە

رووی ژمارەی سەربازو جۆری چەکەکانیشەوە هێزی دوژمن گەلێك باشتر و بەهێزتربوون، لە رووی جۆگرافیشەوە سەنگەری باشیان هەبوو، چونکە لە پشتی گردۆڵکەکان و لەناو دێهاتەکاندا سەنگەریان لێدابوو. لەوکاتەشدا ئاراراتییەکان لە دەشتاییەکی تەختدا بەبێ هیچ پەناگایەك مابوونەوە، بەڵام لە بەرانبەر ئەم هەموو بارودۆخە لەبارەی تورکەکان و زۆرو زەبەندییان، شۆڕشگێڕانی کورد بڕیارێکی پتەویان هەبوو. ئەتوت روحی پاڵەوانە دێرینەکانی ئێران لە نێو لەشیاندا چەکەرەی کردووە. لەم کێبەرکێ گیانبازییەدا هەموو کەس ئەیویست گۆی هونەرو پێشکەوتن لەوانی تر بباتەوە. ئاراراتییەکان ئامادە نەبوون خوێنی بێتاوانەکان بڕژێت و تاوانبارەکان بە سزای تاوانەکانیان نەگەن. سووربوون لەسەر ئەوە کە گوڵاڵە سپییەکانی پایزە، کە لە نێو چیمەنەکانی دەورو پشتی رووبارەکان خۆیان دەنوان بە خوێنی خۆیان سوورکەن و بیڕازێننەوەو جارێکی دیکە ئاڵای نەتەوەیی کورد بەرجەستەبکەن.

لەبەرانبەر ئەم هەموو بڕیارەدا ئیتر گوللەی شەستیری دوژمنی دروێنەکەرو سەربازی پیادەو تۆپ لەبەر چاویانا هیچ گرنگییەکی نەمابووەوەو نەیاندەتوانی رێگە بە شۆڕشگێڕەکان بگرن. خوێنی جەنگاوەرانی کورد هاتبووە کوڵ هێرشێکی ترسێنەرانەیان بردو سەربازی پیادەی دوژمن کەوتە پاشەکشێ، عوسمان کەلیم لەگەڵ چوار سواردا گەیشت و بەرەو ئاراستەیەکی دیکە رەوانە کرا.

سەربازە تورکەکان خاکی ئاراراتیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ دێی کانی کورك. کوردەکان بە راکردن بە دوایانەوە بوون. چەکە قورسەکانی دوژمن پردە دارینەکەیان گوللە باران دەکرد کە

دەکەوتە سەر رووبارەکەی پێش گوند. جەنگاوەرە کوردەکان بەسەر زەویدا راکشابوون.

سوارێك لە ئاراراتەوە خۆی گەیاندە شۆڕشگێڕە هاوڕێیەکانی بەبێ ئەوەی گوێ بۆ ئامۆژگارییەکانی هاوڕێکانی راگرێت بەرەو پردەکە کە هێشتا لە ژێر لێزمەی گولله و ئاگری دوژمندابوو، بەپەلە رۆیشت و لە پردەکە پەڕییەوە و خۆی گەیاندە کانی کورك. دەنگی دوو فیشەك بەرزبووەوە بە شوێن ئەویشدا جەنگاوەرانی پیادە لە پردەکە پەڕینەوە. کانی کورك چۆڵکرا، چەند ژنێکی نەخۆش و دوو گیان کە لە ماڵەکاندا خۆیان شاردبووەوە هاتنە دەرەوە. لاشەی ئافرەتێك کە نەیتوانیبوو خۆی لە دەستی سەربازە تورکەکان رزگار کات، لەناوەڕاستی دێکەدا کەوتبوو لەکاتێکدا شوێنەواری حەوت هەشت نێزە بە ورگ و سینگییەوە دیاربوو. ئەم ژنە ژنی ئامۆزایەکی حەمید ئیسماعیل بوو.

دوای ئەوە دێکە گیرایەوە. ژنە رزگاربووەکان بە چاوی گریاناوییەوە خۆیان گەیاندە لای سوارەکە. کەوتنە بەر دەست و پێی ئەسپەکەی و ئاوزەنگییەکەی و سمی ئەسپەکەیان لەناو دەرای ماچدا نوقوم کردو لاشەی ناسکی خۆیان بۆ دەکردە قەڵغانی گوللەی دوژمن. ئەم دیمەنە حەسرەت ئەنگێزە هەستی تۆڵەسەندنەوەی کوردەکانی زیاتر جووڵاند، ئیتر هیچ هێزێك توانای ئەوەی نەبوو، کە بتوانێت شۆڕشگێڕەکان راوەستێنێت.

نۆرەی هێرش و پەلاماری برو حسکی هاتە پێشەوە. بە پێداگرتنێکی زۆرەوە، ئەسپەکەی لە سوارەکە سەند و بە تەنها پەلاماری سەنگەرەکانی دوژمنی دا. رێگاکە دوور و زەوییەکەش

تەخت بوو. بەڵام دەشتەکە بەرداوی بوو. شەستیرەکانی دوژمن دەستڕێژەکانی خۆیان زیاتر کرد، بەڵام گوللەی شۆڕشگێڕکانیش وەکو باران بەسەر سەنگەرەکانی دوژمندا دادەباری و نەیانهێشت برو حسکی بپێکرێت. برو حسکی خۆی گەیاندە دامێنی گردەکە. لەوێدا لە دوژمنەوە دیارنەبوو، لە بەڵای گوللەی دوژمن پارێزراو بوو. لە ئەسپەکە دابەزی و لەسەرخۆ بە گردەکەدا سەرکەوت. سەربازەکانی تورك لەم سەنگەرەدا تەنها چەند کەسێك بوون کە چاودێریی پاشەکشێی سەربازەکانی دوژمنیان دەکرد.

عوسمان کەلیم لە خێڵی زیلان لە تایەفەی دڵخێری کە لەناو تورکەکاندا بە ئەلتوندیش ناسراو بوون. لەگەڵ چل سواری خۆیدا. لەسەر پردێکی دارینی دیکەوە پەڕییەوەو بەرەو ئەو گردۆڵکانە کە لە پشتی سەنگەرەکانی دوژمنەوەبوون هێرشی برد، دوژمنی لە سەنگەرەکانا هەڵکەند.

جەنگاوەرە پیادەکانی کورد بەپەلە خۆیان گەیاندە ئەو شوێنەی کە برو حسکی هێرشی بۆ بردبوو. پاشماوەکەی دوژمن توانای بەرگرییان نەمابوو، چونکە ئەیانبینی کوردەکان گوێ بە گوللەکانیان نادەن و بەپەلە بەرەو پێشەوە هێرشدەبەن. دیمەنی ئەم جەنگە لەڕادەبەدەر شایانی تێڕامانبوو. زیاد لە دوو هەزار کەسی پیادەو سواری راهێنراو کە چەکدار بوون بە تۆپ و شەستیری گەورەو بچووکەوە. لەبەر دەم هێرشی دلێرانەی بیست پیادەو شەش سواری کورد، وەکو ئەوەی گورگێك کەوتبێتە ناو رانەمەڕێکەوە هەڵدەهاتن. فەرماندەی لەشکری تورك لە هەمووان زووتر خۆی لە جەنگەکە دەرباز کردبوو، ئۆتۆمبیلی فەرمانداری رەوانە کردبوو تاکو

تۆپـەکانی پێراکێشن و رزگایـان کـەن. شەسـتیرە گـەورەکان لـەناو دۆڵـەکاندا تلـێر دەبوونـەوە. فڕۆکەکـەو پارێزەرانیشـی بـەجێمان. ژمارەیەك سەرباز بە دیل گیران و کوردەکان تاکو دێـی قوتیـس، کـە لە ناو قـەدی چیـای بایـەزیدا بـوو چوونـە پێشـەوە. مـاوەی نێوانـی دوژمـن و هێرشـبەرانی کـورد دوورتـر کەوتـەوە لەگـەڵ ئەوەشـدا کوردەکان، دوژمنیان بە گوللە باران بەدرەقە دەکرد.

دێهاتییەکی کورد کە ئیبراهیم ئازوی ناو بـوو فڕۆکـەوانی فڕۆکـە کەوتووەکـەی گـەیاندبووە شـاری بایـەزید. لـەم کاتـەدا گەیشـتەلای جەنگاوەرانی کورد و وتی: کاتێك کە من لـە رێگـای شـەیتانەوە (کـە رێگایەکی باریکە لە نێوان قوتیـس و بایـەزید) گەیشـتمە گەردەنـەی بایـەزید، لەشـکری تـورك لەبەردەمتانــەوە هــەڵدەهاتن. ژمارەیــەك ئەفسـەری تـورك لـە گەردەنەکـەوە بــەدووربین تەماشــای مــەیدانی جەنگەکـەیان دەکــرد یــەکێکیان دەسـتی لــە ئــەژنۆی، دەداو بــە توورەییـەوە ئـەیوت: (خوایـە ئەمـە چ بەدبەختییەکـە. ئـەم هــەموو پیادەو سوارە، بەم هەموو چەك و تەقەمەنییەو تۆپ و شەستیرەوە، لە بـەردەم دە کـوردی رووتەڵـەو برسـیدا هـەڵدێن)، بـەڵام نـەدەزانرا فـەرماندەی لەشـکری تـورك، لـە راپۆرتـی خۆیـدا ژمـارەی کـوردە ئاراراتییەکانی بە چەند نووسیوە. ئـەم جەنگـە ئەفسانەیەکی لـەناو خەڵکدا دروستکردبوو کە ئەیانوت ئاراراتییەکان لە جـەنگدا سـوارانی سـەرتاپا سـپی دەردەکـەون کـە دەبنـە هـۆی شـکاندنی سـەربازانی تورك.

عەسربوو بـوو، ئاراراتییـەکان بـە دوای فڕۆکەکـەدا دەگـەڕان. دە دوازدە شۆڕشگێڕ کە ئەیوب ئاغای برای برو حسکی، چەند کەسێکی

مووسا بەرکی لەگەڵیابوو، زووتر خۆیان گەیاندە پاسەوانەکانی فڕۆکەکە، جەنگێکی سەرقاڵکردن رووی دا. بارودۆخی سەربازەکان گەلێك لەباربوو. لە نێوان تەپۆڵکە جیاجیاکانی تابیەی نزیکی دێی دودگان سەنگەریان گرتبوو. ئاراراتییەکان لێرەدا دەبوایە نزیکەی کیلۆمەترێك بە تەختاییەکداو لە ژێر بارانی گوللەی دوژمندا بڕۆنە پێشەوە. فەرزندەبەگ حسنی و سەید رەسووڵ بەرزنجی-دوو مەردی جەنگاوەری ڕۆستەم پەسەند- دەورو بەری لای پشت و چەپی سوارانی تورکیان ئاگر باران کرد. پیادە کانیش بەپەلە ماوە تەختاییەکەیان بڕی و سەنگەرەکانی پێشەوەی تورکەکانیان داگیر کرد. سەربازەکان لە پشتی سەنگەرەکانیانەوە خۆیان قایم کرد. ئەو سوارە کوردەی کە لە هێرشی پێشوودا بێباکانە خۆی گەیاندبووە کانی کورك، لێرەشدا دووبارە خۆی گەیاندە ناوەڕاستی سەنگەرەکانی هەر دوو لا. بەسوود وەرگرتن لە گۆشەیەك کە چەکی دوژمن نەیدەگرتەوەو لەوێدا راوەستا. فەرماندەی سەربازەکانی ئەو بەشە، چونکە بەرگری کردنی بەبێ سوود زانی، فەرمانی گەڕانەوەی بۆ دواوە دا. خۆی و سێ کەسی دیکە بە سواری هەڵاتن. ئەوانی دیکەشیان خۆیان بۆ نەگەیەنرایە لای ئەسپەکانیان، بە پێ پاشەکشێیان کرد. فەرزندەو سەید رەسووڵ، چونکە لەکاتی تەقەکاندا لە ئەسپەکانیانەوە دوور کەوتبوونەوە چوون بە شوێن ئەسپەکانیاندا و لەوێشەوە کەوتنە دووی ئەفسەرە هەڵاتووەکان، بەڵام کات درەنگ بوو و نێچیریان لە دەست دەرچوو بوو. ئیتر دەنگی تەقە نەدەهات. سوارە بێباکەکە کە لە دۆڵەکەدا چاوەڕوانی هەلێکی دەکرد، تاکو لە فرسەتێکدا پەلامارێك بدات. پەلاماری

سەنگەرەکان و شوێنی ئەسپەکانی دا. جگە لە چەند سەربازێکی کوژراوو بریندار و کۆمەڵێك چەك هیچی تر بەجێ نەمابوو. شۆڕشگێڕە پیادەکانی دیکە. هێشتا نەگەیشتبوونە ئەو شوێنە. سوارەکە ئیتر چاوەڕوانی پیادەکانی نەکرد. ئاوزەنگی لە ورگی ئەسپەکەی دا و خۆی گەیاندە نزیکی دوژمن. ئەو سەربازانە کە ژمارەیان نزیکەی شەست سەرباز دەبوون. بەپەلە بەرەو دواوە رایان دەکرد. چەند کەسێك لەوانەی کە دەگەڕانەوە سوارێکیان لە دوای خۆیانەوە دی، کە بەتاو هێرشی بۆ دەبردن. سوارەکە هەلی لەدەست نەدا بەبێ ئەوەی مۆڵەتی بیر کردنەوە بە سەربازەکان بدات فیشەکێکی تەقاندو بە زمانی تورکی تێی خوڕی و فەرمانێك لە شێوەی فەرمانی ئەفسەرانی تورکی پێدان و وتی: خۆتان بە دەستەوە بدەن، دەستان بڵندکەن.

سەربازەکان هەروەکو کەسێکی گوێڕایەڵ مل کەچی فەرمانەکەی بوون. سوارە کوردەکە چووە ناو سەربازەکان و تفەنگێك و پشتی فیشەکی لێسەندن چونکە لەو کاتەی کە دوایەمین گوللەی خۆی تەقاند لەپێش فەرمانی خۆبەدەستەوەدان و ئەو دەمانجە دە تیرییەش کە پێی بوو لەکارکەوتبوو. دڵی دیلەکانی دایەوەو پەیمانی پێدان کە شەو هەموویان ئەنێرێتەوە بۆ شوێنی خۆیان. شۆڕشگێڕە پیادەکانیش، خۆیان گەیاندبووە ئەسپەکانی دوژمن و هەموویان سوار بوون لە دواوە ئەوانیش گەیشتن و هەموو پێکەوە چوونە لای فڕۆکەکە. ئاراراتییەکان لە بەختی رەشیان فڕۆکەوانیان نەبوو. تاکو سوود لە فڕۆکەکە وەربگرن، بەلام نەیانتوانی لەو شەستیرانە خۆشببن کە لە فڕۆکەکەدا بەسرابوون.

لەبەر ئەمە شەستیرەکانیان لێکردەوەو دەریانهێنان و ناو فڕۆکەکەیان پڕکرد لە پووشو پەڵاش. فەرماندەی کوردەکان لەگەڵ ئەحمەد حاجی برو حەیدەری بە لای فڕۆکەکەوە مانەوە. شۆڕشگێڕەکانی دیکە بەرەو ئارارات کەوتنە ڕێ و دوور کەوتنەوە. ئەم دوو کەسە چەند خولەکێك. تەماشای پەیکەری گەورەو زەبەلاحی فڕۆکەکەیان کردو بۆ خوا حافیزی ئاگریان نا بە پووشو پەڵاشەکانی ناو فڕۆکەکەوەو ئەسپەکانیان تاودا تاگەیشتنەوە بە هاوڕێکانیان.

پەریی شەو باڵە رەش و تاریکەکانی خۆی بەرووی ئەم کوشتارگایەدا راکێشان و لەبەر چاوا شارایەوە. بێدەنگییەکی سەر سوورهێنەر جێگای ئەو هەیاهوو گرمەو ناڵەی تۆپ و شەستیرە جەهەنەمییەکانی گرتبووەوە. تەنها دەنگی پێی ئەسپەکان بوو کە بێدەنگییەکەی تێك دەشکاندەوە. ناڵەی بریندارەکانیش گوێی سەبەبکارانی ئەم جەنگەی کەڕکردبوو. دەستی تۆڵە پاداشتی هێرشبەرانی بۆسەر ژن و مندالانی بێدەستەلاتیان دایەوە. بلێسەی گڕی فڕۆکەکە بە رووناکییەکانی خۆی شۆڕشگێڕەکانی بەرێ دەکرد. ئەو بۆمبایەی کە بۆ کورد کوشتن بە ژێر فڕۆکەکەوە بەسترابوو، تەقییەوەو بە دەنگێکی زۆر گەورە سەرکەوتنی شۆڕشگێڕانی ئاراراتی راگەیاند. بەم تەقینەوەیە ئاخرین پەردەی شانۆگەریی کانی کورك کۆتایی هات. دیلەکانیش بە پێی ئەو بەڵێنەی پێیان درابوو بەرەڵاکران. ئەمجارە ئاراراتییەکان جل و بەرگی سەربازەکانیان داماڵی تەنها بە کراسێك و دەرپێوە رەوانەی شاری بایەزید کرانەوە، تاکو دانیشتووانی شار بە چاوی خۆیان ئەنجامی لەشکرکێشییەکەی

تورکان و جەنگە خوێناوییە کە ببینن. هاژەی ئاوی رووباری سەر سنوور وەکو ئەوە وابوو کە ئەم شیعرەی مارشی نەتەوەیی ئارارات بخوێنیتەوە:

(رۆژا ئازاد سەر تە هەلات خاکی ئارارات ئازیز تر بوو)
چیای ئاگری شکۆمەندتر دەهاتە بەر چاوی کوڕانی ئاگری و
ئەم بەشەی مارشی ئاراراتیان لە بەر خۆوە دەخوێندەوە.
رووناهی تا دەریا رشاند ناو مللەتا ئازادی چاند.
هەلبە ئاگری- هەلبە ئاگری
ژساوە تۆ ترك وێ گری تە دید چاوا رۆمی رەقی
هەلبە ئاگری- هەلبە ئاگری

ماناکەی:
رووناکی خۆت گەیاندە دەریا لەناو میللەتدا تۆوی ئازادیت چاند
هەلبە ئاگری هەلبە ئاگری
لەشکۆمەندی تۆ تورك دەگری تۆ دیت تورك چۆن رایانکرد
هەلبە ئاگری هەلبە ئاگری

جەنگی کانی کورك و بە تایبەتی جەنگی فڕۆکە کە لە بنکە سەربازییەکانی سەر سنووری ئێرانییەکانەوە بە جوانی دیار بوو بە دووربین دەبینران. نوێنەری ئەرمەنییە کۆچەرییەکانیش لە کاتی جەنگەکەدا لە ئارارات بوون ئەم دلێرییەی کوردیان بە چاوی خۆیان بینی. لەبەر ئەمە دەتوانین بلێین ئەم نومایشە دلێرانەیەی کورد لە بەردەم دەستەی بە ویژدانی بێلایەندا ئەنجامی گرتووەو ئەم راڤەیەی کە خرایە پێشچاوی خوێندەواران هەرگیز شایانی گومان و

دوودڵی نییه. فـەرماندەی کـورد بەیاننامەیـەکی دەرکـرد و داوای لـە ڕای گشتی کرد بۆ داوەریکردن. لەم بەیاننامەیەدا ئەمە نووسرا بـوو: کوردەکـان سـەربازە دیـل کراوەکـان کـە بـۆ کوشـتنی کوردەکـان هاتبوون لەدوای چەککردنیان لەو پـەڕی ڕێزگرتنـدا ئازادیـان کـردن. تورکەکان بە پێچەوانەوە نەك تەنها پیاوەکـان بـەڵکو ژن و منداڵانـی کوردەکانیـان هەریـەکێکیان بـەر دەسـت کەوتایـە، بـە ناشـیرینترین شێوە دەیانکوشتن. لە کاتێکدا خۆیـان بـە شارسـتانیترین دەوڵـەتی کۆن و کوردەکانیان بە یاخی و وەحشی نـاودەبرد. ئایا لـەم دووانـە کامیان بەتایبەتمەندییە بەرزە مرۆیـی و شارسـتانییەکانەوە وەسـف دەکرێت؟

چالاکیی شۆڕشـگێڕانی ئاراراتییـەکان لـە دەورو بـەری بایـەزید سەرلەنوێ دەستی پێکردەوە. زستانی سـارد هاتـە پێشـەوە. زەوی تارای سپیی بەرووی خۆیدا پۆشی، چالا کییـەکانی کـەمتر کـردەوە. ئاراراتییەکان دوازدە دەستگای تەلەفۆنیان بە دەست هێنابوو، بەڵام لە بەر ئەوەی وایەریان نەبوو بەبێ سوود کەوتبوو، شەوێك ژمارەیەك سـواری هـەڵبژاردە نـێردران بـۆ ئیسـتگەی بایـەزید کـە هۆردووگـای سەربازە تورکەکان بـوو، تـاکو هـەندێك وایـەر بێنـن. ئـەم چالاکییـە سەرکەوتووانە ئەنجام درا. لە ڕۆژەکانی دواییدا پەیوەندیی تەلەفۆنی لــە نــاو ئاراراتییــەکاندا ســازدرا. ڕێکخــراوی ســـەربازی ئـــارارات دامەزرابوو. شۆڕشگێڕەکان وێنەی دوو ئاگر کە لــە برنجـۆك دروسـت کرابوو، بە کڵاوەکانیانەوە بوو، ئەفسەرەکان لە بـاتی ئـاگر، هێمـای خۆیبوونیان بە کڵاوەکانیانـا دووری بـوو ئـەو نیشـانەیەی کـە پلـەی ئەفسەرەکانی دیاری دەکرد لە سەر شـانیان بـوو. هێمـای خۆیبـوون

بریتی بوو لە خەنجەرێکی ئەستوونی لــە ناوەراسـتدا، گوڵـە گـەنمێك لەلایەکەوەو لەلایەکـەی تـر خامەیـەك بەشـێوەیەك کـە لـە خـوارەوە دەسـتی هەرسـێکیان پێکـەوە بەسـترابوون کـەر تێـك خـۆر لــە ژوور یانــەوە بــوو، واتــە لــە لای ژووروی نووکــی خەنجەرەکــەوە بـــوو هەرسێکیانی نوقمی تیشکی خۆی کردبوو.

لـەم زسـتانەدا فـــەرمانداری تــورك بــۆ لــەناوبردنی فـــەرماندەی شۆڕشگێڕەکانی کورد، پەنایان بۆ شێخ عـەبدولقادر بـرد. بـە بـڕوای خۆی هــەنگاوی نـهێنیی نـاوە. بـۆ ئـەنجامدانی ئـەم کارەیـان داودی کـوڕە گــەورەی بــرو حســکی–یــان هــەڵبژاردبوو. تورکــەکان لــە پەرەسەندنی رادەی بیری ئازادی لە ناو کوردەکـاندا بـێ ئاگـابوون. وایـان دەزانـی بـە دراوی زۆر و تــەماع دەتوانـن کەسـێکی ئــاراراتی بەرەو خیانــەت رابکێشـن. بـەڵکو لەوانەیـە نـەیانزانیبێت کـە هـەموو گفتوگۆکـان و ئــەو هەنگاوانــەی کەلــەم رووەوە هــاوێژرابوون، بــە ئاگاداری و فەرمانی فەرماندەی گشتیی شۆڕشگێڕانی کـورد ئـەنجام دەدرا. هەرچۆنێك بوو ئەم نەخشەیە ماوەیـەکی خایـاند، بـەلام هیـچ ئەنجامێکی نەبوو.

بەهار هات. چیای ئـارارات بـە سـەوزی و گەشـاوەیی و بـە گوڵـی رەنگاوڕەنگ ئارایشی خۆی دەکرد. ئەمە چوارەم بە هار بوو کە ئەم چیا مێژووییە لە ژێر دەسـتەڵاتی دەوڵـەتی تەرکیـەدا دەرچـوو بـوو. کوڕانی دلێرو ئەمەکداری ئـاگری بـە لـەخۆبوردن و قوربـانیدان ئـەو شوێنەیان کردبووە مەڵبەندی نەتەوایەتی و ناوەندی ئـازادیی کـورد.

ئاڵای پیرۆزو سێ ڕەنگیی(*) کوردستانیان هەڵکردبوو، و دڵسۆزانەش پارێزگارییان لێدەکرد. ئەم چیایە جەنگاوەرانی خۆی وەك بەردی ئاگرینی گڕکەندەکانی سەرەتای دروستبوونی خۆی بە ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستاندا بڵاودەکردەوە، پرشنگی بیری ئازادی مۆخی ناو ئێسقانەکانی فەرمانڕەوایەتیی بێگانەی دەسووتاند. هەموو گۆشەو کەنارێکی کوردستان وەکو پشکۆیەکی ئاگری لێهاتبوو. پرشنگی دەهاویشت و دەیسووتاندو ون دەبوو. ئاگرێك کە دەستە ئاگر کوژێنەوە و پڕچەکەکانی تورکیە چیا بە چیا بە شوێن خۆیدا رادەکێشا. لە ئەنجامیشدا گیرۆدەی دەکردن و ئەوەی سووتاندن.

فەرماندەی کورد چونکە لە هیچ ڕوویەکەوە هیوای یارمەتیدان و پشتیوانیی بۆ بەدەستهێنانی چەك و پێداویستییەکانی دیکەی شۆڕش نەبوو بەباشی نەدەزانی ناوچەکانی دیکەش رزگار بکات و بەرەکانی جەنگ زیاتر فراوان بکات. دەیزانی کە لە بەرانبەر تۆپ و فڕۆکە و تانگ و هێزە رێکخراوەکانی تورك تەنها بە تفەنگ، ئەویش ئەو تفەنگانە کە دەبوایە فیشەکەکانی لە سوپای دوژمنەوە دەست کەوێت و دابین بکرێت، فراوانکردنەوەی بەرەکانی جەنگ باش نییە، چونکە ئەیزانی ئەنجامەکەی لەناوچوونی ژن و منداڵانی کوردو وێرانبوونی وڵاتەکەیە و گەلیش بەرباد ئەبێت. لەبەر ئەمە وای بە باش زانیبوو کە ئارارات لە دەستی خۆیا رابگرێت و بەهۆی دەستەی گیانبازانی کوردەوە لە ژێر سایەی کوڕانی شۆڕشگێڕو نیشتمان

(*) ئاڵای کوردستان چوار رەنگە: سوور، سپی، سەوز و زەرد–دەزگای موکریانی.

پەروەری کوردا هێزەکانی دەوڵەتی تورك لە ناوچەکانی کوردستاندا داڕژێنێت بەم هۆیەوە ناڵەی هەژاری و ورە بەرنەدانی نەتەوەی کورد سەبارەت بەدەستهێنانی ئازادیی نەتەوەیی و مرۆڤایەتیی خۆی بە گوێچکەی جیهانیاندا بدات بڕشتی رامیاری و ئابووریی تورك بهێنێتە لەرزین. ئەمەش لە لایەنی دەستەی ناوەندی خۆیبوونەوە بە کارێکی پەسەند دەزانرا. دەوڵەتی تورکیەش لێرەدا هەمان رەفتاری رابوردووی خۆی پەیڕەو دەکرد. کە لە جەنگەکانی باڵکاندا لە ساڵی (١٩١٢) دا کە لە ئەنجامی گوێنەدان بە داخوازییە نەتەوەییەکانی ئەلبان بوو بەهۆی لە دەست چوونی ڕۆم ئێلی. لە توندوتیژیش لەگەڵ عەرەبەکاندا و کرداری بێبەزەییانەی جەمال پاشای وەزیری دەریاوانیی ئەوکاتی عوسمانی لە دیمەشق و بەداراکرنی سەرۆکە عەرەبەکان و راپەڕینی شەریف حسێن باپیرە گەورەی پاشای عێراق لەمەکەداو لە دەستدانی عەرەبستان هێشتا هۆشیاری نەکردبووەوە. لە ناو بیرو خەیاڵاتی پان تۆرانیزمی خۆی ئامادە نەبوو، بوونی کورد وەك بەربەستێکی ئاری نەژاد بوو، لە سەر رێگەی ئامانجە نەتەوەییەکانی خۆیا بسەلمێنێت.

لەبەر ئەمە، فەرماندەی کورد بۆ گەیشتن بەدوا ئامانجی خۆی، فراوانکردنی رێکخستنەکانی خۆیبوون لە کوردستاندا و بەدیهێنانی سەرەتاکانی راپەڕینێکی گشتی بە پێویست دەزانی، بۆ ئەمەش دەبوایە بەهۆی دەستە لەخۆبردووەکانەوە بە رێکوپێکی لە تەواوی ناوچە جۆربە جۆرەکانی خاکی تورکیەدا ترس و لەرز بڵاوبکاتەوە. ئەو دەستانەی کە بۆ ناو خاکی تورکیە رەوانە دەکران ژمارەیان کەم بوو، بەدەگمەن هەندێ جار ژمارەیان دەگەیشتە سەد جەنگاوەر. لە

شوێنەکانی گەلێك لە ئاراراتەوە دوور، ئەم ئەرکانە بە دەستە ناوچەییەکان دەسپێردرا و بەم شێوەیە دەستەڵاتداری تورك نەك تەنها لە شوێنە نزیکەکانی ئاراراتدا بەڵکو لە تەواوی کوردستانی تورکیەدا، لە ئاگری گڵپەسەندووی کوردا دەسووتان، بەڵام ناوەندی ئەم گڕکەندانە ئارارات بوو.

ئاراراتییەکان ژمارەیەکی کەم بوون، چونکە خاکی ئارارات لە رووی خواربارەوە، توانای پێکەوەنانی هێزێکی زۆری نەبوو، هەربەم ژمارە کەمەوە لە بەردەم لەشکری گەورەی کۆماری تورکیەدا سینگیان کردبووە قەڵغانی بەلای تەواوی کوردستان، ئەرکی دژوارو قورسی پارێزگاری کردنی ئازادیی کوردان لە ئەستۆدا بوو و لە گەلێك رووەوە لەگەڵ زۆر لە بێبەشبوونەکان دەستەو یەخە بون. هەمیشە گیانیان لە زەحمەت و مەترسیی گەورەدا بوو بەڵام رۆحیان لە ژێر ئالای نەتەوایەتیی خۆیاندا پڕ شەوق و شادی بوو. ژیان لە ئاراراتدا گەلێك سروشتی بوو، سەیران و سەرگەرمی ئاراراتییەکان غاردانی ئەسپ و تفەنگ تەقاندن بوو. بەڵام نەك تەنها لە سەیراندا، بەڵکو لە جەنگیشدا کەمتر شەستیریان بەکاردەهێنا. چونکە لە رووی فیشەکەوە لە تەنگانەدا بوون. شتێك کەلە ئاراراتدا جێگای نەبوو بووەوە ترس و یەئس و نائومێدی بوو.

لە دوای رووداوی کانی کورك هێزی دڵ و دڵنیایی ئاراراتییەکان زیاتر بوو، لەوە دڵنیابوون کە لەشکری تورك بە سوپایەکی گەورەشەوە زاتی هێرشی هەمە لایەنەیان بۆ سەر ئارارات نییە.

ئەفسەرێکی تورك بە ناوی زوهدی گویڤەن لە دوای گەڕانەوەی بۆ ناو فەوجەکەی خۆی لەبارەی جەنگی کوردەکانەوە ئاوای نووسیوە:

(له کـاتی جـەنگی ئاڵتووندا‌شـدا لـە دژی عوسمـان کـەلیم کـە لـە نزیکی خێڵی شمکـان بـوو. لـە ناوچـەی توزلیجـە لـە نێـوان ئیغدیـرو فاغزمـاندا) رووی دا. سـوپا لـە دوای کۆتـایی هـاتنی جەنگەکـە پاشەکشێی کرد. لەو کاتەدا کە گوردانی پیادە گەیشت لاشەی چـوار ئەفسەری تورکیان دۆزییەوەو لە هەمان شوێندا نایاننـە چاڵ. رۆژی دوایـی کەوتینـە دووی ئـەو کوردانـە کـە بـۆ شـەمکان هـەڵاتبوون، رەوانەی چیاو دەشتەکانی ئەو ناوچەیە کراین. توانیمان شەش کەس لەوانـە کـە لـە نـاو چادرەکـاندا لـەو دەشـتەدا خۆیـان شـاردبووەوە دەستگیر بکەین و بـیانهێنین بۆ ناو سەربازگەکەمان).

ئەم کوردە دیلانە کە جگە لە چـەند شـوانێك هیچـی تـر نـەبوون. چەکداریش نەبوون و بە شێوەیەکی کوتوپڕی و بێئاگـایی دەسـتگیر کرابوون و بەبێ هیچ بەڵگەیەك خرابوونە ژێر ئازارو ئەشکەنجەوە.

دەوڵەتی تورکیە بریاری دا پەلاماری تایەفەی شمکان بدات کە لە ژێر سەرکردایەتیی تەیموور ئاغادابوو. ژەنەڕاڵ سـوبحی فـەرماندەی ناوچەکـە فـەرمانی هێرشـی داو تورکـەکان لـە دێهاتـەکانی کۆپلاجـا (Koplaja)دا، دامەزران، زوهدی گیوان رووداوەکە ئاوا دەگێڕێتەوە:

(لەگـەڵ دەنگـی یەکـەم دەسـتڕێژی تفـەنگ، بـە پەلـە لـە چادرەکانمان هاتینە دەرەوە. خوومان بەوەوە گرتبوو کە بە بـەرگی سـەربازییەوە بخـەوین و چەکەکانیشـمان ئامـادە بێـت و لەبـەر دەستمانا بێت. دەنگی پاسەوانەکانمان بیست کە هاواریان دەکرد: (ئالێرەداو ئالێرەوە هەڵات) کاتێك هـەموو دەرپەڕینـە دەرەوە. ئـامۆ زیندانی کرابوو. لە دەوەنێکدا دۆزرابووەوە. بەبێ ئـەوەی کـە ترسا بێـت وەکـو شـێرێك دەینـەڕاند. دوو گوللـە پێکـابووی، یـەکێکیان

بەپشتی و ئەوی تریان بەردەستی راستی کەوتبوو یانی ئەو دەستەی کە تفەنگەکەی پێهەڵدەگرت. هەرچەندە بریندار بوو ئامادە نەبوو چەکەکەی بە سەربازە تورکەکان بدات. هێنایان بۆ ناو چادرەکەو لێم پرسی بۆچی خۆت وەکو مەڕ لێکردبوو هاتیتە ناو دێکەوە؟ ئامۆ بەبێ هیچ ترسێك ودڵەڕاوکێیەك وتی: (بۆ تۆڵە سەندنەوەی خوێنی فەتۆی برام بڕیارم دا بچمە ناو چادری ئەفسەرەکانەوەو بیاندەمە بەر گوللە، بەڵام بەداخەوە پێش ئەوەی بتوانم کارە کەم ئەنجام بدەم پاسەوانەکان منیان دی).

ئامۆ لە تیرەی کەرم قاسم و خێڵی شمکان بوو. ئەو تووشی خوێن بەربوونێکی توند ببوو، لەکۆتاییشدا هەر لەبەر ئەوە مرد. ئەم رووداوە ئەوە نیشان دەدات کە چۆن لە خۆرهەڵاتدا کوردەکان لە هەر بارودۆخێکدا، تەنانەت بە نرخی گیانیان، تۆڵەدەسێننەوە).

لە راستیدا ئامۆ بە برینەکانی نەمرد، بەڵکو کوشتیان. ئەم کارەش نیشاندەری رەفتاری سەربازە تورکەکانە لەگەڵ بریندارەکان دەکرێ بیربکەینەوە لە چارەنووسی ئەو کوردانەی دەیانویست خۆیان بەدەستەوە بدەن. ئەمەش نموونەیەکی دیکە؛ رۆژێکیان سوپای تورك چەند کەسێکیان لە خێڵی شمکان گرتبوو هێنانیان بۆ قەراکۆسە لە دەوروبەری بالیك گوڵ. رایانگەیاند کە ئەمانە لە هێرشێکی کوردەکاندا کوژراون. زوهدی گویڤەن چۆنیەتی رووداوەکە ئاوا دەگێڕێتەو: (لە کاتی هێرشدا پازدە کەس کە دەستیان لە پشتەوە بە سترابوو لە نێوان هەردوو بەرەی جەنگدا دانران و هەموویان کوژران).

لەراستیدا لەگەڵ ئەوەشدا کە بێتاوان بوون هەموویان قەتڵ و عام کران بە کۆمەڵ کوژران. ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر گۆڕینی راستییەکان لەلایەن تورکەکانەوە بۆ سوودی خۆیان و بڵاوکردنەوەی زانیارییە نادروستەکان لەبارەی ئەو کۆ کوژییانەوە کە ئەنجامیان دەدان).

شێخ عەبدولقادر خێڵەکەی خۆی لەگەڵ خۆیا بردو چوو بۆ چیای ئالآداغ. ئاراراتییەکان حەزیان نەدەکرد کەشێخ لەگەڵ ئەو پەیوەندییە چاکەدا کە لەگەڵ تورکدا هەیەتی لە گۆشەیەکی ئاراراتدا دابنیشێت.

دوو خێڵی حسە سووری و قوتان کە ملکەچی دەوڵەتی تورکیەبوون لە نزیکی قزل دزە (ناوەندی گومرکی ئێران و تورکیە)دا بوون رێگەیان بە شێخ عەبدولقادر گرت. لەوەو پێش سەرۆکەکانی ئەم دوو خێلە لەگەڵ حکوومەتی بایەزید گفتوگۆیان کردبوو و حکوومەت ئەم هەنگاوەیانی پەسەندکردبوو چونکە حکوومەت دەیویست لە نێوان خێڵە کوردەکاندا دوژمنایەتی دروست بکات، تاکو ببێتە هۆی لێکدانی یەکتری و پێیان وابوو کە ئەم لێکدانانە دەبێتە هۆی هەڵگیرسانی جەنگ و دوو بەرەکی و بڵاوبوونەوەی دوژمنایەتی لە نێوان ئەندامانی ئەو خێڵانەدا کە لە نێو سنووری ئارارات و لە پەنای شۆڕشگێڕەکاندابوون. کەواتە لەسەر ئەم خەیاڵە و بەئومێدی ئەوەی کە ئاگری ناکۆکی و خوێن ڕشتن لە ئاراراتدا و لە ناو ئەو خەڵکەدا کە لە ژێر ئالآی ئازادیی خاکی کوردستاندا دەژیان و پشتیان بە ئازادیی کوردستان بەستووە هەڵگرسێنێت موافەقەتی کردبوو لەوە بێئاگا بوو کە لە ناو ئەو کەسانەدا کە لە ڕێگەی

گەڕاندنەوەی ئازادی و دابینکردنی یەکێتیی گەل گیانی خۆیان بەبێ چەندو چوون پێشکەش دەکەن. هیچ هێزێك ناتوانێت ناکۆکییان بخاتە ناو. بەتایبەتی رووداوێك وەك رووداوی شێخ عەبدولقادر.

لە دوای جەنگێکی کورت خێڵی ساکان رێگایان کردەوەو گەیشتنە ئالاداغ. پارێزگاری بایەزید کە لە ترسی ئاراراتییە شۆڕشگێڕەکان بنکەی خۆی بۆ قەرەکۆسە گوێزابووەوە شێخ عەبدولقادری بانگ کرد. ناوبراو چونکە لە حکوومەت خانە گومان بوو لەباتی خۆی برازاکەی کە ناوی شێخ حەسەن بوو هەم زاواشی بوو رەوانە کرد. سەرۆکەکانی حسەسووری و قوتان ئەم نەهاتنەی شێخیان لە لای پارێزگاری بایەزید بە یاخیبوون دایە قەڵەم. پارێزگارییان سەبارەت بە شێخ قادر زیاتر دوودڵ کرد و خستیانە گومانەوە، وایان دەردەبڕی کە شێخ لە دڵەوە لەگەڵ ئاراراتییەکاندا هاوڕێیە.

بەم پێیە نەخشەی داڕێژراوی فەرماندەی کورد جێگەی خۆی گرت. یانی شێخ کە ئەو کاتە لە گۆشەیەکی ئاراراتدا دانیشتبوو ئیتر حکوومەت گوێی پێنەئەدا.

ئارارتییەکان چووبوونە کوێستانی لووتکەی چیاکە. فەرماندەری تورك یەك گورهانی پیادەی لە برن سوور لە بەرانبەر پردە بەردینەکەی شێخلو کە بە سەر ئاوی سنووری نێوان ئارارات ودەوڵەتی تورکیە بەسترابوو، لەگەڵ گورهانێکی دیکەدا لە برن ڕەش بەرانبەر دێی کورد ئاوا جێگیر کرد کە سەنگەرەکانیان قایم کردبوو. چەند پۆستێکی دیکەشی کە تا سنووری ئێران درێژ بووبوونەوە بەهێزتر کرد. تۆپێکیشی لە برن سوور لە دەوروبەری دێی چفتلیك (

نێوان کوردئاوا و شـێخلو) بـه باشـی دەخسـته ژێـر ئـاگری خۆیـەوە دامەزراندبوو، ئەو ڕێگایەی دەبڕی.

له ساڵی (١٩٢٢) لەو سـەردەمەدا کـه ئیحسـان نـوری پاراسـتنی ئاسایشی سنوورەکانی نێوان ئێران و تورکیەی له ئەستۆدابوو، هـەر ئەم تۆپە بۆ بەرەنگاربوونەوەی پەلاماری له ناکاوی لابەلایی لـه ژێـر فەرمانی ئەودابوو. بەهۆی دژواریـی بـارکردن و گوێزاندنەوەیـەوە لـه هەمان کاتەوە لەو شوێنەدا مابووەوە).

فەرماندەی تورك بەم کارەی و بە خەیاڵی خۆی ئاراراتی گەمارۆ دا بوو. له کاتێکدا نەیدەتوانی بە تەواوی ئەم سـەرەتایانە ڕێگربێـت له هاتوچۆی دەسته شۆڕشگێڕەکان. ئا لەم کاتـەدا کـه فـەرماندەی تورك بە هەموو شێوەیەك پۆستەکانی خـۆی قـایم و بـەهێز دەکـردو هـێزە شۆڕشـگێڕەکانیش بـه شـێوەیەکی دیکـه تـا دەهـات زۆرتـر دەبوون: عومەرێ بەسێ کە له سەرۆکەکانی گلتوری بوو، له دامێنـی باکووری ئاراراتدا و له ناوچەی ئیغدیر نیشـتەجێبوو، عـەلویی گـوری له خێڵی قزڵباش ئۆغلۆ، عەبدوللا خەڵەف گەورەی خێڵی قزڵباش که له ئازاترین لاوانی کورد بوو. چەند ساڵێك لەوەو پێش له حکوومەتی ئێران زیز بوو بوو. لەگەڵ ژمارەیەك له ئەندامانی خێڵەکەی له خاکی تورکیەدا نیشتەجێ بووبوو. عومەر مەزراق له بنەماڵەی سەرۆکەکانی زیلان پەیوەندییان بە ئاراراتییەکانەوە کردبوو. بەم شـێوەیە بەشـی باکووری ئاراراتیش کەوتە ژێر دەستەڵاتی هێزی گەلەوەو ڕۆژی کورد هەموو لایەکی ئەم چیا پـیرۆزەی بـه تیشـکی پـڕ لـه خۆشەویسـتیی خـۆی ڕوون دەکـردەوە. هەرچـەندە لـەم بەشـەی بـاکووردا چـەند خێڵێکـی تێدابـوون کـه لـه ژێـر فـەرمانی دەوڵـەتدا بـوون. لەگـەڵ

ئەوەشــدا لــە هیــچ چەشــنە یارمەتییــەکی شۆڕشـگێڕەکان کەمتەرخـەمییان نـەدەکرد و هیـچ کارمــەندێکی دەوڵــەتی تــورك چ چەکدارو چ بێ چەك زاتی نزیك بوونەوەیان لەم ناوچەیە نەبوو.

بە هاتنی ساڵی (١٩٢٩) دانیشتووانی ئاگری کە لە چیاکاندابوون. کوردێك بۆ چاوپێکـەوتنی ئارداشـس مرادیـان، کـە نوێنـەری حـیزبی داشناکی ئەرمەنی بوو و هاوڕێی ئیحسان نوری بوو، هات بۆ ئارارات. ئـەم کابرایـە بەسـتەیەکی بـۆ هێنـابوو، سـەری گفتوگـۆی لەگـەڵدا کـردەوە و وتـی: (کـوڕی مـامت بـۆ دیدارتـان لـە تفلیسـەوە هـاتووە بۆئێریڤان و ئەم دیارییەو ئەم نامەیەی بۆ رەوانە کردوویت).

لە نامەکەدا نووسرابوو: (ئاگادارکراوم کە لە ئـاگریدای داوامکـرد کە مۆڵەتم بدەنێ تابێم و بتبینم. ئێستا لە ئەرمەنستانم دەتوانین لــە بەیانییەکی زوودا. . . . (ئەم خاڵانە لە نامەکەدا هــەبوو لـە ئـاراليق لە نزیکی ئاراس یەکتری ببینین).

ئێسـتا تورکـەکان نـاوی ئاراليقیـان گۆڕیـوە بـەدیل. ئـاراليق ناوچەیەك بوو لە ناوچەی چالاکییەکانی کـورد. چـەند جـارێك لـەوێدا پەلاماری تورکەکانیان دابوو، لە کەناری رووبـاری ئاراسـدا لـە نێـوان سنووری رووس و تورکدا بوو.

ئارداشس چەند جار وتی دەمەوێت ببینم، چونکە چەندین ساڵە نەم دیوە. فەرماندەی کورد کە نەیدەویست مۆڵەتی بدات و بە تەنیا بڕوات. فەرمانی بە پازدە سوار دا کە لەگەڵیا بڕۆن. سوارەکانیش لە ژێـر سـەرکردایەتیی عومــەری بەسـێ –دا بــوون. ئیحســان نــوری ئامۆژگاریی ئارداشس و عومەری کرد کە بــۆ نـاو بەشـی رووسـیە لـە رووبارەکــە نەپەڕنــەوە. ناوچــەی ئــاراليق یــانی شــوێنی

چاوپێکەوتنەکەیان لە دامێنی ئاگریدابوو. ناوچەیەکی وشك و گەرمی بێ کشتوکاڵ بوو بێ دارو درەخت و ئاویش بوو. بێجگە لە دەشتی ئاراس کە لەوبەری رووبارەکەوە بوو یانی لە بەشی رووسیەدا بوو، پۆستێکی پاسەوانی سنووری رووسی تێدابوو. ئەو بەشە بەدارودرەخت و سەوزایی داپۆشرابوو.

ئەفسەری فەرماندەی پاسەوانەکانی سنووری رووسیە بە زمانی رووسی بە ئارداشس کە لەوبەری رووبارەکەوە لەگەڵ عومەری بەسێ و هاورێکانیاندا راوەستابوون، بانگی کردن وتی: کوڕی مامت لە ئێریڤانە هەر ئێستا تەلەفۆنی بۆدەکەم کە بێت. لە راستیدا ئەم ئەفسەرە ئەرمەنی بوو، ئارداشس دەیناسی. هەر لەبەر ئەوە بە زمانی ئەرمەنی بانگی لە ئەفسەرەکە کرد، ئەفسەرە سنوورەوانەکە وەلامی دایەوەو وتی زمانی ئەرمەنی نازانم بە رووسی بدوێ. ئارداشس سووربوو لەسەرئەوە کە زمانی ئەرمەنی دەزانێت ئەفسەرەکەش نەدەچووە ژێری. لە دوای چەند خولەکێك ئەفسەرە رووسیەکە پێشنیاری کرد کە لە رووبارەکە بپەڕنەوە بێن بۆ لای، چونکە ئەوبەرەوە بۆ چاوەڕوانی کردنی هاتنی ئامۆزاکەی لە بارترو فێنکتر بوو. لە هەمان کاتیشدا ئەم بەری رووبارەکە زۆر گەرم بوو. ئارداشس رووی کردە عومەری بەسێ وتی : (راست دەکا بابڕۆین و کەمێك ئیسراحەت بکەین). عومەری بەسێ لەوەرامدا وتی تۆ نەتبیست کە ئیحسان نوری بە راشکاوی پێی وتین کە لە رووبارەکە نەپەڕینەوە و نەچینە ئەوبەر، بەلام ئارداشس لە وەلامدا وتی: ئەو نەیدەزانی کە ئێمە لە ژێر ئەم هەتاوە گەرمەدا ئەبێت ئەوەندە چاوەڕوانی بکەین، ئەگەر نایەیت خۆم بە تەنها دەڕۆم. عومەری

بەسێ کەزانی سەر پێچی هیچ سوودێکی نییە و نەشی دەویست بە تەنها رەوانەی بکات لەگەڵ چوار سواردا لەگەڵیا رۆیشت. بۆ ئەوەی کە رووسەکان نەتوانن بڵێن کوردەکان رێز لە ئارداشس ناگرن. دوای ئەوەی لە رووبارەکە پەڕینەوە، ئەفسەرە سنوورەوانەکە وتی نووسینگەی من لەم نزیکانەیە. با بڕۆین بۆ ئەوێ لەوێ چاوەڕوانی ئامۆزاکەت دەکەین. چونکە لەوێ ئیسراحەتترە. فەرمانی بە سوارێك دا کە لەگەڵیانا بڕوات ئەوان کەوتنەڕێ کاتێك گەیشتنە فەرمانگەکەو چوونە ژوورەوە عومەر بایز لە نیازی رووسەکان کەوتە گومانەوە. بە ئارداشسی راگەیاند، ئەویش بۆچوونەکەی پەسەند کرد.

رووسەکان بەجارێك لەگەڵیاندا بە ساردی رەفتاریان کرد، چەکیان کردن. هیچ هەواڵێکی ئامۆزاکەشی نەبوو. عومەری بەسێ کە مرۆڤێکی ئەزموونداربوو و گەلێك دژواریی رۆژگاری دیتبوو. بە ئارداشسی وت :من ناتوانم، بەلاّم تۆ ئەگەر دەتوانی هە لێ. عومەری بەسێ چوو بۆلای لێپرسراوی پۆستەکەی سەر سنوورو پێی وت سوارەکانم لەو بەری رووبارەکەن، لە ژێر ئەو هەتاوە گەرمەدان. دەمەوێت بچم بیانهێنم. ئەفسەرە رووسییەکە بە بیستنی ئەم هەواڵە دیاربوو بە سەربازێکی راگەیاند، کە ئەسپێکی بۆ ئامادە کات، بەلاّم عومەر وتی دەبێت سواری ئەسپەکەی خۆم بم، چونکە تفەنگەکەم بە ئەسپەکەوەیە ئەگەر بە ئەسپێکی دیکەو بێ تفەنگ بڕۆم سوارەکانم گومانم لێدەکەن. ئەفسەرەکە پێشنیارەکەی پەسەند کرد لە دوای پێدانەوەی ئەسپ و تفەنگەکەی. ئەویش بەرەو رووبارەکەو ئەفسەرەکەی سەر سنوور رۆیشت. ئەفسەرەکە مۆڵەتی پەڕینەوەی بە عومەر نەدا و پێی وت هەر لێرەوە دەتوانی بانگیان کەیت. کە

بێن بۆ ئێره عومەر وتی ئەوانە کوردن وەکو ئێوە دیسپلین ناپارێزن، تا تەنها بە بیستنی فەرمان کاربکەن ئەگەر نەتوانم ئەوانە رازی بکەم هەرگیز نایەن. ئەگەر دەتەوێت بێن دەبێت بۆ خۆم بڕۆم و بیانـهێنم. لە ئەنجامدا ئەفسەرە کە قوبووڵی کرد عومەر بەسێ چووە ئەو بەری رووبارەکـەوە گەیشـتەوە لای سـوارەکانی. بەسـەرهاتەکەی بـۆ گێڕانەوە و بە تاو بەرەو ئاگری رۆیشتن.

رووسەکان ئارداشس و هەر چوار سوارەکەیان دەسـتگیر کـردن و بردیانن بۆ ئێریڤان جلە کوردییـەکانیان لەبـەر داکـەندن و لـە شـاری تفلیس– دا لە بەندیخانەیان توندکردن. فەرماندەی هێزەکانی کورد، بە نامەیەك داوای لە رووسەکان کرد کە گیراوەکـان ئازادکـەن. چـەند رۆژێك دوای ئەوە. سوارەکانی کورد واتە چوار سـوارە گیراوەکـە بـۆ ئێریڤـان بـانگ کـران و لـە دوای پێدانـەوەی جـل و بەرگـەکانیان گەڕانەوە بۆ ئاگری. فەرماندەی کورد لە نامەی دووهـەمیدا داوای لـە رووسـەکان کـرد کـە ئارداشسـیش ئازادبکـەن، ئـەم نامەیـە بـەهۆی کۆمـەڵێك سـواری کـوردەوە بـۆ رووسـەکان رەوانـە کـرا، بـەڵام ئـەم کۆمەڵـە سـوارە لەسـەر سـنوور لەگـەڵ پاسـەوانەکانی سەرسـنووری رووس پێکا هەڵپژان تەقەیان لێکردن. سوارێکی کورد برینـدار بـوو و ناچاربوون بەبێ ئەوەی کە نامەکە بگەیەنن گەڕانەوە.

لەدوای ماوەیـەك لـە وەڵامـی رەفتـاری رووسـەکاندا کۆمـەڵێکی پێکهاتوو لە سوارەکانی ئاگری بەرەو شارێکی ئەرمەنی کە لە بەشی باکووری خۆرئاوای ئیغدیری بەشی رووسیا بوو و لە کەناری رووباری ئاراسدا هەڵکەوتبوو، رۆیشتن. لـە تـاریکی شـەودا بەرەشاشـەکانیان

ئاگر بارانیان کردن. له دواییدا زانرا که ئارداشس دوور خراوەتەوە بۆ سیبریا.

له ناوەڕاستی هاویندا مەمو و نادر بەگ کوڕانی کور حسەین پاشای سەرۆکی هەموو خێڵی حەیدەران لەگەڵ دوو برای تریاندا و برازایەکیان لە سوورییەوە ڕایانکرد و هاتنە نێو سنووری وڵاتی تورکیە لە دوای بڕینی ناوچەکانی مەدیاد- بشیری- غەرزان و لە دەوروبەری مووش تێپەڕین، لە دوای ئەوەی لە ئەشکەوتێکدا سێ کەسیان بە دەستی هێزەکانی تورک گیران و کوژران خۆیان گەیاندە ئارارات، کور حسەین پاشای سەرۆکی خێڵی گەورەی حەیدەری، بە نفوزترین سەرۆکی کوردی ناو چەی مێژوویی ئاراراتیانی دەوروپشتی ویلایەتی وان حاجی مووسا بەگی هاوڕێشی کە سەرۆکی ژێرو بەبڕشتی ویلایەتی مووش و لە بنەماڵەی دێرینی گەورە پیاوانیمووش بوو. ئەم دوو سەرۆکە لەکاتی پێکهێنانی کۆمیتەی ئیستقلالی کورد لەگەڵ خالید بەگی جەبرانی لەگەڵ سەرۆک کۆمیتەکەدا هاو پەیمانبوون.

کاتێك کە ئیحسان نوری لاو بوو، لەگەڵ خالید بەگی جەبران لە دژی تورکەکان شۆڕشیان بەرپاکردبوو. لە دوای تێکشکانی ئەم ڕاپەڕینەیان و دەستگیرکردنی سەروان عەلی ڕەزا بەگی بتلیسی، حکوومەتی تورك، خالید بەگیان لە ئەرزەرۆم دەستگیر کرد. خالید بەگیان لەگەڵ یەکەیەکی سوارەی سەربازی لە ڕێگەی قراکۆسەوە، ئەرجیش، پاتنوس، عادل جەوازەوە برد بۆ بەدلیس لەوێ زیندانییان کردبوو. ڕێگەی ئاسایی ئەرزەڕۆم بۆ بەدلیس لە جانیسەوە دەڕۆیشت. کە سەرزەمینی خالید بەگ بوو، تورکەکان نەیان دەوێرا

ناو براو لەوێوە بەرن. لە کاتێکدا کە خالید بەگ گەیشتە ئەرجیش توانی پەیامێك بە کور حسەین پاشا بگەیەنێت کە لە دەستی تورکەکان رزگاریکات ئەم ناوچەیە لە ژێر دەستەلاتی خێڵی حەیدەران دابوو. رزگار کردنی خالید بەگ لەلایەنی کور حسەین پاشاوە دژوار نەبوو، بەڵام ئەو نەیویست خۆی گیرۆدە بکات.

لە کاتی راپەرینەکەی شێخ سەعید، حاجی مووسا بەگ و خالید بەگی جەبرانی لە زیندانی بەدلیسدا گیرابوون. بەڵام کور حسەین پاشا هەر وەکو جاران لەناو خێڵەکەی خۆیدا رۆژگاری بەسەر دەبرد. ئاگری پشێوی لەگەڵ راپەرینی خێڵەکانی جەبران، زەرکان، حەسەنان، گەیشتبووە سەر سنووری خێڵی حەیدەران، داوایان لە حسەین پاشاکردبوو کە ئەمەکداری و پەیمانی خۆی بەجێ بێنێت یانی پەیوەندی بە شۆڕشگێڕەکانەوە بکات، ناوبراو سەرەڕای ئەوە کەدراوێکی هێجگار زۆری هەبوو شەیدای ئەسکەناسی تورکەکان بووبوو، دڵی بۆ لیرەی تورکی لێیدەدا بە بیانووی ئەوە کە چاوەڕوانی وەڵامی ئیسماعیل ئاغا واتە سمکۆ دەکات پاڵی بە رۆژگارەوە نابوو، تاکو شکان و گرفتاریی شێخ سەعید هاتە پێشەوە. لە دوای ئەم تێکشکانە ژمارەیەك لە جەنگاوەرانی جەبران، زەرکان، حەسەنان کە بەرەو سنووری ئێران پاشەکشێیان دەکرد لە کاتی پەڕینەوە لە ناوچەی خێڵی حەیدەران بەرەو رووی بەرهەڵستکارانی حسەین پاشا بوونەوە. حسەین پاشا ماوەی حەوت رۆژ رێگەی بە شۆڕشگێڕەکان گرت، لە ئەنجامدا لە دوای چەند جەنگێك شۆڕشگێڕەکان رێگایانکردەوە و خۆیان گەیاندە سەر سنووری ئێران. لێرەدا بوو کە هاوکاریی حسەین پاشاو هێزەکانی

دوژمن ئاشكرابوو، بـەلام مـەردانی بێبـاك و نەتـەوە پەرسـتی خێڵـی حـەیدەران لـە چـوار چێـوەی ئـەم لێكدانانـەدا یارمـەتیی شۆڕشگێڕەكانیان دەدا و هۆی رزگاربوونیان بۆ بەدی دەهێنان.

شتێك كە بووە هۆی بـەدناویی ئـەم خێڵـە یەكـەم كوشـتنی دوو كەس بوو لە هەسنییەكان كـەناویان زاهـیرو بەشـیر بـوو. لـە ئـاوایی كەندال بەشك بە دەسـتی قاسـو كندیـك و دووهـەم بەدەسـتەوەدانی دووكەسـی دیكـەی هەسـنی بـوو بـەناوەكانی حەسـەن زوبـێرو شەمسەدین لەوەند. (لە نۆكەرەكانی سلێمان بەگ) بە جەندرمەكانی تورك. ئەم دوو كەسە رێگەیان ونكردبوو و چـوو بوونـە مـاڵی بـەدری بەگ. ناوبراویش بە حكوومـەتی ئاباغـانی راگـەیاندبوو حكوومـەتیش چەند نەفەرێك ژاندارمی ناردبوو لـە كـاتێكدا كـە ئـەم دوو كەسـە لـە ژوورێكی ماڵی بەدری بەگدا خەوتبوون گیران و ئەوەندەیان لێدان كە حەسەن زوبێر لە رێگەداو لە نێوان بەدلیس و غەرزان لە ژێـر زەبـری قەمچی جەندرمەكاندا گیانی لە دەسـتدا، بـەلام شەمسـەدین چونكـە بەهێز بوو نـەمرد لـە دواییـدا بـۆ مـاوەی سـێ سـاڵ لـە ئـەزمیردا لـە بەندیخانەدا بوو. لە پـاش سـێ سـاڵەكە لـە بەندیخانـە هـەلات خـۆی گەیاندە ئارارات و لە دەستەكەی فەرزندە بـەگدا ئـەركی نیشـتمانیی خـۆی بـەجێ دەهێنـاو درێـژەی پێـدەدا. بـەلام پیـاوە نەجیبـەكانی دیكەی خێڵی حەیدەران بەو گیانبازییانەی كە لە دواییـدا لـە رێگـەی ئازادیی گەلدا نیشانیان دا و بەو خوێنانەش كە پێشكەشی ئازادییـان كرد ئەم دوو ڕووداوە شەرمەزارییەیان شۆرییەوە.

كور حسـەین پاشـا بـە بەشـداری نـەكردنی لەگـەڵ بزووتنـەوەی نەتەوەیی تایەفەی حەیدەران بەڵكو خێڵە گەورەكانی وەكو، سیلان،

جەلالی، سپیکاو تایەفەکانی دیکەی کوردی لە شوێنی خۆیانا ڕاوەستاندبوو.

کور حسەین پاشا بە نژاد کورد بوو. بوونی ناوی کوردیش بۆ ئەو پێویستی بە سزادان بوو و بە خزمەت کردنی دەوڵەت نەیدەتوانی لە سزادان ڕزگاری کات. لەم رووەوە لەدوای نەمانی مەسەلەی شێخ سەعید لە ناوەڕاستی زستاندا. ناوبراو لەلایەنی دەوڵەتەوە گیراو لەگەڵ خێزان و منداڵەکانی بە شێوەیەکی ناشیرین بۆ ناوچەی خۆرئاوای تورکیە دوور خرایەوە.

حاجی مووسا بەگیش بە هۆشیاریی کەم وێنەی خۆی لەبەندیخانەی بەدلیس لە دوای دادگایی کردنی لە کوشتن رزگاری بوو و فەرمانی دوور خستنەوەی بۆ دەرچوو. ئەم دوو کۆنە هاوڕێیە لە ئۆردووگای دوور خراوەکانی ئایدین یەکتریان دۆزییەوە. لەبەر ئەوەش کە هەردووکیان رۆحی ئازادییان هەبوو نەیاندەتوانی خۆیان لەگەڵ دوور خستنەوەکەدا ڕابێنن پێکەوە بڕیاری راکردنیان دا. حسەین پاشا ماڵ و منداڵەکانی دایە دەست دوو کوڕی خۆی. بۆ خۆی و حاجی مووسا بەگ و کوڕەکانی دیکەشی چەند ئەسپ و تفەنگی پەیدا کردو بە شەو لە شار چوونە دەرەوەو ڕێگەی سووریەیان گرتە بەر. لە سووریە بوون بە میوانی حاجو ئاغا کە یەکێك بوو لە سەرۆکە شۆڕشگێڕەکان و سەرۆکی خێڵی هەڤێرکا بوو لە ناوبراوەوە زانیارییان سەبارەت بە کۆمیتەی خویبوون بە دەست هێنا، دۆستی و وەفاداریی خۆیان بۆ کۆمیتەی ناوبراو بە نووسین ڕاگەیاند و بە هۆی نامەبەرێکی تایبەتییەوە رەوانەی دەستەی ناوەندییان کرد. لەوێشدا بەپێی فەرمانی ڕێکخستنەکانی خۆیبوون

بەرەو ئێران ڕۆیشتن. لە شاری مووسڵدا بە پێی ئەو پەیوەندییە باشانەی کە لە نێوان دەوڵەتی گەورەی بەریتانیاو تورکیا هەبوون. بەر بە ڕۆیشتنیان گیرا، ناچار سەرلەنوێ گەڕانەوە بۆ سووریە. حاجی مووسا بەگ نەخۆش کەوت. لە دوای ماوەیەك لە ماڵی حاجو ئاغا دڵە پڕ لە سۆزە نیشتمانییەکەی لە لێدان کەوت و هاوڕێکەی بە تەنها بەجێهێشت.

بۆ ئەنجامدانی فەرمانەکانی خۆیبوون چوار کوڕو کوڕەزایەکی حسەین پاشا لە ناو کوردستانی تورکیەوە و هەروەها خودی حسەین پاشاو کوڕەکەی عەدۆ و خوشکەزایەکی و نەوەیەکی تری. بەناو خێڵەکانی سەر سنووری باشووری تورکیەدا چوون بۆ ئارارات. لەدەستەی یەکەمیاندا شەش کەسیان لە ئەشکەوتێکدا لە لایەنی هێزەکانی دەوڵەتی تورکیەوە گەمارۆ دران و کوژران، دوو کەسی دیکەش مەحموود و نادر ڕزگاریان بوو. خۆیان گەیاندە چیای ئاگری کە پەناگاو مەکۆی ستەم دیدەکان بوو.

خودی حسەین پاشا لەبەر ئەو خەیانەتانەی کە بەرانبەر بە شۆڕشگێڕەکان کردبووی لەگەڵ هاوسەرەکانیدا لە شەوێکدا بە گوللەی کوردەکان گیانیان لە دەست دا. ئەو سەروەت و سامانەی کە بۆ پاراستنیان کەوتبووە زەلکاوی خەیانەتەوە لەم چەند خولەکەی کۆتایی ژیانیا هیچ ئەمەکدارییەکیان بۆ نیشان نەدا. لە کاتێکدا کە خاوەنی دەیان هەزار لیرەی عوسمانی بوو لەگەڵ کوڕەکانیا بەبێ کفن مردن و لە ناو هەزاران بنەماڵەی خێڵی حەیدەری یەکێك لە ژوور سەری نەبوو، کەسێك لاشەکەی بە خاك نەسپارد، بوو بە خۆراکی دڕندە هەردییەکان. بەم شێوەیە مێژووی

نۆکەرایەتی بۆ دەوڵەتی تورکیە و خەیانەت کردن بە گەلی کورد و پاداشی کردەوەکانی کور حسەین پاشا پێچرایەوە.

(ئەگەر خۆیبوون چاو پۆشیی لە رابردووی خیانەتکارانەی حسەین پاشای کرد و بەخشی، بەڵام مەعلووم نییە کە خواوەند بیبەخشێت، هەتاهەتایە مۆری خەیانەتکاریش بە ناوچاوی بکوژەکانیشییەوە ئەمێنێتەوە.

لە راستیدا کاتێك کە کور حسەین پاشا. سووریەی بە جێهێشت بە ناو خێڵە کوردەکاندا تێپەڕی و گەیشتە بارزان، بووە میوانی شێخ ئەحمەدی بارزانی، برا گەورەی تێکۆشەری گەورەی کورد مەلا مستەفا. کور حسەین پاشا، هەرلەویٚ چاوی بە مەدنی کوڕی حاجی مووسا بەگ و مامە کەشی نۆح بەگ کەوت. چەند رۆژێك لە بارزاندا پشوویان دا. ئەو رۆژەی کە بەرەو ئاگری رۆیشتن. مەدنییش دەیویست بڕوات بۆ ئارارات. لەگەڵ چەند سوارێکی چەکداری کور حسەین پاشادا بوون بە هاوڕیٚ، ئەمانە دەبوایە بە شێوەیەکی نهێنی لە سنووری عیراقەوە تێپەڕن. لە شەوێکدا لە ناوچەیەکی چیاییدا مەدنی و پیاوەکانی نەخشەیەکی ئەهریمەنانەیان دارِشت، حسەین پاشاو هەموو سوارەکانی حسەین پاشایان لە خەوا کوشت و چوونەوە بۆ تورکیە. کاتێك کە شێخ ئەحمەدی بارزانی ئەمەی بیست دەستی بە لێکۆڵینەوەی رووداوەکە کرد و بۆی دەرکەوت کە برای حاجی مووسا بەگ. بە نهێنی پەیوەندیی بە حکوومەتی تورکیەوە هەبوو، بە کوشتنی کور حسەین پاشا دەیانویست لە لێبوردنێکی گشتی بەهرەمەندبن. هەر بەم نیازەوە بوو مەدنی ویستی لەگەڵ کور حسەین پاشادا ببێتە هاو سەفەر.

شێخی بارزان لــە تۆڵەی ئـەو خەیانەتـەدا نۆح بـەگی لـە دار دا. نەیهێشت بـەم کـارە ئابڕووبەرانـەو خەیانەتـە سـوود لــە لێبوردنـــی تورکیە وەربگرێت. لە دواییدا پێیان ڕاگـەیاندم، کـە بـەهران نـەوەی کـور حسـەین پاشـا بــە کوشـتنی مــەدنی تۆڵــەی باپــیری خــۆی سەندەوە).

لە کۆتـایی هـاویندا لـە نزیکـی ئـارارات لـە نێـوان پاســەوانانی سنووری ئێران و تورکیــەدا ناکۆکییــەك رووی دا، ســەربازە ئازاکـانی ئێران پەلاماری پۆستێکی سەربازی تورکیەیان دابــوو، بەرزاییــەکیان لێگرتبوون، دلاوەرە کوردەکان لەکاتی رووداوەکــە پەلـەیان کـرد بـۆ یارمەتی دانی ئێرانییەکان. فەرماندەی پاسەوانەکانی سەر سنووری تورکیە هەستی بە خراپیی بارودۆخەکە کرد، بەپەلە لەگەڵ ئەفسەرە ئێرانییەکاندا کەوتبووە گفتوگۆکردن، ناکۆکییەکەی چارەسەرکرد.

ئەم پێشهاتە رێکەوت بوو لەگەڵ رۆژێك کە فەرماندەی کـورد بـۆ سەردانی لقەکانی خۆیبوون لە ئارارات چوو بووە دەرەوەو هــەر لـەم کاتە دابوو کـە شـێخ عـەبدولقادر خـەریکی گەڕانـەوەبوو بـۆ شـوێنی زسـتانەی خـۆی، لـە ناوچـەی چیـای تنـدروك کەوتـە بـەر پــەلاماری هێزەکانی دەوڵەتی تورکیە. خێـڵ و کـەلو پـەل و مـەڕوماڵاتی خـۆی بەجێهیشــت و بــە زەحمـــەتێکی زۆر مـــاڵ و منداڵـــەکانی خـــۆی رزگارکردن. بە حاڵێکی پەرێشانەوە پەنای بە ئارارات برد. بەداخەوە ساڵحی برازای و شێخ یاسینی کوڕی مامی و ژمارەیەکی دیکــەش لـە ژن و پیاو کوژرابوون، بـەم شـێوەیە دوو بـارە شـێخ پـەیوەندیی بـە شۆڕشـگێڕەکانی کـوردەوە کـرد. پێـش ئـەوەی زسـتان لــە نێــوان هــەردوو بـەرەی دژبەیـەکدا تەقـە وەسـتانێکی کـاتی رابگەیــەنێت.

خـێزانی فـەرماندەی کـورد کـە لـە ئـەنجامی گفتوگۆکـردن، لەگـەڵ دەستەی نێردراوی تورك کە لە نزیك پردی شێخلو بـە پەساپۆرتەوە لە تورکیەوە چووبوون بۆ سووریە گەیشتنە ئارارات، ئەم کارە کە بە رووالەت گرنگ نەبوو توانای رێکخستنەکانی خۆیبوونی نیشـان دەدا. هێشـتا یەکـەم هەفتـەی گەیشـتنیان کۆتـایی نـەهاتبوو. فرۆکـە جەنگییەکانی تـورك لـە ئاسمـانی کوردئاوادا دەرکـەوتن و بـەبۆمباو ئـاگری شەسـتیرەکانیان ئـەرکی بـەخێرهاتنیان ئـەنجام دا، ئـەم کارەیان چەند رۆژێك یەك لە دوای یەك دووبارە کردەوە.

تەمەر شەمکیش دووبارە گەڕایەوە بۆ ئارارات ئەمجارە بێجگە لە چەرخەی برای چەند دلاوەرێکی دیکەش وەکو ئۆسی و فەتو کە لـە بێبـاکی و جـەنگاوەریدا بەڕاسـتی بێوێنـە بـوون لەگـەڵدا بـوو. شـێخ تاهیر لاوێکی ئازاو گیانبازی کورد بوو لەگەڵ براکەیدا هـاتن بـۆ دێـی عەبدولقادر و پەیوەندییان بە شۆڕشگێڕەکانی ئاراراتەوە کرد.

بەفر بارین بێدەنگیی راگەیاند.

لە ئاراراتدا رۆژنامەیەك بـە زمـانی کـوردی لـە ژێـر نـاوی ئـاگری بڵاوبووەوە و ئەم رۆژنامەیە لەگەڵ نەبوونی کاغەزیشدا بـە گـوێرەی پێویست ژمـارەی لێ بڵاودەکرایـەوە،لـە لایـەکی دیکەشـەوە چونکـە چاپخانە نەبوو. رۆژنامەکە بە شێوەی ژلاتین دەردەچوو.

سەربازانی تورك هەسـتیان کردبـوو کـە لـە بەرانبـەر دوژمنێکـی بێباکدا رووبەڕووبوونەتەوە لەبەر ئەمە گەلێك دەترسـان. ئاشـکرابوو کـە خـەوی شـەوانەیان نـەبوو چونکـە زۆربـەی شـەوەکان تەنـها بـە خەیاڵی ئەوەوە کەدەکەونە بەر هـێرش و پـەلاماری شوڕشـگێڕەکان فیشەکیان بـە تـاریکیی شــەوەوەدەنا. بۆمبایـان دەهاوێشــت لــە

شوێنێکەوە کە دەنگی گوللەیەك دەبیسترا. شوێنەکانی دیکەش بە چاو لێکەری بە دوای ئەواندا تەقەیان دەکردو درێژەیان بە تەقەکانیان دەدا. ئەمەش بۆ ئاراراتییەکان لەشێوەی یاریی ئاگر بازیدا بوو.

لەم زستانەدا بوو کە سەرکوتکردنی شێخ محەمەد حسەسووری کە سەر بە حکوومەتی تورکیە بوو لە نێو فرسەخی شاری بایەزیدا دادەنیشت و بەهاندانی فەرماندە سەربازییەکانی سەر سنووری تورکیە. لەگەڵ تاقمە تایبەتییەکەی خۆی بە نهێنی دەچوونە نێو خاکی ئێرانەوەو ئێرانییەکانیان رووت دەکردەوەو دەگەڕایەوە بۆ تورکیە. بۆ بنبڕ کردنی ئەمکارە هەنگاو نرا. ژمارەیەك پیادە بە سەرۆکایەتیی رەسوولی شێخ عەبدولقادر چوون بۆ سەر دێی ناوبراو شێخ محەمەد کوژرا لە کاتێکدا کە شێخ محەمەد لە لایەکەوە لە تایفەو خزمە نزیکەکانی برو حسکی بوو و لە لایەکی دیکەشەوە لە ئامۆزاکانیماڵی شێخ عەبدولقادر بوو. کۆمیتەی خۆیبوون فەرمانی بۆ هەموو لقەکانی خۆی دەرکردبوو پێی راگەیاندبوون: (شۆڕشگێڕەکانی کورد نابێت تەنها سوودە رامیاری و ئابوورییەکانی دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێرانیان بەلاوە گرنگ بێت بەڵکو دەبێت بە کردەوەو دڵسۆزانە ئەم مەسەلەیە بسەلمێنن. بەم هۆیەوە بە دابینکردنی بێلایەنیی دەوڵەتی ئێران قایل نەبن، بەڵکو لە ئەنجامدا دەبێت نیشانەی راستی و دۆستایەتیی مەعنەوی و رامیاریی دەوڵەتی ناوبراویش بەدەست بێنن).

ئەم ئاگادارییە کە بە مۆری رەسمیی کۆمیتەی ناوەندی خۆیبوون مۆر کرابوو. دوور نییە کەوتبێتە بەرچاوی کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێرانیش.

ئەم فەرمانە بە تەواوی راپەڕێنرا بە شێوەیەك کەتاکو تێکشکانی رێکخستنەکانی ئارارات بچووکترین کارێك کە پێچەوانەی فەرمانی سەرەوە بێت، لە لایەنی ئاراراتییەکانەوە رووی نەدا، بە جۆرێك کە هێزەکانی ئارارات لە درێژەی جەنگ و پێکدادانیاندا لەگەڵ دەوڵەتی تورکیە وەکو لەشکرێك کە پاراستنی سنوورەکانی ئێرانی پێسپێردرابێت رەفتاریان دەکرد، لەبەر ئەمە مافی ئەوەیان هەبوو کە چاوەڕوانی پاداشتی چاکەیان لەدەوڵەتی ئێران هەبێت. بە داخەوە رووداوێك هاتە پێشەوە کە لە لاپەڕەکانی دواوە دەیخەینە بەرچاوی خوێنەواران کە پێچەوانەی ئەم چاوەڕوانییە بوو.

* * *

سەرەتای یەکەم مانگی بەهار بوو. هێشتا زستانی ئارارات کۆتایی نەهاتبوو. شەوێك هێزەکانی حکوومەتی تورکیە لەگەڵ ژمارەیەك لە خێڵی کەکسۆیی دەوروبەری دێکەی شێخ عەبدولقادریان گەمارۆدا، دێی شێخ لە کۆتایی بەشەکانی خۆرئاوای ئاراراتدا، لە ناوچەیەکی تەختاییدا هەڵکەوتبوو، بەشی باکوورو خۆرئاوایشی بە چیایە بەردینەکان کە وەکو دیوارێك سەریان لە ئاسمان دەسوو. سەرکەوتن بە سەریانا گەلێك ناهەموار بوو هاوسنوور بوو. دوژمن ئەم شوێنە سەختانەی داگیر کردبوو. بەیانی زۆر زوو لە کاتێکدا کە شێخ لە ماڵەوە دەردەچوو درایە بەر دەسترێژ. دانیشتووان بە سەر سامییەکەوە لە خەو راپەڕین گوللەی

تفەنگ و شەستیر وەکو تاوە تەرزە بە سەر دێکەدا دادەباری، ئیتر ماوەی وتوویژو پرس و ڕا نەبوو. چاوەڕوانی کردنی یارمەتیش دەبووە هۆی زیانێکی زۆر...... تەمەر شەمکی و چەرخە و ئوسی و فەتوو شێخ تاهیر و ڕەسوولی کوڕی شێخ و کوڕە ئامۆزاکانیشی. عەلوی ئەزدی و چەند نەفەرێکی دیکەش لە شێخەکان بە جلوبەرگی شەوانەیانەوە بەبێ ئەوە کە ماوەی خۆ گۆڕینیان هەبێت. بە دەستێکیان چەکەکانیان و بە دەستەکەی دیکەشیان فیشەکدانەکانیان هەڵگرتبوو لە ماڵەکانی خۆیان هاتنە دەرەوە. ئارارات لەماوەی ئەم شەش مانگەی دواییدا دووهەم جار بوو کەبێباکی و ئازایەتیی کوڕەکانی خۆی بە ڕوخساری دوژمنانی کوردا بداتەوەو تۆڵەی سەرلێشێواندنی سەردەمە ڕابوردووەکانی بسێنێتەوە.

قارەمانەکان وەکو بزنە کێوی لە بەردێکەوە بازیان دا بۆ بەردێکی دیکە. لە ماوەیەکی کەمدا خۆیان گەیاندە یەکەم هێڵی دوژمنی سەرەڕۆ. دوژمن چاوەڕوانی ئەمەی نەدەکرد، خۆیان ونکرد. ئەو ئەفسەرو سەربازانەی کە لە لای دژە هێرشەکەوە بوون گیانیان بە یەزدان سپارد. تێکشکان تەواوی هێڵەکانی جەنگی گرتەوە. تاکو یارمەتیی کوردەکان لە پشتەوە گەیشت. بەشێك لە تورکەکان بەرەو مۆڵگاکانیان ڕاونرابوون و بە شێکی دیکەشیان پەردەوازە بوو بوون. چەند کەسێکیشیان لە ترسی گیان خۆیان هاوێشتبووە ناو ئەو هۆڕو زۆنگاوە کە لە نێوان هێڵی هەردوو لادا بوو، لە ئەنجامدا هیچ شوێنەوارێکیان لێ نەدۆزرایەوە. چونکە شێخ تاهیر لەگەڵ ژمارەیەك

له شۆڕشگێڕەکانا بە شێوەیەك پەلاماریان دابوون کە ڕێگەی پاشەکشێی سەربازەکانیان گرتبوو. لە کاتی هەڵاتندا ژمارەیەکیان فیشەکدانەکانیان فڕێدابووە ناو هۆڕو زۆنگاوەکان تەنها چەند فیشەکدانێکیان بۆ کوردەکان دۆزرایەوە.

کوردەکان بیست سەربازیان بە دیل گرتبوو، ژمارەیەکیش چەك و فیشەکیان دەست کەوت. لە ناو ئەم چەکانەدا چەند شەستیرێکی سووکیان تێدابوو. کاتژمێرێك دوای ئەوە فەرماندەی لەشکری شۆڕشگێڕەکان و برو حسکی لەگەڵ شێخ عەبدولقادر لەبەر دەرگای ماڵی شێخدا دانیشتبوون. گوێیان لە بەسەرهاتی جەنگەکە دەگرت جەنازەی ئەفسەرێکی تورك لەگەڵ جەنازەی کوردێکدا هێنان، ئەم کوردە کوژراوە هەمان تەمەر کەسکۆیی بوو کە ماوەیەك لەوەو پێش وتبووی من (تورکی کوڕی تورکم).

لە بەردەم جەنازەکاندا برو حسکی بە دەربڕینی ئاخ و کەسەرەوە وتی خواش تاقەتی جارانی نەماوە، خائینەکان زووتر بە سزای خۆیان دەگەیەنێت. بڕیار درا کە ئەم دوو برا تورك و کوردە پێکەوە لە گۆڕێکدا بشارنەوە، تاکو هیچ کاتێك لەیەك جیا نەبنەوە، تەمر کەسکۆیی، لە باتی ئەوەی بە پاداشتی گیان بە ختکردنی شانازی بۆ منداڵەکانی خۆی بە دەست بهێنێت کەچی ناوی شەرمەزاریی بە یادگار بۆ بەجێهێشتن.

ئاراراتییەکان دەیانویست مافی داگیرکراوی کورد بەدەست بێننەوە، تەمر کەسکۆیی کوردبوو. مەسەلەی پێشێلکردنی مافی خۆی و خێڵەکەی و منداڵەکانیشی لە ئارادا بوو. دیاربوو کە ورە بەرزو بێباك بوو کە هاتبوو بۆ جەنگ، بەڵام نەزانی و بەد سروشتی

چاوی زیرەکی و وریاییـــان وا بەســتبوو کــە یارمــەتیی دوژمنــانی بەرگریکەرانی مافی خۆی ئەدا.

دیلـە تورکـەکان نـێردران بـۆ نـاوەندی ســـەرکردایەتی. لــە دوای شەوێك پشوودان لەگەڵ چەند کەسـێکدا نـێردران بـۆ سـەر سـنووری ئێران. لە نزیك پۆستێکی سەر سنوور لە خاکی ئـێران بـەرەڵا کـران. لە کاتی بەڕێ کردنیان لە کـورد ئـاوا. یـەکێك لـە سـەربازە دیلـەکان گۆرەوییەکانی گەلێك کۆن و داڕزاو بوو، هوریك کە نـاوی پـیرەژنێکی کورد بـوو، گۆرەوییـەکانی پێـی خـۆی داکـەندن و دای بـە سـەربازە تورکەکە، تاکو لە رێگەدا سەرمای نەبێت. ئەمــە نموونەیـەك بـوو لـە نەفس بەرزی و رۆح گەورەیی و سروشت پاکیی کـورد. سـەمبولێکی بەرجەستەی رەفتاری کورد بوو بەرانبەر بەدیلەکان.

ساڵی (١٩٣٠) گەیشت ئەم ساڵە پێنجەمین ساڵی ئازادیی ئارارات بـوو. درێـژەدان بـەم بارودۆخـە لـە ئاراراتدا بـۆ تورکــەکان هــەرس نەدەکرا. نەتەوەی کورد هۆشیار بووبووەوە، میراتی باب و باپــیرانی خۆی دەویست. گوێی بە لێبووردنی دواخستن و بەخشینی خــەڵات و پەیمانەکانی دیکەی نەدەدا. ئاراراتییەکان دەیانوت : (لێبووردن بـۆ تاوانباران شایستەیە، بەڵام ئێمە تاوانبار نین، ئێمە مافی داگیرکراوی مرۆیـی خۆمـان دەوێـت نـەك لێبـووردن، بــەڵکو ئێمــە دەســتەڵاتی بەخشینمان هەیە).

حکوومەتی تورکیە تەنها بە هێزی سەربازیی خۆی، بەو شێوەیە کە چەندین جار تاقیکردبووە، توانای باشــکردنی کێشـەکەی نـەبوو، پێویستی بە کۆمەکی دەرەکی بوو. شوێنی جوگرافیایی ئارارات بـە شێوەیەك بوو، کە لە نێوان سنوورەکانی ئێران و رووسیە و تورکیەدا

هەڵکەوتبوو. هەنگاوە رامیارییەکانی حکوومەتی تورك توندتر بوو بە راگەیاندنی هاشەو هووشەی دوور لە راستیی خۆی، دەوڵەتی شوورەویی بۆ لای خۆی راکێشابوو. لە ئەنقەرەشدا لە نێوان وەزیری دەرەوەی تورکیە و باڵوێزخانەی دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا بۆ بەستنی پەیماننامەیەکی دۆستانە کە بە زیانی ئاراراتییەکان تەواو دەبوو، دەرگای گفتوگۆکردن کرابووەوە. لەم رووەوە لە تارانیشدا لە لایەنی تورکەکانەوە هەنگاو لە دژی ئاراراتییەکان نرا بوو، ئاراراتییەکان بە وردبینی و گرنگییەکی تایبەتی بە دوای گفتوگۆکانی نێوان ئێران و تورکیەدا دەگەڕان. هەرچەندە دەوڵەتی ئێران دەیزانی و نیازی ئەوەی نەبوو. کە لە دژی ئاراراتییەکان هەنگاوێك بنێت. کە وەکو بە تەشوێیەك رەگ و ریشەی خۆی ببڕێتەوە وابوو، بەڵام لە چالاکییەکانی دەستە نەناسراوەکان کەبە سوودی تورك کاریان دەکرد بێ ئاگانەبوون.

رۆژنامەی ئاگری کە بڵاوکەرەوەی راوبۆچوونی رێکخراوە ئاراراتییەکان بوو لە سەروتارێکی خۆیدا. لە ژێر ناونیشانی ((بەیەك کەڤر دوو تەیر))یانی (بەبەردێك دوو چۆلەکە) روونی کردبووەوە کە دەوڵەتی تورکیە دەیەوێت لە نێوانی کوردو ئێران، لەیەك نەگەیشتنێك بێنێتە کایەوەو دەوڵەتی ئێران لە دژی شۆڕشگێڕەکانی کورد هانبدات و ئاژاوەی کوردەکانیش بخاتە ناو ئێرانەوە، هەم خۆی لە جەنگی کورد تاڕادەیەك ئاسوودە دەکات هەم کوردو فارس یانی ئەم دوو برا هاو نژادە بەدەستی یەکتر بە کوشت بدات، هەردوو لا بێهێز و لاواز بکات تاکو داگیرکردنی ئازربایجانی بۆ ئاسانتر بێت. خۆشبەختانە کاربەدەستانی ئارارات هۆشیار بوون. هیچ

بیانوویەکیان نەدا بە دەست پیاوەکانی تورکیەوە تاکو نیازە گڵاوەکەیان پێ بهێننە دی.

فڕۆکەکانی تورکیە هەموو ڕۆژێك بەیانی زوو دیارییەکیان پێشکەش بە ئاوایی کوردئاوا دەکرد. هێشتا خێڵەکان بەرەو کوێستان نەڕۆیشتبوون، فەرماندەی کورد لەگەڵ شێخ عەبدولقادر و سەد سوارێك بۆ سەردانی بەرەکانی باکووری ئارارات ڕۆیشتن، گەیشتنە ناو دەشتی ئیغدیر ئەمە یەکەم جار بوو کە ئاڵای کوردستانی ئازاد بە دەستی سوارە بێباکەکانی کوردەوە لەم دەشتە دا دەشەکایەوەو لە سەر ڕێگەی ڕۆیشتنیان ژمارەیەك دێهاتی تورك زمان، کە لەوناوچەیەدا نیشتەجێ بووبوون سەریان پێدانەوێنرا، ئاراراتییەکان دەوارەکانیان لە شوێنە جۆراوجۆرەکانی چیاکەدا هەڵدابوون. هێشتا سێ ڕۆژ تێنەپەڕیبوو هەمووشیان نەیان گوێزابووەوە کە دەنگی گوللە لە بەشی خۆرئاوای ئاراراتدا لە سەر ڕێگەیەکدا. کە بەشی باشوورو باکووری ئاراراتی بەیەکەوە دەبەستەوە دەبیسترا. بە دوای ئەوەشدا چەند فڕۆکەیەکی تورك دەواری ئاراراتییەکانی بە توندی بۆردمان کرد. لە دواییدا زانرا کە تورکەکان بە فەوجێکی پیادە و بە دوو تۆپی چیاییەوە لە قباق تەپەکە (چیایەك بوو لە بەشی دامێنی خۆرئاوای ئاراراتدا) چادریان هەڵدابوو. ئەم چیایە وەکو قەڵایەك بوو، تەنها ڕێگایەکی باریکی هەبوو. بە دەستڕێژی پیادەکان هیچ زیانێك نەکەوتەوە، بەڵام بە بۆردمانی دەوارەکان خێزانی فەرماندەی کورد بریندار و بەرخ لەوەڕێنێکیش بە ناوی محەمەد کوژرا. ئەمە سەرەتای هێرشی گەورەی تورکەکان بوو بۆ چیای ئارارات.

ئەفسەری تورك زوهدی گویڤەن ئاوای نووسیوە: (هەموو هێزەکانمان لە دژی ئەم چیا بڵندانە ڕێکخست و لە کاتێکدا گەیشتینە ئەوێ ڕوانیمان تەنها کوردێکی لێنەماوە).

فڕۆکەکانی تورك بە پێچەوانەی ساڵەکانی رابوردوو هەموو رۆژێك لە ئاسمانی ئاراراتدا، دەردەکەوتن. بۆمباو گوللەکانیان بەسەر ژن و منداڵی بێتاواندا دەباراند، بەڵام چونکە لە ترسی گوللەی شۆڕشگێڕەکان لە ئاستێکی زۆر بەرزەوە دەفرین. لەلایەکی دیکەشەوە ئامۆژگاریی پێویست، بە دانیشتووان ڕاگەیەنرابوو، زیانی گیانی هیچ رووی نەدەدا. زیانی ئاراراتییەکان تەنها بریتی بوو لە زیانی ئاژەڵ، حکوومەتی تورکیە چالاکیی رامیاری و سەربازیی پێکەوە لە دژی ئاراراتییەکان دەست پێکردن. فەرماندەکانی خۆی گەیاندنە نزیکی ئارارات. درێژەی بە کۆکردنەوەی هێزەکانی خۆی دا، لەلایەکی دیکەشەوە دەوڵەتی شوورەویش ژمارەیەکی زۆر سەربازی لە بەرانبەر سنووری ئێران و ئاراراتدا کۆکردبووەوە. حکوومەتی ئێران ناوچەی ماکۆ (پشت ئارارات)ی پڕکردبوو لە سەرباز. ئاراراتییەکان هەرچەندە لە ئێرانەوە چاوەڕوانی جموجووڵی دوژمنانە نەبوون، بەڵام لە ئەنجامی وتووێژی رامیاری و سەربازیی نێوان ئێران و تورکیە نیگەران بوون، ئەمساڵە لە بەردەم دەستێوەردانەکانی حکوومەتەکانی ئێران و شوورەوی و تورکیە. بۆ ئاراراتییەکان گەلێك ترسناك بوو.

لەبەر ئەمە فەرماندەی کورد بڕیاری دا. ناوەندێکی بەرگری وەك ئارارات لە گەلی زیلان و چیای سیپان (سێبەر پان کە تورکەکان بە هەڵە پێیان دەوت سبحان) دروست بکات لە هەمان کاتیشدا

جموجوولّەکان فراوانتر نیشان بدات و نەخشەی سوپای تورك تێکوپێکبات. خێڵی دلێری حەیدەران بۆ قەرەبووی تاوانەکانی رابوردوویان خۆیان داوای ئەم هێرشەیانکرد، ماوەیەك لەوەو پێش بە هۆی هۆبەی ناوچەیی خۆیبوونەوە لە فەرماندەی کورد مۆڵەتی دەست بە کارکردنیان داواکردبوو. گەلی زیلان دووهەمین ناوچە بوو. کەلە جەنگی جیهانی ساڵی (١٩١٤) وەکو ئارارات رێگای هێزەکانی رووسیەی قەیسەری نەداو تاکو کۆتایی جەنگ خاکەکەی لە هەموو زیادەڕەوییەك پاراست، لەبەر ئەمە خۆیان تاقیکردبووەوەو لێهاتوویی و شایستەیی خۆیان سەلماندبوو.

لەگەڵ بوونی ئەم پێشینەیەشدا فەرماندەی کورد مافی ئەوەی هەبوو دەستپێشخەری بۆ ئەم کارە درێژ بکات بە تایبەتی ئەوەی کە دانیشتووانی ناوچەکە داوای ئەم هێرش بردنانەیان کردبوو. فەرمانێك کە سەبارەت بە رێکخستنی ئەم هێرشە دەرچوو سەرەڕای پاککردنەوەی گەلی زیلان لە هێزەکانی تورك ئازاد کردنی شارەکانی بارگیری ئەرجیش– ئەرنیس و تەنانەت عادل جەوازیش بە پێویست دەزانرا. ئەم ئەرکانە بە یارمەتیی ژمارەیەك جەلالی لەئەستۆی خێڵی حەیدەراندا بوو.

لەم کاتەدا هێزەکانی ئارارات هەم ئەوەشیان پێ سپێردرابوو. کە پۆستە بە هێزکراوەکانی تورکیە کە دەوروپشتیان گرتبوو لەناو بەرن و شارۆچکەی باشکەندیان لە باکوور و چیای تندروك لە باشوور بگرن و شارەکانی ئیغدیرو بایەزید بخەنە ژێر مەترسییەوە.

تەمەر شەمکی پێی سپێردرابوو کە لەگەڵ ژمارەیەك لە خێڵی شەمکان شاری قەلب بگرێت و فاغزمانیش بخاتە ژێر مەترسییەوە و

ڕێگای سارو قامیش بەرەو ئارارات بگرێت. لە فەرمانی هێرشەکەدا کاتی هێرش بردنەکەی هەموو ناوچەکان دیاری کرا بوو. ئەم فەرمانە چەند وێنەیەکی زۆری لەبەر گیرابووەوەو ئامادە کرابوو و بە سەرۆکە پەیوەندیدارەکان ڕاگەیەنرابوو.

ئەفسەری تورك زوهدی گویڤەن وێنەیەکی لەم بەیانەی دەست کەوتبوو، لە بارەیەوە ئاوای نووسیوە:

(حکوومەتی تورکیە فەرمانی هێرشی بۆ ئاگری دەرکرد و چەند یەکە یەکی سەربازی بەرەو بایەزید دەچوونە پێش. ژەنەڕاڵ ساڵح لە ئامۆرتاك تەواوی ئەفسەرەکانی بۆ ڕاگەیاندنی فەرمانی لەناوبردنی شۆڕشگێڕەکانی ئاگری کۆکردەوە. لە شکرکێشیی گەورەی تورکەکان دەستی پێکرد. هێزەکانی تورکیە قەباق تەپە کە لە خۆرئاوای ئاگریدا بوو داگیرکرد. فەرماندەی شۆڕشگێڕەکانی کورد ئیحسان نوری بە نۆرەی خۆی بەو خێڵانەی کە لە دەرەوەی ناوچەی ئاگریدا بوون پرۆگرامی ڕاپەڕاندنی چەند ئەرکێکی دوورو درێژی بۆ ڕەوانە کردبوون و ئەو خێڵانەشی وەکو بەشێکی هێزەکانی خۆی لێکردبوو. لە هێرشە گەورەکەدا وێنەیەك لەم پرۆگرامە واتە بەیاننامەیەیان دەست کەوتبوو. کە لە گیرفانی کوردێکی کوژراو دا دۆزیبوویانەوە. ئیحسان نوری وێنەیەکی بەیانەکەی بۆ کۆلۆنێل نەسرەت ئیبراهیمی سەرۆکی خێڵی ئاداماان ڕەوانە کردبوو. لە لای ڕاستی نامەکەوە ناوی خۆیبوون لە ژێریا دەستەواژەی (جەمعیەتی نەتەوەیی کورد)((؟)) نووسرابوو، لەلای چەپی بەیانەکەشەوە ناوچەی چالاکیی سەرانسەری ئاگری باسکرابوو و لە ژێر ئەوەشەوە مێژووی (١٨ ی حوزەیرانی ١٩٣٠) نووسرابوو.

ئەم پرۆگرامە یا بلێین بەرنامەیە لە حەوت خاڵ کە بە زمانی کوردی نووسرابوون پێکهاتبوو. بریتی بوون لە :

١- لە (١١)ی حوزەیران تورکەکان پەلاماری ئاگرییان دا. قباق تەپەیان داگیرکرد و هێزەکانی تورکیە لەوێدا جێگیربوون. شەش فڕۆکەی دوژمن لەم هێرشەدا بەشدارییان کرد و لە (١١ تا ١٨)ی حوزەیران هێزی ئاسمانیی تورکیە ئاسمانی ئاگرییان دەبەزاندو بۆمبابارانیان کرد. هێزەکانی ئێمە سێ فڕۆکەی دوژمنیان خستە خوارەوە. یەکێکیان لە فرگەی بایەزید کەوتە خوارەوە، فڕۆکەوانەکەشی پێکراو کوژرا.

٢- هێزە پیادەکانی ئاگری لە دژی هێزەکانی دوژمن بەرەو ئیغدیرو بایەزید هێرشیان دەست پێکرد. فەرمان بە لە شکری ناوەندی دراوە کە بڕۆنە چیای تندروك لە وێشەوە پەلاماری هێڵی هاتنی یارمەتیی تورکەکان بدەن، هەروەها پایەگاکانی کەرەسە جەنگییەکانیان داگیربکەن. بە چالاکیی پارتیزانیی هێزەکانی لای سووریەوەمان هاتبوونەوە ناوچەکانی خەرپوت و دەرسیم و هاتنە پێشەوەی هێزەکانی تورکیان راوەستاند.

٣- بەشی یەکەمی هێزەکانی خۆیبوون، بە یارمەتیی یەزدان پەلاماری تورکەکانیان دا.

ا- تەمەر ئاغا فەرماندەی گشتیی هێزی ئاسایشی ئاگری بە هێزەکانی ژێر دەستەڵاتی خۆیەوە دەستی بە چالاکی کرد؛ لە سێی حوزەیران پەلاماری ینکەی حکومەتی لە شاری قلب دا، لە دوای داگیرکردنی شارەکە، خێڵەکانی شمکان پەیوەندییان بەهێزە شۆڕشگێڕەکانەوە کردو پێکەوە گەیشتنە نزیکی پیرناوۆت.

ب- شەوی چواری حوزەیران وەلی بەگ، یارمەتیدەری سەرهەنگی تۆپخانە بە هاتنی خێڵەکانی گازگان (Gazgan)و زیلان بە هێزبوون چەند کۆمەڵێکی دیکەش پەیوەندییان پێوەکردن. ناوبراو لە پەلامارێکی گەورەو گرنگدا، شاری بایەزیدی رزگار کرد و لە هەمان رۆژدا هێزەکانی ئاگری پەلاماری ئەو هێزەی دوژمنیان دا کە لە ئاگریدا جێگیر بووبوون.

٤ - فەرماندەکانی ئەم دەستانە کە لە ئاوایی درێك کۆبووبوونەوە. لە چواری حوزەیران بە هێزەکانیان یەکەیەکی سوپای تورکیان چەککردو فەرمانگەی حکوومەتیان دا گیرکرد. چالاکییەکانی دوایی بەم شێوەیەی خوارەوە ئەنجام دران:

ا- بەشی ئەرجیش بە پشتیوانیی گەلی زیلان و لە دوای داگیر کردنی بنکەی حکوومەتی تورك بەرەو عادل جەواز رۆیشتن رزگاریان کرد. لەلای ئەخلاتەوە. تاکو توان و چیای نەمرود سوارەکانی کورد لە هاتوچۆ و گەشتا بوون.

ب- لەدوای ناردنی چەند یەکەیەکی پێویست بۆ بەشی ئەرجیش، رابەرەکانی گەلی زیلان تیپێکی ژاندارم و کارمەندانی تورکیان لە ناوچەکەدا گرت. لە خۆرئاواشەوە بەرزاییەکانی ئالاداغ و مەلەزگریان داگیرکرد.

یەکەکانی سوارەی کورد توانییان رێگاکانی پەیوەندی و هاتوچۆی قەراکۆسە بۆ مەلەزگر و قەراکۆسە بۆ ئەرجیش و مەلەزگر بۆ پاتنۆس بخەنە ژێر دەستەڵاتی خۆیانەوە.

پ- خێڵەکانی حەیدەران، دانیشتووانی پاتنوس و خێڵەکانی دیکە کە پەیوەندییان بە ئێمەوە کردبوو شاری پاتنوسیان رزگار

کرد و سوارە کوردەکان هاتوچۆی پەیوەندیی دوژمنیان لــە باکوورو خۆرهەڵاتی چیای سیپان و هەروەها بەرزاییەکانی– قوپ–و مووش و نــەمروودداغ کــە کــەوتبووە دەسـت تورکەکانــەوە بــڕی. بنکــەکانی تــەیارکردنیان و هــەروەها ئارنیســیش کەوتــە ژێــر دەســتەڵاتی کوردەکانەوە. ئەو ڕێگایانەی کەوانیان بە ئەرجیس و ئارانیسیان بــە سەرایەوە دەبەستەوە دا خست.

ت– هێزەکـانی نـاوندی لەلایـەن عەشـایەری میـلان و جــەلالی و هەروەها ئەو خێڵانەی کە لە ئاباغـاوە هـاتبوون، بـەهێز بـوو بـوون. شاری بچووکی بایەزید– یـان رزگـار کـرد. دەسـتەیەکی چـوار سـەد کەسـی بۆ بـەهێزکردنی هێزەکـانی ئامـادەکردن بـۆ چیـای تنــدروك ڕەوانـەکران تــاکو لــە گوێزاندنــەوەی کەلوپەلــە بــە جێماوەکــاندا یارمەتییان بدەن. شارەکانی وان، سـەرای، ئـاگرین و هـەروەها ئـەو ڕێگایانـەی کـە لـە وانـەوە بـۆ تـەریب و لـە هەکارییـەوە بـۆ سـەرای دەڕۆیشت خستنە ژێر هەڕەشەی خۆیانەوە.

ج– هێزەکانی ئەرجیش و ئارنیسیش لە چالاکییەکانی هێزەکـانی ناوەندیدا بەشداربوون.

چ– لە ڕۆژی هـەینی (١٤)ی حوزەیـران یارمـەتیدەری سـەرهەنگ نەسـرەت ئیـبراهیم ئاغـا سـەرۆکی خێڵــی ئادامــان، دانیشــتنێکی کوتوپڕی بە ئامادە بوونی عەلی بەگ میرزا و ڕەسـوولْ بـەگی زەلی و هـەموو سـەرۆکەکانی دیکـەی خێڵــەکانی قوتــان و حســە ســووری پیکهێنا هێرشـێکیان بـۆ شـاری دیـادین بـرد، بـە تـەواوی دەسـتیان بەسـەر ڕێگـای نێـوان قەراکۆسـەو بایـەزیدا گـرت و ئیـبراهیم ئاغــاو

حەمید بەگ تێکۆشان کە ڕێگای هاتوچۆی دوژمن لە گەلی تاهر بگرن.

ح– لەدوای گرتنی ئەم شوێنانە کە لەسەرەوە باسمانکردن، هێزەکانی ئەرجیش و پاتنوس و گەلی زیلان، بەشی زۆری هێزەکانی خۆیان لە ژووروی ئەو شوێنەی کە دووتاق و مەلەزگر بەیەکەوە دەبەستەوە، جێگیر کرد. دەستەی هێنان و بردنی کەرەسەی پێویست لە نێوان ئارنیس و نورشات جێگیربوون.

٥ – بنکەی سەرەکیی فەرماندەیی کوردەکان لە ئاگریدا بوو بەڵام بەهۆی گەلێك هۆوە نەدەبووا دوژمن بەوردی شوێنەکەی پێ بزانێت).

زوهدی ویڤەن. لە دوای ئاماژە بە بەرنامەی کاری خۆیبوون ئاوای نووسیوە:

(ئیحسان نوری هەلاتووی سوپاو خایەن، فەرماندەیی گشتیی چالاکییە سەربازییەکانی لە ئەستۆدایە و هەروەها ڕێکخراوێکی لە شێوەی حکوومەت دامەزراندووە. لە کۆتایی ئاخرین لاپەڕەی بەرنامەی کارەکاندا لە ژێر ناونیشانی (فەرماندەی گشتیی خۆیبوون) واژۆی ئەوی پێوە بوو. لە بارەی هەڵوێست و ئەرکەکانی ئیحسان نوری وا دەردەکەوت کە ناوبراو بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد خەباتی دەکرد. سەرەڕای بەرنامەی ئەم کارانە. (بەرنامەی کاری گشتی)یشی بڵاو کردبووەوە کە بۆ لێپرسراوانی پەیڕەوی خۆی دەدوا. لەم بەرنامەی کارانەدا هێڵە گشتییەکانی راپەڕین بەم شێوەیەی خوارەوە دیاری کرابوون.

١ – هەر کۆمەڵێك دەبێت سەرۆکێك و لێپرسراوێکی هەبێت.

٢ – لە هەر ناوچەیەکدا دەبێت ناوەندێکی بەڕێوەبردن بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارە مەدەنییەکان و هەروەها بۆ دابینکردنی کەرەسەی پێویستی جەنگاوەران دابمەزرێت.

٣ – تەواوی ئەو چەکە قورس و سووکانە، هەروەها تەقەمەنی و کەلوپەل و هۆکانی گوێزانەوە و ئەو خواربارەی کە لە شارەکان وناوەندەکانی حکوومەتەوە دەست دەکەوێت بگوێزرێتەوە بۆ حکوومەتی ناوەندیی کورد، فەرمانێك دەرچوو کە لە گرتنی دراوو کەلوپەلی تایبەتی خەڵکی غەیرە سەرباز خۆتان بپارێزن.

٤ – ئەفسەرانی سوپای تورك و هەروەها ئەو لێپرسراوانەی حکوومەت کە مەیلی هاوکارییان بە شۆڕشەوە هەیە دەتوانین قبوولٚ بکەین بەڵام دەبێت لە ژێر چاودێریدا بن. بنکەو هێڵی تەلەفۆن و تەلەگراف دەبێت لە ژێر نۆژەن کردنەوەدا بن بۆ ئەمەش دەبێت سوود لەو پسپۆرانە وەربگیرێت کە شایستەی پشت پێبەستنن. دەست حەقیشیان پێبدرێت. هێڵەکانی پەیوەندی و ڕێگاکانی نێوان ئاگری و دوژمن دەبێت لە ناو ببرێن. فڕۆکەو فڕگەکان دەبێت هەمیشە لە ژێر کونترۆڵدابن لیٚ نزیك بوونەوەیان قەدەغەیە).

زوهدی گویڤەن بەشێکی دەقە ئەسڵییەکەی لاداوە، بەڵام لەوانەیە لە زەحمەتییەکانی وەرگێڕانی دەقە کوردییەکە بۆ دەقێکی تورکی سەرچاوەی گرتبێت. لەبەرامبەر ئەمە ڕەفتاری دۆستانەی کوردەکانی بەرانبەر بەزیندانییە تورکەکان.نەنووسیوە.

فەرماندەی کورد لە بیری ئەوەدا بوو. کە لە دوای تێپەڕبوونی تۆفانی بەلای ئەمساڵە پێش کۆتایی ئەم هێرشە چاو پێداخشاندنەوەیەك و هەموارەکردنێك کە گونجاو بێت لەگەڵ ڕەوشی

ئاسایشی نەتەوەپەروەرە کوردەکان بکات. بۆ ئەم کارەش کوڕی حسەین پاشاو سەید رەسووڵی بەرزنجی لەگەڵ ژمارەیەك سواردا بۆ گەلی زیلان رەوانە کردن.

بۆ سەرقاڵکردنی تورکەکان رۆژێکیان هێزێکی کورد دەوروبەری قبان تەپەیان گەمارۆدا (١٥) سەربازیك کە لە بارودۆخەکە بێئاگابوون بۆ دامەزراندنی هێڵەکانی پەیوەندی لە سنووری سەنگەرەکانی خۆیان دەرچوو بوون و لە چیاکەوە سەرەو ژێر بووبوونەوەو دەیانویست بەرەو بایەزید برۆن. تووشیان بە تووشی دەستەیەك شۆڕشگێڕی ئاراراتییەوە دەبێت لە ئەنجامی جەنگێکی کورت خایەندا هەموویان کوژران و چەکەکانیشیان کەوتنە دەست شۆڕشگێڕەکان. لەم کاتانەدا دەستە بچووکەکانی شۆڕشگێڕانی ئاراراتی لە هەموو لایەکەوە هێرشی نومایشی خۆیان دەست پێکرد. لەمانەش دەستەی عومەر گلتوری لەگەڵ بارودۆخێکی زۆر نالەباریشدا خۆیان گەیاندە هێڵی پێشەوەی بەرگریی سەربازەکان و دەرسیان دان. چەند سەربازێکیان کوشتن و چەکەکانیشیان گرتن و لەگەڵ خۆیانا هێنایان. جەنگ تادوا نیوەڕۆ درێژەی کێشا.

نابێ ئەوەشمان لە یاد بچێت ئەو رۆژەی کە هێزی تورك قبان تەپەیان داگیر کردبوو و لەسەر بەرزاییەکی بەرانبەریان ئالایەکی کورد هەڵکرابوو تەنها ئەو ئالایە بەبێ پاسەوانیش چەند مانگێك بەری بە سوپای دوژمن گرتبوو رێگەی زیادە رەویی لێگرتبوون.

لە هاویندا دامێنی ئارارات گەلێك گەرم بوو مێشوولەیەکی زۆریشی هەبوو. ئەم کەشو هەوایە لەگەڵ مەزاجی کوردەکاندا کە عادەتیان بە کوێستان و ئاو و هەوای خۆش گرتبوو رێنەدەکەوت

لەبەر ئەمە لە ناوەڕاستی هاویندا ئەو ناوچانە چۆڵكران و بنكە سەر سنوورییەكانی ئارارات بەرەو بەرزاییەكانی چیاكان هەڵكشان. دوژمن سوودی لەم گۆڕانكارییە وەرگرت و شەوێكیان هێزەكانیان لە پردی شێخلو پەڕینەوە هاتنە ناو سنووری ئارارات و بەرزاییەكانی دەوروبەری ئاوایی شێخلویان داگیركردو چادریان لێهەڵدا، رۆژێكی دیكە ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕەكانی ئارارات بۆ پێشوازیی دوژمن لە چیاكەوە بەرەو لای دوژمن سەرەو لێژبوونەوە، بەڵام ئەم ژمارە شۆڕشگێرانە هێشتا نەگەیشتبوونە سنوری مەودای تەقەكردن كە هێزەكەی دوژمن چادرەكانی خۆیان پێچایەوەو بەرەو بایەزید گەڕانەوە.

ئەم گەڕانەوەیە لە ترسی هێزی ئارارات كە لە چیاكەوە سەرەو ژێر بوو بوونەوە نەبوو چونكە دوژمن لە كاتێكدا كە هاتە ناو سنووری ئاراراتەوە دەیزانی پەلاماری دەدرێت. گومان بۆ ئەوە دەچێت كە بزاڤی سوارەكانی ئاراراتی لە ناوچەی گەلی زیلان توركەكانی لەو پەلامارە نوێیە كە دەیانویست ئەنجامی دەن گێڕابێتەوە چونكە شەوی پێشوو بە ئاسانی لە بەرزاییەكاندا جێگیربووبوون و هیچ بەڵگەیەك نەبوو كە پێشبارە نوێكانی خۆیان كە تازە ناردبوویانە ئاراراتەوە بەم زووییە بگێڕنەوە دواوە.

لە دەوروبەری گەلی زیلان تایەفەكانی قالقان و مكران لە عەشیرەتی ئەدمان نیشتەجێبوون. سەرۆكەكانی قالقان: محوی تەمەر ئاغا، محوی دەروێش ئاغا، بەكریٚ عەلی خان، تاهیری عەلی بەگ بوون و سەرۆكی بەكرانیش رەشۆری سلو بوو. لە ناو ئەمانەشدا محوی دەروێش ئاغا جێگەی باوەڕی كاربەدەستانی

حکوومەتی ئـەرجیش بـوو بەشـێوەیەك کـە ئـەو ڕۆژەی سـوارەکانی ئارارات لە ماڵی ناوبراودا میوان بوون فەرماندەی ئاسایشی ئەرجیش لە ڕووی باوەڕو دڵنیابوونییەوە ناوبراوی بۆ ئـەرجیش بـانگ کردبـوو تاکو زانیارییەك لە بارەی هاتن و نیـازی ئـەو سـوارانە پـەیدا بکـات. کارمەندانی ئەرجیش لەو گومانەدا بوون کە لە پێشـهاتی یـاخیبوونی خێڵی حەیدەری دا ناوبراو خەیانەت لە نەتەوەکـەی خـۆی دەکـات و وەفـاو ئەمـەکداریی خۆیـان بـۆ دەوڵـەتی تـورك دەردەبـڕن. لـەوە بێئاگابوون کە ناوبراو خۆی یەکێك بوو لەئەندامانی خۆیبوون.

دانیشتووانی گەلی زیلان بە خۆشی و شـادییەکی بـێ ئـەندازەوە پێشوازییان لە سوارەکانی ئاراراتی کرد کە هەڵگری فەرمان و بەیانی دەست پێکردنی جەنگ بوون لەگەڵ دەوڵەتی تورکیە. بە شـێوەیەك کە لە خۆشییانا تەماشـای مێـژووی فەرمانەکـەیان نـەکردبوو کـە لـە بەیانەکەدا ئاماژەی بۆ کرابوو، لە پێش کـاتی دیـاریکراودا پـەلاماری حەسـەن عـەبدال کـە شـوێنێکی گرنگـی دوژمـن بـوو، لـە دوو سـەد سەرباز پێکهاتبوو. لە جەنگێکی کەم خایەندا سەربازەکانیان بـەدیل گرتـن و چـەکیان کـردن. پاشـان شـارۆچکەی نوشـار کـە نـاوەندی ناحیەی گەلی زیلان بوو، دایانە بەر هێرش. یەك گوردانێکی سەربازی پیـادە کـە گوروهـانێکی شەسـتیری قورسـیش بەشـێکی بـوو، بـە هەموویان سەربازگەکەی ئەو شوێنەیان پێکهێنابوو.

فەرمانداری نوشار لـە ئەگـەری هـەر پێشـهاتێك قـەڵای نوشـاری قایم کردبوو. هەموو پێشبینییەکی پێویستی بـە ئـەنجام گـەیاندبوو. تەنها شتێك کە بە بیریا نەهاتبوو هەستی لە خۆ بووردنی کـورد بـوو کە لە ڕێگای ئازادیی نەتەوەکەیدا. لـە کـاتی هـێرش بـردن بـۆ سـەر

نوشار ئاراراتییەکان شارەکانی ئەرجیش و بارگرییان فەرامۆش نەکردبوون و هێرشێکی توندیان کردبوونە سەر.

بەڕێوەبەرانی هێرشەکان سەر گەرمی جەنگ بوون و ناردنی هەواڵی بەرەکانی جەنگیان بۆ فەرماندەیی گشتیی کورد فەرامۆش کردبوو. لە کاتێکدا فەرماندەی کورد چاوەڕوانی هاتنە پێشەوەی مێژووی هێرشەکەی دەکرد کە لە بەیانەکەدا دیاریکرابوو تاکو لە هەموو خاڵەکانی ناوچەکەدا جەنگێکی یەکگرتوو بەرپا بکرێت.

قەڵای نوشار سەرەڕای لەخۆبووردنێکی زۆر کە فەرماندەی تورک و ئەفسەرەکانی نیشانیاندا و سەرەڕای قایم بوونیشی کە لە شوێنێکی بەرزدا هەڵکەوتبوو پاراستنی ئاسانبوو، نەیتوانی تەنها (٢٤) کاتژمێر بەر بە لافاوی هێرشی دلاوەرانەی تایەفەکانی ئەدمان بگرێت و. لە دوای زیانێکی زۆر ناچار کەوتە ژێر دەستەلاتی کورد. هێرشبەرانی کورد لە یەکەم رۆژدا بەشێکی شاری ئەرجیش و تەواوی شاری بارگرییان ئازاد کرد و دەستیان بەسەردا گرت. هێزەکانی دوژمن لە بەشەکەی تری شاری ئەرجیش و قەلای بارگری بەر گرییان کرد.

دەستەیەك لە شۆڕشگێڕەکان کە فەرمانی بڕینی رێگای نێوان ئەرجیش– وانیان پێسپێردرابوو، بوون بە قوربانی گوێ پێنەدانی خۆیان. سەرکەوتنێکی گەورە کە لە سایەی ورەو بێباکیی خۆیانەوە بە دەستیان هێنابوو دووبارە لە دەستیان دا. لە ئەنجامدا دۆخی ناهەمواری تورکەکان لە نێو شاری ئەرجیشدا گۆڕدرا بەدۆخێکی لەبارتر. ئەم رووداوەش ئاوەهابوو:

فەرماندارییی تورك. لە ناوچەی وانەوە چەند تۆپێـك و ژمارەیـەك سـەربازی بـۆ یارمـەتی دانـی هـێزی ئـەرجیش رەوانـە كردبـوو. دەسـتەیەك شۆڕشـگێڕ لـە نزیـك شـارۆچكەی ئـەرجیش بـەریان بـەم هێزە گرتبوو لەدوای جەنگێكی نیو كاتژمێری لەبەرئەوە تۆپچییەكان و سـەربازەكان هیـچ هیوایـەكی رزگاربوونیـان نـەبوو خۆیـان دابـوو بەدەستەوە. شۆڕشگێڕەكانی حـەیدەری لـەباتی ئـەوەی بەشێكیان لەسـەر بەرزاییـەكان بمێننـەوەو تەنـها چەند كەسـێكیان بچـن بـۆ چـەككردنی سـەربازەكان، هـەموویان پێكـەوە سـەنگەرەكانیان چۆڵكردو بەرەو سەربازەكان رایانكرد، فەرماندەی هێزە یارمەتییەكە چونكە كەمیی ژمارەی شۆڕشگێڕەكانی بـۆ دەركـەوت لـەم شـكانەی خۆی شەرمەزار بوو، هەڵچوو سەر لە نـوێ ورەی بـە بـەردا هاتـەوەو فـەرمانی دەسـترێژی دا. لـەم تەقەكردنـەدا سـەرۆكی دەسـتەی شۆڕشگێڕەكان لەگەڵ چەند شۆڕشگێڕێك كوژران ئەوەشی كەمایەوە خۆبەدەسـتەوەدانیان بـەلاوە نـەنگ بـوو و لـە دۆخێكـی نالـەباردا دەستیان بە جەنگ كرد. لە دوای تەقاندنی ئـاخرین فیشـەكیان ئـەم چەند كەسەشیان بوون بە قوربانیی ئـازادیی گـەل و بـە شـانازییەوە گیانیـان سـپارد. بـەم شـێوەیە هـێزە یارمەتییەكـە توانـی خـۆی بگەیەنێتە ئەرجیش و هێزەكەی دوژمنیان زیاتر بەهێز كرد.

یەكەم هێرش بۆ ناو شاری ئـەرجیش تایەفـەی بـەكران كردیـان. ئەو تایەفەش چەكی تەواویان نەبوو بـە شـێوەیەك ژمارەیـەكیان بـۆ داگیركردنی فرگە رەوانە كرابوون لە باتی تفەنگ، لیـس و بێڵیـان بـە دەستەوە گرتبوو بەم شێوە بێباكانە مردنیان لە رێگەی ئـازادیدا لـە ژیـانی ژێـر دەسـتی و نـەنگییان بـە لاوە باشـتربوو، بێبـاكی و

بێپەروایییەکی لە ئەندازە بەدەری وەها کە تایبەتمەندییـەکی نـەژادی کوردە پەلاماری فڕگەکەیان دا، بە پێشکەشکردنی چەند قوربانییەك چوونە نێو فڕگەی شارو ئەو سەربازانەی کە پاسەوانی فڕگەکە بوون بە دیل گیران و چەککران و بەم شـێوەیە خۆیـان چـەکدار کـرد. دوو فڕۆکە کە ئامادەی فڕین بوون لەلایەن شۆڕشـگێڕەکانەوە دەسـتیان بەسەردا گـیراو بـەهۆی نـەبوونی فڕۆکەوانـەوە هیـچ سـوودێکیان بـۆ کورد نەبوو، هەردوو فڕۆکەکەیان تێك و پێك دان.

ژمارەیەك لە شۆڕشگێڕەکان بەرەو پاتنوس ڕۆیشتن شـارۆچکەی ناوبراویان دایە بـەر هـێرش. سـەربازگەی پـاتنوس شەسـتیرەکانیان لەسـەر منارەکـانی مزگەوتـەکان دامـەزراندبوو و هـەموو شـوێنە بەرزاییەکانیشـیان گرتبـوو، لەگـەڵ ئەمەشـدا ژمارەیـەك لـە شۆڕشگێڕەکان توانییان بچنە نێو شارۆچکەکەوە، بـەڵام نـەیانتوانی هیچ زیانێك بەسەربازگەکە بگەیەنن.

لە کـاتی هـێرش بـردن بـۆ سـەر پـاتنوس ڕێگـەی قـرا کۆسـە – ئەرجیشیان بڕی بوو. ئەو ئەفسـەرانەی لـە ژێـر سـایەی سـوارەکانی سپکیدا دەهاتن بۆ پاتنوس دوایان کەوتن و هەموویان چەککران.

سـەیفەدین بـەگ کـوڕی فـەتحوڵڵا بـەگ سـەرۆکی لـەوەو پێشـی هەسنی لەگەڵ چـەند سـوارێکی جـەنگاوەری هەسنی چـووە نێـو دەشـتایی مەلـەزگر و داوێنـی جەنگەکـەی بـۆ ئـەوێ ڕاکێشـا. گـەلی زیلانییان لە ئەنجامی هێرشـی پێشـوەختییان بە تەنـها مابوونـەوە. فـەرماندەیی تـورك لـە هـەموو لایەکـەوە هـێزی ڕەوانـە کـرد، بـە شـێوەیەك کـە لـە هـەمان کـاتدا کـە کوردەکـان لـە نـاو شـارەکاندا سەرگەرمی جە نگ و پێکدادانی توندبوون، هێزی سەربازیی تورك بە

یارمەتیی کاریگەرانەی خێڵی کەسکۆیی لە پشتەوە چوونە نێو گەلی زیلان و حەسەن عەبدالّیان سەر لە نوێ داگیرکردەوە. هێزەکانی تورك بەهۆی کەمتەرخەمیی شۆڕشگێڕەکانەوە. ئەم شوێنانەیان داگیر کردنەوە چونکە هەروەکو وتمان گەلی زیلانیان لە پێش ئەو کاتەی کە فەرماندەی کورد دیاریکردبوو، دەستیان بە هێرش کردبوو و لە میانەی هێرشەکەشیانا هیچ هەواڵێکیان بەسەرکردایەتی رانەگەیاندبوو. لە کاتێکدا ئەگەر چاوەڕوانی مێژووی دیاریکراویان بکردایە چونکە پشتی گەلی زیلان بە دەستەیەکی تایبەتیی دیکە سپێردرابوو هێزەکانی تورك نەیاندەتوانی لە پشتی گەلی زیلانەوە بێنە ژوورەوە. سەرەڕای ئەم گوێپێنەدانەش هۆیەکی دیکەش هاتە پێشەوە، کە بوو بە هۆی ئەوە هێزی کورد بڵاو ببێتەوەو چوون بە دوای ژن و منداڵەکانیاندا کە لە کوێستانەکاندا بوون. لە نزیکی دەوارەکانی خۆیاندا بەریان بە دوژمن گرتبوو، بەرەو دوا ڕاویان دەنان تاکو هەلێك بۆ گوێزانەوەی ژن و منداڵەکانیان برەخسێنن و بەم شێوەیە بەرەو ئارارات پاشەکشێیان کرد. سەید عەبدولوەهابیش هاتە ریزی شۆڕشگێڕەکانەوەو لەگەڵ خێزانی ئەرجیشیان بە جێهێشتبوو.

لە جەنگی ئەرجیشدا بێجگە لەو دوو فڕۆکەیە کە لە فڕگەکەدا تێك شکێنران، چەند فڕۆکەیەکی دیکەش بە گوللەی شۆڕشگێڕەکان کەوتبوونە خوارەوە. یەکێکیان لە سەر تەپۆڵکەیەك کە چەند کاتژمێرێك لەوەو پێشتر کەوتبووە ژێر دەستەلاتی کوردەکانەوە دەفڕی وای دەزانی هێشتا سەربازی تورك لە وێدا ماونەتەوە. بۆ راپۆرت پێدانیان نزم بووبووەوەو لەو کاتەدا کەوتبووە بەر

دەستڕێژی شەستیری کوردەکان و کەوتەخوارەوە. ڕاپۆرتە نووسراوەکەی فڕۆکەوانەکە کەوتبووە دەست شۆڕشگێڕەکان، جموجوولّی هێزە ناردراوەکانی تورکی بۆ ناوچەکە ڕوونکردبووەوە.

لەو پێکدادانانەدا. کە لە نێوان ڕێگاکاندا کوردەکان پێشانیان دەدا، لە ڕووی ماڵ و منداڵەوە زیانێکی زۆریان لێکەوت. لە کوڕەکانی ئەمین پاشا، عوسمان و ئەبوبەکر لە ناو کوژراوەکاندا بوون. کۆکوژی بێبەزەییانەی ژن و منداڵی بێدیفاعی ناوچەی گەلی زیلان لەلایەن سەربازانی تورکەوە ماوەیەك درێژەی کێشا کارەساتی دیکەی بە مێژووی کارەساتەکانی مەغۆلەوە نا. لە کاتێکدا کە فەرماندەی کورد لە بزاڤەکانی خێڵی حەیدەران ئاگادار بوو کار لە کار ترازابوو. ئیتر لێرەدا دەبوایە هەرچی زووترە باری گرانی گەلی زیلان سووکتر بکرێت. لەبەر ئەمە بەپەلە داود کوڕی دلێری برو حسکی لەگەڵ ژمارەیەك لە هێزەکانی کورد نێردرا کە بنکە سەربازییەکانی نورەشین و سوبحان لەناوبەرێت. مەڵبەندی سەرکردایەتیی سەربازیی ناوچەکە لە ئاوایی سوبحان بوو. لە دێی نورەشین تەنها چوار سەربازی لێبوو و پەلاماردانی دێی سوبحان بۆ دانیشتووانی ناو دێکە مەترسیدار بوو. چونکە سەربازەکان لە ناو دێکەدا سەنگەریان لێدابوو. بەم پێیە تێك شکانیان لە ناو ئاواییەکەدا بە زیانی کەم نەدەگونجا. نەخشەیەکیان دانا، کە لە بەرە بەیان دا پەلاماری بنکەی ئاوایی نورەشین بدەن و ڕێگەی سوبحانیش بگیرێت، هەر کاتێك کە سەربازەکانی دێی سوبحان بە نیازی کۆمەك کردنی سەربازەکانی نورەشین لە دێ هاتنە دەرەوە ئیتر مۆڵەتی گەڕانەوەیان نەدرێت.

ئەو هێزەی کە ئەم ئەرکەی پێسپێردرابوو، بەسەرکەوتوویی ئەنجامی دا. لە دوای چەند جەنگێکی توند سەربازەکانی هەردوو بنکەکە بە دیل گیران و چەککران. ژمارەی دیلەکان لە سەد سەرباز زیاتربوو. دیلەکانیان لەگەڵ خۆیانا هێنا و بۆ دابینکردنی شوێنی دانیشتنیان و خۆراکیان بەسەر ماڵە ئاراراتییەکاندا دابەشکران.

ئەمڕۆکە پارچە بۆمبایەکی فڕۆکەکان بەر ئەژنۆی دایکی برو حسکی کەوت. ئەم پیرەژنە زیاد لە سەدو دە ساڵ تەمەنی هەبوو. ئەم دایکە کوڕانی دلاوەری وەك برو حسکی ئەیوبی پەروەردە کردبوو، قارەمانێکی دیکەشی بە ناوی ئەحمەد لە ڕێگەی ئازادیی کوردا کرابوو بە قوربانی، لەم بارەدا بریندار بوونی نموونەیەکی دیکەی ئازایەتی و بێباکیی نیشان دەدا. پارچە بۆمباکە ئێسکی ئەژنۆی ورد کردبوو، بەڵام ئەم ژنە بە ساڵدا چووە گەورەیی خۆی لە دەست نەدا، بە هێواش و لەسەرخۆییەکی ئاساییەوە ئەوانەی دەچوونە سەردانی بەخێر هاتنی لێدە کردن سەبارەت بە بەسەرهاتی برینەکەی دەدوا، بۆی روون دەکردنەوە کە چۆن ئەژنۆی وردبووەوە، ماسوولکەکانی ئاوسابوون و لەناوچووبوون، بووبوو بە چەند پارچەیەکەوە و هیوای ژیانی لێبڕیبوو. گەلێك بە ئاساییەوە گۆشتە لەتبووەکانی بە دەست لە ئێسکەکەی جیا دەکردەوە چۆنیەتیی برینەکەو وردبوونی ئێسکەکەی نیشان دەدان. ئەیوت: (من پیربووم ئەم برینەی منیش چارەی نییە سوپاسی یەزدان دەکەم کە ئەمڕۆکە منی کرد بە قوربانی ڕێگەی ئازادی و بەڵایەکی بە کوڕانی ئارارات نەگەیاند و جەنگاوەرەکانی پاراست).

ڕۆژی دوای ئەوە نۆرەی هێرش بۆسەر بنکەکانی بڕون سوور و بڕون ڕەش بوو. ئاراراتییەکان گەلێکیان حەز دەکرد کە ئەو تۆپە گەورەیەی لە بڕون سوور دانرابوو و بووبوو بە هۆی ناڕەحەتیی هاتووچۆکەران بەدەست بێنن. حەزیان دەکرد لوولەی ئەم تۆپە گەورەیە. بەرەو بنکەی سەرکردایەتیی سەربازانی تورك وەرگێڕن.

شەو تەرتیباتی پێویست جێبەجێ کرا. لە نزیکی بەرەبەیاندا هێرش بۆ هەردوو شوێنەکە کرا. هێشتا تاریك بوو، لەلای بنکەی بڕون ڕەشەوە تەقە دامەزرا. فەرماندەی بڕون سوور بە تەلەفۆن خەبەری بە بنکەی بایەزید دەداو دەیوت لەبنکەی بڕون ڕەش جەنگ دەستی پێکردووە، بەڵام لە ناوچەی ئێمەدا ئاسایش بەردەوامە. ئەم فەرماندە لاوە لەوە بێئاگابوو کە شۆڕشگێڕەکان دەورەیان داوە، ئەوەندە لێوە نزیك بوونەتەوە. کە تەنانەت گفتوگۆ تەلەفۆنییەکەیان دەبیست.

هەوا ڕووناکبوو. دەنگی تەقەی ئەم بنکەیەش بەرز بووەوە. تورکەکان لە تەپۆڵکەکەدا بە چاکی سەنگەر بەندییان کردبوو، لەسەر تەپۆڵکەکە ڕێگای هاتوچۆکردنیا بە باشی دروست کردبوو. لە یەکەم هێرشدا کوردەکان خۆیان گەیاندە سەر تۆپەکە. تۆپچییەکانیان لە تۆپەکە دوور خستنەوە. سەربازەکان لە سەنگەرەکانیاندا خۆیان ڕاگرت و دەستیان بە بەرگرییەکی توندکرد. ماوەی نێوانی هەر دوو لا بیست تا بیست و پێنج مەتردەبوو. کوردەکان بەشێکی بەرزاییەکە کە تۆپەکە و چادری سەرکردایەتییەکەیانی لێبوو گرت، ئاگری کوردەکان بەسەر ئاگری دوژمندا بەشێوەیەك زاڵبوو، کە لەم نزیکییەوە دوژمن بە پێوە

تەقەیان دەکرد. سەربازەکان نەیاندەتوانی سەر بەرز بکەنەوە. تەنها شەستیرێك نەبێت کە فەرماندەی سەربازە تورکەکان لە ناو سەنگەرێکی مەحکەمەوە خودی خۆی بە کاری دەهێنا کاریگەر بوو. درێژە کێشانی ئەم جەنگە بە زیانی کورد تەواو دەبوو. چونکە لەوە دەچوو هێزی یارمەتی بۆ تورکەکان بێت. هەرچەندە کە لە شەودا هەموو شتێك تەرتیب کرابوو. دەستەکەی فتو باڵەخانەی وێستگەیەك کە لە ناوەڕاستی ناوچەی برون سوورو وێستگەی بایەزیدا هەڵکەوتبوو داگیرکردو ڕێگەی هاتنی هێزی دوژمنی لە باشوورەوە گرتبوو. گرتنی ڕێگایەك کە لافاوی هێرشبەرانی تورك هەرچەندە بەهێز بێت، نەیدەتوانی پیاتێپەڕێ.

سوارەکانی تورك لە پشتی تاشبرون کۆبووبوونەوە نەیاندەوێرا پێشڕەوی بکەن. ڕاگەیاندنی مەترسیداری گوللەی شەستیرەکانی فتویان بەبێ ئەهمیەت نەدەزانی، تەنها لە دوورەوە خەریکی سەیرکردنی لەناو بردنی سەربازەکانی خۆیان بوون. لەگەڵ ئەوەشدا تەنها هەڵەیەکی بچووکی شۆڕشگێڕەکان بە نرخی خوێنی هەموویان تەواو دەبوو، ڕێگەی گەڕانەوە تەخت و دەشتایی و گەلێك مەترسیدار بوو. بە پێچەوانەوە سەنگەری سەربازەکان بەسەر بەرزاییەکەوە بە تەواوی بەسەر شانۆی جەنگەکەدا زاڵبوو، لەبەر ئەمە پێویستبوو کارەکە تەواو ببێت.

لەم گەرمەی جەنگەدا دوو سواری کورد لە پردە بەردینەکەی شیخلووەوە ڕاستەوخۆ بەرانبەری کۆڕی جەنگەکە دایانە غار. هەرچەندە گوللەی تفەنگ و شەستیرەکانی دوژمن لە پێشوازی کردنی ئەم دوو سوارەدا کورتییان نەدەکرد، بەڵام ئەگەر بە ڕاستی

بیانزانیایە کە یەکێکیان خودی فەرماندەی گشتی کوردو ئەوی دیکەشیان برو حسکییە بە بەهای گیانی هەمووشیان ئەگەر تەواو بوایە نەیاندەهێشت ئەم دووانە گیانیان دەرباز بکەن. تۆزێك دوای گەیشتنی ئەو دوو سوارە، بە بەرزاییەکە جەنگ کۆتایی هات.

(کاتێك کە فەرماندەی کورد توانی بگاتە لووتکەی بەرزاییەکە. هاواری کرد: من ئیحسان نوریم. هاتووم پێتان بڵێم دەست لە ئازاردان و شوێنکەوتنی کوردەکان هەڵگرن، تاکو ئێستا تەنها یەکێك لە شۆڕشگێڕەکان نە کوژراوە بەپەلە خۆتان بە دەستەوە بدەن، ئەگینا پەشیمان دەبنەوە. سەربازەکانی تورك چەکیان دانا بەپەلە خۆیان دا بەدەستەوە. ئەمەش کۆتایی نەبەردەکە بوو).

زیانی سەربازەکان گەلێکبوو. فەرماندەکەشیان لە ناو کوژراوەکاندا بوو. ئەوەی کە مابووەوە بە دیل گیران. بە رێکەوت ئاخرین گوللەی تورکەکان. بەر سینگی پڕ لە شانازی عەدو عەمکی حسە سووری کە دڵێکی پاك و پڕ لە سۆزو بێغەشی هەبوو، کەوت و گیانی شیرینی لە دەست چوو.

بە پەلە لوولەی تۆپەکە ئاراستەی سەربازگەی تورك لە وێستگەی بایەزید کرا، لەلایەنی خودی تۆپچییەکانی تورکەوە دەست بە تۆپبارانی سەربازگەکە کرا. ئەم تۆپچییە دیلانە جگە لە ملکەچی و گوێڕایەڵی هیچ چارەیەکی دیکەیان نەبوو، بەڵام بەداخەوە ئەم تۆپە تەنها بیست و حەوت گوللەی لەگەڵدا بوو.

لەم جەنگەدا نوێنەری نوێی ئەرمەنییە کۆچەرەکانی واهان کە لە هێزی سوپای قەیسەری رووسدا پلەی ئەفسەری هەبوو، بۆ تەماشاکردنی هێرشی بێباکانەی ئاراراتییەکان هاتبوو بۆ لای

فەرماندەی کوردی هاوڕێی و لە بەرزاییەکی بڵندی شێخلووەوە بە دووربینەکەی تەماشای رووداوی سەرەوەی دەکرد.

فەرماندەی ئەو دەستەیە کەی پەلاماری برون ڕەشیان دەدا. فەرزندە بەگ بوو. ناوبراو لە یەکەم هێرشدا بریندار بوو. یارمەتی دەرەکەشی نورو کوڕی دلێری مووسا بەرکی کوژرا. سەربازەکان لە ناو چوار دیوارێکدا کە دروستیان کردبوو، جێگیر بووبوون و بەرگرییان دەکرد. لە دوای گرتنی برون سوور برو حسکی لەگەڵ ژمارەیەکی کەمدا بەرەو چیای قوتیس سەرکەوت و لەسەرەوە بەرەو خوار بۆ یارمەتیدانی هێرشبەرانی شۆڕشگێڕان لە برون ڕەش کەوتە ڕێ.

هێرش بەرانی کورد بە بریندارابوونی فەرزندە بەگ و کوشتنی نورو بێ سەرکردە مابوونەوە. هاتنی برو حسکییان بە یارمەتیدەری هێزی دوژمن زانی، گەمارۆکەیان بەجێهیشت و بەرەو ئارارات پاشەکشێیان کرد، ئەم دەستەیە کارێکی گرنگتریان لە چەککردنی سەربازەکانی برون رەشیان لە ئەستۆدابوو، بەڵام بەداخەوە لە سەرەتاوە لە ئەنجام دانی فەرمانی فەرماندەیی بێدەربایس بوون.

بڕیار بوو ئەم دەستە ژمارەی چل سوارێکیان بەشەو لووتکەی چیای قوتیس بگرن، شارو قەڵای بایەزید و لووتکەی شەیتان بخەنە ژێر ئاگری چەکەکانیانەوە. لە دوای تەواوبوونی کاری برون رەش فەرزندە بەگ بە هێزەکەی خۆیەوە چوو بۆ لووتکەی ناو براو و لە سەرەوە بەرەو خوار تاکو بۆ گەردەنەی شەیتان و شاری بایەزید هێرش بەرێت. ئەم چل سوارە تا نیوەی رێ ڕۆیشتبوون، یانی بەرزاییەکەی سەرووی نورەشینیان گرتبوو، بەڵام بەرەو لووتکە

سەرنەکەوتبوون. تەنها کارێك کە ئەنجامیان دابوو ئەوەبوو، کە سوارەکانی تورکیان لە گورجی بلاّغ –لەسەر سنووری ئێران– کە بۆ یارمەتیی برون رەش دەهاتن گەڕاندبوونەوە دواوە.

فەرزندە بەگ بەهۆی ئەو ورە بەرزی و ئازایەتییەوە کە هەیبوو بە تفەنگەکەی دەستی پەلاماری دیوارێکی بەردینی سەختیدا و بریندار بوو. برو حسکی لەوە دڵنیابوو کە لووتکەی چیاکە بە دەستی شۆڕشگێڕانەوەیە لە بەرانبەر چیای قوتیسەوە سەرکەوتبوو. لەدوای پاشەکشێی کوردەکان ناوبراو لە نێوان دوو ئاگری دوژمندا خۆی رزگار کردو گەڕایەوە بۆ ئارارات. ئەم دۆخە نالەبارە بوو بە هۆی ئەوە کە شۆڕشگێڕەکانی برون سوور، لە دوای گرتنی تۆپەکەو بە دیل گرتنی سەربازەکان درێژە بە هێرشی خۆیان نەدەن و ئەوانیش گەڕانەوە بۆ ئارارات. ئەم دەستەیە ئەوەشی پێسپێردرابوو کە لە دوای گرتنی تۆپەکە، بەرەو برون رەش هێرشبەرن و دەستی بەسەرا بگرن و تۆپەکەش بەرنە پێشەوە بە یارمەتیی کاریگەرانەی تۆپەکە، وێستگەی بایەزیدیش بگرن و لە خوارەوە بەرەو سەرەوە پەلاماری شار بدەن و لەگەڵ هێزەکەی فەرزندەدا پێکەوە یارمەتیی یەکتر بدەن.

تۆپەکە قورس بوو، هیچ هۆیەك بۆ هەڵگرتن و گوێزانەوەی نەبوو. ناچار بەهۆی دیلەکانەوە بە ماندوو بوونێکی زۆر رایان کێشا بۆ ئارارات. ئیتر بردنی بۆ لووتکەی چیاکان و سوود لێ وەرگرتنی نەدەگونجا. لەبەر ئەمە چەخماخی تۆپەکەیان دەرهێناو لە شوێنێکی پەنهاندا شاردیانەوە، تاکو ئیتر کەس نەتوانێت سوودی لێ وەربگرێت.

هەمان شەو تورکەکان پۆستەکانی برون ڕەش و تەنانەت بنکەی سەرەکی گرجی بلاغ کە لە بەرانبەر بازرگان(خالّی گومرگــی ئـێران) هەلّکەوتبوو چۆلّیان کردو هێزەکــانی خۆیـان بـۆ لووتکـەی چیاکـانی بەرانبەر ئارارات گوێزابوووەوە. چەند رۆژێـ، دوای ئەوە دەستەیەك لە هێزەکـانی ئـارارات سـوودیان لـە تـاریکیی شـەو وەرگـرت و خۆیـــان گـەیاندە نزیکـی شـارۆچکەی باشـــکەند، باشـــکەند لـــە خۆرهـــەلاّتی دەشـتی ئیغدیـردا هەلّکـــەوتبوو. نـــاوەندی ناحیـــەی ئـــارالیق بـــوو. دانیشـتووانی تـورك زمـــان بـــوون، لـــە نێـــوان ئـــارارات و ســـنووری شووڕەویدا بوو. لە بەرەبەیاندا جەنگ دەستی پێکرد. یـــەك کـاتژمێر دوای خۆرهەلاّتن شـارۆچکەکە دەسـتی بەسـەرا گـیرا. سـەربازەکانی تورك شاریان چۆلّکرد هـێزە شۆڕشـگێڕەکانی کـورد دوایـان کـەوتن. جـەنگ لـە دەرەوەی شـــاردا درێـژەی کێشــا. کوردەکــان ڕێگــەی ئیغدیریـان گرتبـوو. فـەرماندەی تـورك ناچـــاربوو بـــەرەو ســـنووری شـــووڕەوی پاشەکشـــێ بکـــات لـــە دوای زیـــانێکی زۆر بەشـــێك لـــە سەربازەکان بە دیل گیران کە ژمارەیان لـە (١٥٠) سـەرباز زیـاتربوو. شۆڕشـگێڕەکان نزیکـەی سـی ســـەربازی دیکەشـــیان لـــەناو شـــاردا گرتبـوو. پاشمـاوەی ئـەم هـێزە سـەربازەی تـورك خۆیـان گـەیاندە کـەناری ڕوبـاری ئـاراس یـانی گەیشـتنە سـەر سـنووری شـووڕەوی کەوتنـە ژێـر ســـایەی یارمـــەتیی دەســـتڕێژی شەســـتیری ســـەربازە پیادەکانی رووس و لە دەست ئاراراتییەکان رزگاریانبوو. لـە دواییـدا هەوالّمان زانی کە دەولّەتی شووڕەوی بە تەواوی ڕێــزەوە پێشـوازیی لێکردبـوون، بـە هـــەموو چـــەك و کەرەســـەکانیانەوە. دووبـــارە لـــە

رووبارەکەوە پەڕاندبوونیانەوە، بەرەو شاری ئیغدیر رەوانەیان کردبوونەوە.

دانیشتووانی باشکەند لە سەرەتاوە ڕێزی هێزی ئاراراتیان دەگرت. لەبەردەم ئاڵای کوردستاندا کە لە جێگەی ئاڵای کۆماری تورکینە لە ئاهەنگێکی تایبەتیدا لە سەر باڵەخانەی حکوومەتی باشکەند هەڵکرا مەڕیان دەکرد بە قوربانی. مەلا حسەین شۆڕشگێڕی ئایینی و نەتەوایەتی کە لە دەورو پشتی وانەوە هاتبوو بۆ ئارارات و لەناو خێڵی گلتوراندا نیشتە جێبووبوو. لەگەڵ عومەر بەسیٚ و هێزێکی باشدا، ئەرکی ئەوەی پێسپێردرابوو کە لە کاتی هێرشدا بۆ سەر باشکەند، برون ڕەش داگیربکەن. (ئەم برون ڕەشە شوێنێکی دیکەیە کە لە نێوان ڕێگەی باشکەندو ئیغدیر- دایە) بەم شێوەیە ڕێگە لە هێزی کۆمەکی تورك بگرێت. ئەم ئەرکەش ئەنجام نەدرابوو. لە دواییدا تورکەکان یەك گوردانیان بۆ تاشبرون رەوانە کردبوو.

لە دوای چەند رۆژێك عومەر بەسیٚ بۆ قەرەبوو کردنەوەی هەڵە و گوێپێنەدانەکەی رابوردووی بە لە خۆبوردنێکی تایبەتی خۆیەوە پەلاماری برون رەشی دا سەربازەکانیان لە نێو چادرەکاندا دەرپەڕاند چوونە نێو چادرەکانیانەوە بەڵام بەدبەختانە بەر گوللەیەکی دوژمن کەوت و گیانی دەرچوو، بەڵام شۆڕشگێڕەکان لەسەر جەنگەکە بەردەوام بوون و چەند بەرزاییەکیان لە تورکەکان سەندەوە. لەم کاتەدا تورکەکان یارمەتییەکی گەورەیان بە ئۆتۆمبێلی باری لە ئیغدیرەوە بۆ هات، لە ئەنجامدا کوردەکان نەیانتوانی ئەو شوێنانەی کە دەستیان بەسەرا گیرابوو بپارێزن.

(هاتنی هێزی یارمەتیدەری تورك نەیهێشت کە کوردەکان پارێزگاری سەنگەرەکانی خۆشیان بکەن، تورکەکان بە شەستیر و نارنجۆکەوە هاتنە نێو کۆڕی جەنگەکەوە زوهدی گویڤەن نووسیویەتی: ئەم جەنگە هەشت کاتژمێر درێژەی کێشا).

چەند رۆژێك دوای ئەوە رووداوێك لە ئێراندا روویدا کە بوو بەهۆی داخ و کەسەری ئاراراتییەکان. بەپەلە لەناوچوونی ئاراراتییەکانی مسۆگەرکرد.

(لە دوای تێك شکانی گەلی زیلان، ژمارەیەك لە ژن و منداڵانی کورد لە ناو خێڵی جەلالی کە سەر بە ئێران بوون دەژیان و خەریکی لەوەڕاندن و پەروەردەکردنی مەڕ و ماڵاتبوون ئەم خێڵە جەلالییە لەم کاتەدا لە کوێستانەکانی ناوچەکەی خۆیانابوون کە لە ناوچەی ئوەجقی سەرسنووری ئێران و تورکدا بوو)[1].

هێزەکانی تورك ئەمەیان کرد بە بیانوو بەهێزێکی زۆرەوە پەلاماری سنووری ئێرانیان دا. بە شێوەیەك کە فڕۆکەکانیان بۆمبارانی خاکی ئێرانیان کرد، لە چالدەران[2]. لە بەرانبەر ئەم

---

[1] بابەتی ناو کەوانەکەلە ژمارەی دواییدا لە رۆژنامەکەدا بەم شێوەیە راستی کردووەتەوە:(لەدوای شکستی گەلی زیلان ژمارەیەك لە ژن و منداڵی کورد چوونە ناو خێڵی جەلالی لە خاکی ئێران. ئەم خێڵە لەوکاتەدا لە کوێستانە کانی خۆیانا لەناوچەی ئوەجەق لەسەر سنووری ئێران و تورکیەدابوون).

[2] لە بنچینەدا: چاردلان.

زیادەڕەوییە فەرماندەی سەرسنووری ئێران هیچ بەرگرییەکی نەکرد[٢].

خالید ئاغای سەرۆکی خێڵی جەلالی کە دەوارەکانی خێڵەکەی کەوتبوونە بەر هێرشی تورکەکان بۆ ئەوەی ژن و منداڵی خێڵەکەی و مەڕ و ماڵاتەکانیان بەردەستی تورك نەکەوێت و سەرەڕای ئەمەش کاتی گەڕاندنەوەی خێڵ لە کوێستانەکانەوە بۆ جێگەی زستانیان هاتبوو. لە دوای جەنگێکی کورت لە ژێر دەستڕێژی بارانی گوللەی تورکەکاندا باری کرد و گەڕایەوە بۆ دەشتی ئوەجق.

(فەرماندەی هێزەکانی سەر سنوورەکانی ئێران بۆ بەرگری کردن لە زیادەڕەوی بۆناو قەڵەمڕەوی ئێران هیچ جۆرە هەنگاوێکی نەنا. هەروەها کاربەدەستانی ماکۆ فەرمانی بە خێڵی جەلالی دا کە بگەڕێنەوە بۆ شوێنی خۆیان کە کەوتبووە ژێر کۆنترۆڵی سوپای تورك. ئەوانیش بە هیچ شێوەیەك نەیاندەتوانی ئەم فەرمانە بە جێ بهێنن. چونکە ئەم کارە ئەوە دەگەیەنێت کە خۆیان بە دەستی تورکەکانەوە بدەن).

فەرماندەیی ماکۆ فەرمانی بەخێڵی ناوبراو دا بەماڵ و منداڵەکانیانەوە و هەروەها بە مەڕو ماڵاتیانەوە بۆ شوێنی یەکەمیان واتە هەمان ئەو شوێنەی کەوتبووە بەرهێرشی تورکەکان و بەشێکیشی کەوتبووە ژێردەستی ئەوان، بگەڕێنەوە. ئەم فەرمانە بۆ خێڵەکە شایانی راپەڕاندن نەبوو. چونکە ساردیی هەوا لە لایەکەوە بردنی ماڵ و منداڵ و مەڕو ماڵات و کەلوپەل بۆ ناو ئاگر لەلایەکی

---

[٢] ئەم دەستەواژەیەی سەرەوە بە(هەنگاو نەناوە) راست کردووەتەوە.

دیکەوە بە هیچ شێوەیەك ئـەم کارەیـان بـە بـاش نـەدەزانی. خـالید ئاغا لە بەرانبەر ئەم فەرمانەدا وەلآمی فەرماندەی سـەربازی مـاکۆی دایەوە: هێزی تورك زیادەڕەوی بۆ ناو سنووری ئێران دەکەن. ئێمـە بـۆ بـەرگری کـردن لـە خـاکی ئـێران ئامـادەی هـەر چەشـنە لەخۆبووردنێکین. یـەك ئەفسـەری پلـەدارو چـەند سـەربازێکمان بـۆ رەوانـە بکـە ئێمـەش بـە هـەموو چـەکدارەکانی خۆمانـەوە لـە ژێـر فـەرمانی ئـەو ئەفسـەرەدا کـە رەوانـەی دەکـەن گوێڕایـەڵ دەبـین و دەچـین سنوورەکەمان دەگرینـەوەو تورکـەکان لـە خـاکی ئـێران دەردەکـەین، بـەلآم بردنـی ژن و منـداڵ و مـەڕو مـالآت بـێ سـوودە. مۆڵەت بدەن کە دەوارەکانمـان لـێرەدا بمێنێتـەوە، بـەلآم فـەرماندی سەربازی ماکۆ لە سەر وتەکەی خۆی سوور بوو.

یاوەر فەتحولآخان لەگەڵ ژمارەیـەك سـواردا کـە هـەندێکییان لـە دانیشـتووانی تـورك زمـانی ناوچـەی مـاکۆ بـوون هاتنـە نـاو خێڵـی جەلالیەوە، محەمەد ئەمین ئاغای برای خالید ئاغا کـە سـەرۆکی ئـەو بەشەی خێڵی جەلالی بوو، چوو، بەرەو پیرییـەوە، یـاوەر فـەرمانیدا کە دەبێت هەر ئێستا خێڵ بار کات و بگەڕێتـەوە بـۆ کوێسـتانەکانی خۆیان لەسەر سـنوور. محەمـەد ئـەمین دەڵێـت کـە سـەربازی تـورك شوێنی هەوارەکانی ئێمەی داگیر کردووە بۆ ژن و منداڵ نـاگونجێت، خۆم و هەموو پیاوە چەکدارەکانم لە ژێر فـەرمانین بـۆ هـەر کوێیـەك فەرمان دەفەرمووی ئێمە حـازرین و دەڕۆیـن. یـاوەر فـەتحوللا خـان دەڵێت:حەتمەن دەبێت بە ژن و منـداڵ و مەڕومالآتـەوە بڕۆنـەوە بـۆ کوێستان. محەمەد ئەمین لە وەرامدا وتی:ناتوانین ژن و منداڵ بەرەو نیشانگەی گوللەی دوژمن بەرین و لە ناویان بـەین. لـەم مشـتومڕەدا

دەبن یاوەر فەتحوللاخان دەمانچە حەوت تیرەکەی دەردێنێ محەمەد ئەمین ئاغا لە ناو دەوارەکەی خۆیا دەکوژێت و خۆشی بە غاردان دەگەڕێتەوە.

پیاوەکانی محەمەد ئەمین ئاغا هەموویان چەکدار بوون،لە بەر ڕێزگرتنی دەوڵەتی ئێران تە نها گوللەیەك بەرەو یاوەر ناتەقێنن، بەلام ئەو سوارە چەکدارانە کە لەگەڵیا بوون هەموویان گرتن و چەکیان کردن. خالید ئاغا ئاگاداری ڕووداوەکە بوو. لە نزیك تەرمی براکەیەوە نامەیەکی بۆ فەرماندەی سەربازیی ماکۆ نووسی. لە نامەکەدا نووسیبووی: براکەی من کە کوژراوە بە قوربانی ئەعلاحەزرەت هومایون بێت، بەلام چونکە خێڵ بەرەو گەرمیانی خۆی دەڕوات داوا دەکەم ڕێگەمان پێ نەگری.

شەو خێڵ بار دەکات و ڕێگەی گەرمێنی خۆی دەگرێتەبەر. (خێڵەکان لە گەڕانەوەیان بۆ شوێنی زستانەیان بە زۆری بە شەوا بار دەکەن. بە ڕۆژدا پشوو دەدەن و مەڕو مالات دەلەوەڕێنن). نزیکی نیوە شەو دەگەنە دەربەندی گاجووت. بنکەی سەربازی بەهێز کراوی دەربەندی گاجووت لەناو دەربەندەکەدا کە لەسەر بەرزاییەك دامەزرا بوو خێڵەکە دەداتە بەر دستڕێژ و گوللە بارانیان دەکات. چەکدارەکانی خێڵەکەش پەلاماری بنکە سەربازییەکە دەدەن، ئەفسەرە کەش و سەربازەکانیش بە دیل دەگرن و چەکیان دە کەن بەو شێوەیە ڕێگا دەکەنەوەو لە سنووری ماکۆ دەچنە دەرەوەو لە دەوروبەری ئاوایی تانەلی دەوار هەڵدەدەن. یاوەر فەتحوللا خان، بەم شێوەیە نەخشەی شوومی خۆی پیادە کردو بە شێواندنی

مێشکی فەرماندەی لەشکر و سەرلەشکر خزمەتێکی گەورەی بە تورکەکان کرد.

ڕۆژی دوایی ئەم هەواڵە خەم ئامێزە گەیشتە ئارارات. بۆ کۆتایی هێنان بەم ڕووداوە خەمناکانە فەرماندەی کورد لەگەڵ چەند کەسێکدا لە گەورە پیاوانی ئارارات هات بۆ ناو خێڵی جەلالی، ئەفسەر و سەربازەگیراوەکانی ئازاد کرد و چەکەکانی حکوومەتیشی بۆیان گەڕاندنەوە و بۆ چارەسەرکردنی ڕووداوەکەو کۆتایی هێنان بەم پێشهاتە بەفەرماندەی لەشکری ئەوێ یانی سەر لەشکر حسەین خانی موقەدەمی ئاگادار کرد کە سەبارەت بەم ڕووداوە هەرچی خواست و فەرمانی حکوومەتە و هەرچییەك کەنیازتان وایە لەم ڕووەوە بیکەن پێمان رابگەیەنن، تاکو فەرمانەکانی حکوومەت لەلایەنی سەرکردایەتیی کوردەوە جێبەجێ بکرێت. بەهۆی ئەم ڕووداوەوە مووسا ئیبراهیم ناو سەرۆکی خێڵی ساکانی ئێران کە بە خێڵەکەی خۆیەوە دراوسێی بنکە سەربازییەکەی ئێران بوو، لە ئای بەی دەواری هەڵدابوو بۆ خۆ خۆشەویستکردن. ڕاپۆرتێکی بۆ فەرماندەی لەشکری ئازربایجان نووسیبوو ئەمەی تیا دەربڕیبوو:(سوارەکانی ئاراراتی ئامادەن پەلاماری بنکە سەربازییەکانی ئێران بدەن). هەرچەندە فەرماندەی لەشکری ئازربایجان لە ئەنجامی ئەزموونی چەند ساڵەی لە بیرو نیازی ئاراراتییەکان بەتەواوی ئاگادار بوو و هیچ گرنگییەکی بەم وڕێنانە نەدەدا، بەڵام لەوە دەچوو مووسا ئیبراهیم لەلایەن سوڵتان

مەحموود خانەوە[1] سەرۆکی بنکەی ئای بەی هاندرابێت کە ئەم نامەیە بنووسێت، سوڵتانی ناوبراو هەم بۆ تەواوکردنی نەخشەی یاوەر فەتحوڵلاخان، فەرمانی لە ژووروی هەمان یاوەرەوە وەرگرتبێت.

خالید ئاغا لە سەرۆکایەتیی خێڵی جەلالی لابرا و کوڕە گەورەکەی کەناوی عومەر ئاغا بوو لە جێگەی باوکی بوو بەسەرۆکی خێڵەکە دانا، ناوبراو ئامۆزاکەشی حەسەن خالیدو کوڕێکی دیکەشی مستەفا بۆ دەربڕینی دۆستایەتی بۆ لای ئەمیر لەشکر نارد فەرماندەی لەشکر مستەفای برد بۆ تەورێزو لەوێدا بە نیشاندانی خۆشەویستییەکی بێپایانەوە گەڕاندیانەوە بۆ ماکۆ، بەهیوای سۆزو بەزەیی حکوومەت گەڕایەوە. خالید ئاغا لە شاری ماکۆ چەند دۆستێکی ڕێزداری هەبوو. هەمان ڕۆژ یەکێکیان هەواڵ بە مستەفا بەگی کوڕی خالید بەگ دەگەیەنێت کە ئەم شەو هێزی سەربازو چەکداری جاش دەوروبەری دەوارەکەی بابت دەگرن خالید ئاغا یا بەزیندوویی یان بە مردوویی دەگرن.

مستەفا بەپەلە ماکۆ بەجێ دەهێڵێت، دەگاتەوە ماڵی باوکی و لە هەواڵی هاتنی هێزی سەرباز ئاگاداری دەکات. خالید ئاغا لەگەڵ دەوارەکانی دەوروپشتی خۆی شوێنەگۆڕکێ دەکات و دەگوێزێتەوە، چونکە بڕوایەکی تەواوی بە هەواڵدەرەکە هەبوو. کوڕە مامەکەشی حسۆی ئەیوب کە دەوارەکەی لە پشتی دەوارەکانی خالید ئاغاوە بوو، دراوسێی ئاسینجین بوون باوەڕی بەم هەواڵە نەکرد، شەو لە

[1] لە وەرگێڕانی فەرەنسیدا یوسف خان هاتووە.

شـوێنی خـۆی نـەجوولا هـەواڵی هەواڵدەرەکـە راسـت بـوو لـە شـەوا ژمارەیـەك لـە هـێزی حکوومـەت کەپێکـهاتبوو لـە سـەربازو جـاش، کەوتبوونـە ڕێ، کـە گەیشـتنە شـوێنی دەوارەکـانی خـالید ئاغـا و شوێنەکە یان بە چۆڵکراوی بینی، چوونە پێشەوە دەوروبەری یەکەم ئەو دەوارانە کە پـەیوەندییان بـە بەشـی حسـۆی ئەیووبـەوە هـەبوو گەمارۆ دا. بەیانی زوو حسۆی ئەیووب لە کاتێکدا کە دەیویست مەڕو مالأت لێخوڕێ بۆ لەوەڕ لـە نێـوان دەوارەکـاندا درانـە بـەر دەسـترێژ گوللەیەکی بەرکەوت و گیانی لە دەست دا. لـەم دەسـترێژەدا کـەبۆ ناو دەوارەکان کرا، برا ژنی خالید ئاغاش کوژرا. لایـەنگرانی حسـۆی ئەیووب دەستیان بـە بـەرگری کـرد. بـەهۆی دە نگـی تەقەکانـەوە ژ مارەیـەك سـواری کـورد کـۆ بوونـەوەو دەسـتیان بـە جـەنگ کـرد، هێزەکەی حکوومـەتیان شـکان. لـەدوای تێکشـکانەکەش لـە لایـەنی سـوارەکانی کـوردەوە دوایـان کـەوتن و لـە ئـەنجامدا ژمارەیـەك بەتایبەتی لە جاشەکان کوژران و بەجێمان.

سەرۆکەکانی ئارارات دووبارە ناوبژییان کردەوەو بەریان بە خێڵی خەلکان گرت. فەرمان بەرداری و گوێڕایەڵی و دڵسۆزیی ئەم خێڵەیان بۆ حکوومەتی ئێران دابینکرد، بـەلأم دەبێـت بڵێـین کـە خێڵەکـە بـە هیـچ جۆرێـك لـە حکوومـەت دڵنیـا نـەبوو، ئـەم ڕووداوە بـە هیـچ شـێوەیەك تاوانەکـەی لـە ئەسـتۆی کـوردا نـەبوو.، نـازانرێت بـە چ شێوەیەك گوزارشـیان بەکاربەدەسـتانی دەوڵـەت دابـوو، کـە هـەموو کوردەکان لە پێشچاوی دەوڵەتی شاهەنشـاهی ئـێراندا بـە یـاخی لـە قەڵەم درابوو، یارمەتیی ئەعلا حەزرەتی کۆچکروی بۆ هێزی تورکیـە سەبارەت بە لەناوبردنی کوردی ئارارات راکێشاو کەوتە کار.

(هەر بەو شێوەیەی کە روونمانکردەوە بە ئیحتیمالێکی بەهێز گوزارشەکە مووسا ئیبرا هیم بە درۆکانی یاوەر فەتحوللا، رازاندبوویەوەو رەوانەی کردبوو. یاوەر فەتحوللاخان ئازربایجانی و تورك زمانبوو، خزمی سەرداری ماکۆ بوو. لەگەڵ ئەمەشدا ئەمە پێچەوانەی مەنتیق بوو کە حکوومەتی ئێران پایەی کارەکانی لە سەر بناغەی گوزارشێکی بەو چەشنە دابڕێژێت، بەم گورجییە کاردانەوەی ڕاست و دروستی شۆڕشگێڕانی ئاگری لە ماوەی ئەم چوار ساڵەی دواییەدا فەراموش بکات، کە هەمیشە ڕێزیان لە بەرژەوەندییەکانی حکوومەتی ئێران گرتووە. حکوومەتی ئێران دەبوایە ناوەرۆکی ئەو گوزارشانەی بە وردی لێك بدایەتەوە و شیبکردایەتەوە. چەند ماوەیەك لە پێش ڕووداونی ئەم ڕووداوەدا فەرماندەی کورد. دەرکەوتنی ئەم جۆرە مەسەلانەی لە ئایندەدا پێشبینی کردبوو و لەم ڕووەوە پێشنیاری بە حکوومەتی ئێران دابوو. حکوومەتی ئێران دەیتوانی لە کاتی هاتنە پێشەوەی لێکنەگەیشتنەکەدا بەرگری لە پەیوەندییەکانی نێوان خۆیان و ئارارات بکات..)[1]

کۆچەرەکانی گەلی زیلانیش چوون بۆ ئارارات بەم شێوەیە ژمارەیەکی زۆر ڕژابوونە ئاراراتەوە لە بارەی بژێوییەوە کێشەیەکی زۆر دروست ببوون. ئارارات لە هەموو لایەکەوە لە ژێر ئابلووقەیەکی گەلێك بە هێزدابوو. فڕۆکەکانی تورکیەش پەیاپەی گوللە بارانی

---

[1] ئیحسان نوری، لە بارەی ئەم پیشنیارانەوە هیچ روونکردنەوەیەکی نەداوە(و).

دەوارەی ئاراراتییەکانی دەکرد. ئەم فڕۆکانە کە هەمیشە لە ئاسمانی ئاراراتدا لە فڕیندا بوون. هەندێ جار بەر گوللەی شۆڕشگێڕەکان دەکەوتن و نەدەگەڕانەوە بۆ فڕگەکانیان. یەکێك لەم فڕۆکانە لە ترسانا گەلێك بەرز هەڵفڕیبوو. لەمەودای چەکی ئاراراتییەکان چوو بووە دەرەوە خۆی گەیاندبووە بەرزترین لوتکەی ئاگری ئەمەش بۆ ئاگری شایستەی قبووڵکردن نەبوو، چونکە لە گەورەیی ئەم چیایەی کەم دەکردەوە. چونکە تا ئەو کاتە چیای ئاگری سەر لووتکەکەی خۆی لە مرۆڤ شاردبووەوە لەم ڕۆژەدا ئیتر ئاگری نەیدەتوانی مۆڵەتی دوژمنانی ڕۆڵەکانی بدات ئەوەندە لەخۆباییبن و بەرزە فڕین. دەبێت ئەم دوژمنە لەخۆبایی بووە تەمێ بکرێت. گەردەلوولێکی بە هێزی ئاگری هەڵیکردو فڕۆکەکەی وەها سەرنگوون کرد و لەناوچەی ئاراراتدا کەوتە خوارەوەو فڕۆکەوانەکەی پارچە پارچە بوو بوو. بەم شێوەیە ئەو لەخۆبایی بووە بە سزای خۆی گەیشت و نەیتوانی ئەوەی دیتبووی بۆ خەڵکی بگێڕێتەوە.

کاتی گەڕانەوەی خێڵ لە کوێستانەوە بۆ گەرمیان هاتە پێشەوە، دەوارەکانی ئاراراتییەکان بەرەو دامێنی چیا هاتنە خوارەوە، نادر بەگ کوڕێکی دلاوەر و لەخۆبووردووی حسەین پاشا بوو. ئەرکی ئامادەکردنی خواربارى پێسپێردرابوو. بە پەنجا سوارەوە لە ئاراراتەوە ڕێکەوت. لێرەدا دەبێ بڵێین کە کوڕانی حسەین پاشا بە پێچەوانەی باوکیانەوە لە ڕێگای ئازادیدا گیانبازانە خزمەتی گەلەکەی خۆیان دەکرد و لە لای هەمووان خۆشەویست بوون و ڕێزێکی تەواویان هەبوو. دووبارە دەبێت ئەوەش

روونبکەینـەوە کـە کوشـتنی حسـەین پاشـا لەگـەڵ تـەواوی ئـەو کارانەشیدا کە سەبارەت بە نەتەوەکەی خۆی ئەنجامی دابوو، هەموو شۆڕشـگێڕەکانی نیگـەران کردبـوو. بـە شـێوەیەك کـە بکوژەکـەی (سەدەنی)[1] لـە گـەورە پیـاوانی مـووش بـوو لـە ریـزی تاوانبـاران و خەیانەتکاراندا دەژمێردرێت.

فەرماندەی ماکۆ ئەو بڕوا و دڵنیاییەی کە ئاراراتییەکان بەرانبەر بـە دەوڵـەتی ئـێرانی شاهەنشـاهی هـەیانبوو هـەمووی لـە دژی ئاراراتییـەکان بـەکاری دەهێنـا. بـەم شـێوەیە کـە یاوەری یەکـەمی ئاغالارۆف (یارمەتیدەری دووهەمی حکوومەتی مـاکۆ) نـارد بـۆ سـەر سنووری ئارارات و فەرماندەی کوردی ئاگادار کرد کـە ئاراراتییـەکان دەتوانن کاروانێك رێکخەن و بۆ دێهاتـەکانی مـاکۆی ڕەوانـە بکـەن و هەرچەند خواربایان پێویستە بیکڕن و بیبەنەوە بۆ ئـارارات. ئەگـەر بـە راسـتی ئـەم پێشـنیارە راسـتبووایە کۆمـەکێکی گـەورە بـوو بـۆ ئاراراتییـەکان و لـەو رۆژگـارە رەشـەدا بـۆ شۆڕشـگێڕەکانی کـورد نرخێکـی گـەلێك گـەورەی هـەبوو، بـەڵام بەداخـەوە ئەمـەش فێـڵ و تەڵەکەیەك بوو بۆ ئیفلیج کردنی جموجـووڵ و کەمکردنـەوەی هـێزی پارێزگاری ئاراراتییەکان.

ئاراراتییەکان وەکو لـە پێشـەوە ئاماژەمـان بـۆ کـرد خۆیـان بـە نـەژادی بێگـەردی ئـێرانی دادەنـا و چـاوەڕوانی هیـچ هـەنگاوێکی دوژمنانەیان لە لایەنی دەوڵەتی ئێرانەوە نەدەکرد، لەبـەر ئەمـە بـەم یارمەتییەی فەرماندەی ماکۆ دڵشاد بوون. بە سوپاس و دڵنیاییـەکی

---

[1] لە بەشەکانی پێشەوەدا ناوبراو بە {مدنی}ناو براوە

بێپایانەوە کاروانێکی گـەورەیان ڕێکخست و ڕەوانـەی ئـێران کـران، بەڵام جارێکی دی ئـەو کاروانـەیان نەبینییـەوە. چونکـە لـە دووهـەم ڕۆژی ڕۆیشتنی کاروانەکـەدا هـێزێکی گـەورەی تـورك. ئـاخرین و گەورەترین هێرشی خۆی بۆ سەر ئارارات دەست پێکرد و بەشێك لـە خاکی ئێرانیش کە لە پشتی ئاراراتییەکانەوە بوو، بۆ سەرکوتکردنی کوردەکان خرابووە ژێر دەستەڵاتی سوپای تورکیە.

دەرکەوت فەرماندەی ماکۆ لەباتی ئەوەی ئاراراتییـەکان ئاگادار بکات کە ئەو بەشەی خاکی ئێران خراوەتە ژێـر دەسـتەڵاتی سـوپای تـورك، ئـەوانی لەخشـتەبردبوو و هۆیـەکانی گوێزانــەوەو ژمارەیـەك چەکداری لە ئاراراتەوە بردە دەرەوە بۆ ئێرانی ڕاکێشان. سـەرەڕای ئەمەش وێڕای دوورخستنەوەی خێڵە ئێرانییەکان لە سنووری ئارارات و بەشێك لە خێڵی قزڵباش ئۆغڵـی کـە چـەند سـاڵێك لـەوە و پێشـتر هاتبوونە تورکیە لەم جەنگەی ئازادییەدا. پاراستنی بەرەی باکووری خۆرهەڵاتی ئـارارات – سـەردار بۆلاغـی– پێسـپێردرابوو، لـە لایـەنی فەرماندەی ئێرانەوە دڵنیا کرابوون و بۆ ئێرانیان بردبوونەوە.

حکوومەتی تورکیە بە بانگەشەیەکی زۆر و زەبـەندی تێکەڵ بـە هەڕەشـە دەیویسـت شۆڕشـگێڕەکانی ئـــارارات ناچـــار بکـــات و ملکەچبوون. بەتایبـەتی لـەناو شۆڕشـگێڕەکانی خێڵـی حـەیدەراندا چالاکییان دەنواند. نامەیەکیشیان بۆ برو حسکی و شێخ عەبدولقادر نووسی ئەوانیان دڵنیـادەکرد و داوایـان دەکـرد کـە شۆڕشـگێڕەکانی حـەیدەران و جـــەلالی بگەڕێنـــەوە دێهاتـــەکانی خۆیـــان و ملکـــەچی دەوڵـەت بـن. لـەخۆبردووەکانی کـورد بـە پێچەوانـــەوە برسـیەتی و پەرێشانی و تەنانەت کوشتنیش لە ژێـر ئـاڵای نەتـەوەیی خۆیانـا لـە

گەڕاندنەوە بۆ ملکەچبوونی تورکیایان بەلاوە پەسەندتربوو. تەنها لە ناو ئەوانەدا عەبدوڵا حەسەن ئاغا لەگەڵ کوڕەکەیدا کە ناوی بایەزید بوو گەڕانەوە بۆ تورکیە، بەڵام خۆبەختکەرانی حەیدەری ڕێگەیان پێگرتن ویستیان بیانکوژن، بەڵام ناوبژیوانی سەرکردەکانی ئارارات بووە هۆی ڕزگار بوونیان. لەدواییدا بیسترا کە لە دوای ڕووخانی ئارارات تورکەکان ئەوەندەیان لەو پیرەمێردە بێچارەیە دابوو لە ژێر قەمچیدا گیانی لە دەست دابوو.

پەلاماری ئارارات درا، لەشکرەکانی تورک دەهاتنە پێشەوە. ئاراراتییەکان لە پشتەوەو لە سنووری ئێرانەوە دڵنیابوون. چونکە ئەو ناوچەیان بە بێلایەن دادەنا. بۆیە ژن و منداڵ و مەڕ و ماڵاتی خۆیان بۆ سەر سنووری ئێران ڕەوانەکرد. جەنگاوەرەکانیش بەریان بە هێرشی تورک گرت. نیازیان وابوو وەکو ساڵەکانی لەوەو پێش هێواش هێواش سوپای تورک بۆ ناوەڕاستی ئارارات رابکێشن، ماندووی بکەن و دای ڕزێنن. لە نێوان بەردە ترسێنەرەکان و دۆڵەکاندا پەرت و بڵاویان بکەنەوەو لە ناویان بەرن.

پۆلێك لە فڕۆکەکانی تورك لە ئاسمانی ئاراراتدا دەفڕین و تەقەمەنییەکانی خۆیان بەزۆری بەسەر ژن و منداڵی بێتاوانا دەباراند. ئەم پۆلە ئەرکی خۆیان بە جێدەهێنا پۆلێکی دیکە دەردەکەوت ودەستیان بە بۆمباباران دەکرد.

برو حسکی لەگەڵ چەند جەنگاوەرێکی حسە سووریدا لای ڕاستی بەرەی خۆر ئاوایان گرتبوو، وەك مێخ چەقیبوون. هێرشی توندی یەك لە دوای یەکی پیادەی سەربازی تورك نەیدەتوانی تەکانێك بەم بەربەستە بدات. تەنها مەرگ دەیتوانی دەنگی فیشەکی

بـرو حسـكی لـەو ناوچەیـەدا خـامۆش بكـات. یەكـەم ڕۆژی جـەنگ كۆتـایی هـات. هـەردوو لایـەنی جەنگەكـە بـە حیسـابی خۆیـان لـە جەنگەكە ڕازی بوون. ڕۆژی دووهەم ئاراراتییەكان بەلەخۆبووردنێكی لـە ئـەندازە بـەدەرەوە بـە بـەردە یادگارییـەكانی بـاب و باپـیرانی خۆیانەوە نووسان،كەوتبوونە ناو جەنگێكی خوێنینەوە. لـەم كاتـەدا لـە پشـتی لای سـەرەوە لەسـەر سـنووری ئێرانـەوە بـە پێچەوانـەی چاوەڕوانیی جـاران دەنگـی تـۆپ لـە ئـای بـەی خـاڵی پشـتی سـەر سنووری ئێرانەوە لە دواییشدا دەنگی دەسـترێژی شەسـتیری پیـادە بـەرز بـووەوە. دۆخـی ئاراراتییـەكان گـەلێك ناسـاز بـوو كـە لەگـەڵ سوپای ئێراندا هەرچۆنێك بێت بكەونە جەنگەوە.

فەرمـاندەی كـورد ئـەم ڕووداوەی بـەوە لێكدایـەوە كـە سەرچاوەكەی لە یەك نەگەیشـتنە، بـە هیـوای چـاككردنی، فـەرمانی بەرەنگارنەبوونەوەی لەگەڵ سـوپای ئـێرانی دەركـرد. خۆشـی چـوو بـەرەو سـنوور، بـەڵام كـاتێك گەیشـتنە سـەر سـنوور شـتێكی باوەڕپێنەكراوی دیت: هەنگەكانی سوپای تورك لە خاكی ئێرانـەوە و هەم لە پشتی ئاراراتەوە هێرشی خۆیان دەست پێكردبوو. دەركەوت كـە دەوڵـەتی ئەوكاتـەی ئـێران داواكارییـەكانی دەوڵـەتی كۆمـاری توركیەی پەسەند كردووەو بەشێكی لـە خـاكی خـۆی كـە لـە پشـتی ئاراراتەوە بوو، بۆ لە نـاوبردنی ئـەم نـاوەندەی نەتـەوەی كـوردە – نـاوەندی نـەژادی ئـێرانی– خسـتووەتە ژێـر دەسـتەڵاتی فـەرماندە باڵادەستەكانی تورك.

نووسەر لێرەدا حەق یا ناحەق بوونی گلەییـەكانی ئاراراتییـەكان كە خۆیان بە كۆنترین نەژادی ئـێرانی دەزانـن و لـە مـاوەی جـەنگ و

پێکادانی چەند ساڵەیان، لەگەڵ دەوڵەتی تورکیە، لە بەرانبەر دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا جگە لە دۆستایەتیی راستی و رێزگرتن دەستییان بۆ هیچ کارێکی دیکە درێژ نەکردبوو. دادوەریکردنیان بە رۆشنبیران و نیشتمان پەروەرانی ئێرانی دەسپێرم.

پەرە هەڵدرایەوەو بارودۆخی کوردەکان بەدتر بوو بوو. ئەم بەرە فراوانە بە کۆمەڵێك جەنگاوەر لە تواناادا نەبوو بەرگریی لێبکرێت، ناچار خۆیان بەرەو لووتکەکانی ئارارات هەڵکێشا، رۆژی دووهەمیش بەسەر چوو. لە رۆژی سێهەمدا بوو. ئاراراتییەکان هەر بستێکی خاکی خۆیان بە خوێنی خۆیان سوور و ئاو دێر نەکردایە بە جێیان نەدەهێشت. تەنانەت دەستیان بەهێرشی نوێی بەرانبەر کردبوو. بەرگری لە ئەندازە بەدەرو هێرشی بێباکانەی کوردەکان ژەنەڕاڵ سالح پاشای فەرماندەی هێزی ناردراوی تورکی ناچارکرد داوای هێزی کۆمەکی بکات تاکو بتوانێت شوێنی کوژراوەکانی پڕبکاتەوە. لەو هێزە کۆمەکییە لەرۆژی دواییدا چەند سەربازێکیان بەر دەستی ئاراراتییەکان کەوتن، زانرا کە هێزەکەیان لە دەوروبەری باش قەلاوە هاتوون و شەو و رۆژ بە رێوەبوون، تا خۆیان گەیاندبووە ئارارات، بەلام کوردەکان لە هیچ شوێنێکەوە بەهیوای کۆمەك بۆ هاتن نەبوون. لەم رۆژەدا هەنگە سەر بازییەکانی تورك لە خاکی ئێرانەوە دەوروبەری ئاراراتیان گرتبوو، بەبێ بەرگری سەردار بولاغیان داگیرکرد.

{کوردەکان ئیتر چاوەڕوانی هیچ کۆمەکێکیان نەدەکرد. لەشکری سەربازیی ژەنەڕاڵ سالح پاشا لە ناوچەی واندا خستبووی، حکوومەتی تورك بۆ دەست پێکردنی پەلامارەکەی، کەمالەدینی

سامی پاشا سەفیری خۆی لە بەرلینەوە بانگ کردبووەوە ناوبراو لە ساڵی (١٩٢٠) دا فەرماندەیی سوپای نوێی قەفقازی لە ئەستۆدا بوو. زیاد لەمە لە ئەستەموولیش بە نوێنەری مستەفا کەمال پاشا دەژمێردرا، لە کاتێکدا کە ئیحسان نوری بۆ لابردنی دەوڵەتی فەرید پاشا راپەڕی سامی پاشا بانگی کردە ماڵی خۆی هەموو زانیارییەکی سەبارەت بە نیازەکانی خۆی پێ ڕاگەیاند بوو، لە دوای رمانی دەوڵەتی فەرید پاشا، ئیحسان نوری خۆی لە بەشداریکردنی راپەڕینە شۆڕشگێرییەکانی تورك کێشایەوەو کەمالەدین سامی پاشا کرا بەسەرۆکی ئەرکانی سوپا. وا دێتە پێشچاو ناوبراو بەهۆی پەیوەندییەکەوە کە بە ئیحسان نورییەوە هەیبوو کرابوو بە فەرماندەی جەنگ و ئەم پلەیەی پێدرابوو، سەرەڕای پەنجا هەزار سەرباز کە لە دژی ئاگری لە جەنگدابوون بیست هەزار سەربازی دیکەش ئەرکی دژایەتیی ئەو خێڵە کوردانەیان پێسپێردرابوو کە لە دەرەوەی ئاگریدا پەرش و بڵاو بووبوونەوە، دەستیان بە جەنگ کرد. هەر لەم ڕۆژانەدا بوو کە هەنگەکانی تورك لە خاکی ئێرانەوە هاتنە نێو جەنگەکەوەو پەلاماری هەردوو لای ئاگرییان دا}.

نوێنەری ئەرمەنییە کۆچڕەوەکان کەرووداوەکەیان بینی لەو کاتەدا دواکەوتن بۆ ماوەی (٢٤) کاتژمێری بۆچۆڵکردن، بە زەرەرو و زیانی ئاراراتییەکان دەزانی، هیچ هیوایەکی رزگار بوونیان نەدەدی. بۆیە بە پەلە داوای چۆڵکردنی ئاراراتیان کرد، بەڵام کوردەکان چونکە تامی خۆشی ئازادییان چەشتبوو، هیچ کاتێك حازر نەبوون ئەو ئازادییە بەم هەرزانییە لە دەست بدەن و ئارارات بدەنە دەست دوژمن، لەبەر ئەمە فەرماندەی کورد لە وەڵامدا وتی:

(ئێمە کوردین لە گەمارۆدان باکمان نییە. هێڵی گەمارۆ هەرچەندە تەنگترو بە هێزتر بێت ئەگەر نیازی چوونە دەرەوەمان هەبێت دەتوانین درزی تێبکەین. شتێك هەیە ئێمە لە بەر خاتری ژیانی تاکە کەسی نامانەوێ واز لە ئازادیی گەل بهێنین. راستە لەم دۆخەدا. هیچ کلاورۆژنەیەکی ئومێد نییە بەڵام مانەوەی ئێوەش لە ئاراراتدا هیچ سوودێکی نییە. هێشتا بازنەی گەمارۆدانەکە بە تەواوی بەدەوری ئاراراتدا نە کێشراوە ئەمە بە هەل بزانن ئەو شارەزایانە کە هەتانە لەگەڵ خۆتانا بەرن و ئەمشەو بڕۆنەدەر) ئەم شارەزایانە چوار پێنج کەسی ئەرمەنی بوون کە لە رۆژی دووهەمی جەنگەکەدا هاتبوون بۆ ئارارات، بەڵام ناوبراو سوور بوو لە سەر ئەوە کە بەلانی کەمەوە خودی فەرماندەی کورد ئەو شەوە لە ئارارات بچێتە دەرەوە، بەڵام وەڵامی فەرماندەی کورد لەم ڕووەشەوە ئەمەبوو:

(ئەم وتەیە لای من بێبایەخە. من لە هاوڕێ لە خۆبردووەکانم ئازیزتر نیم. ئەگەر قەدەرمان کوژران بێت با هەمووومان پێکەوە بکوژرێن).

فەرماندەی کورد لەنێو جەنگەکەدا مایەوە، نوێنەری ئەرمەنییەکان لەگەڵ چەند کەسێك لە پیاوەکانی بۆ ئامادەکردنی هۆیەکانی رۆیشتن چوون بۆ پشتی بەرەکانی جەنگەوە لە هەمان شەودا لە ئارارات چوونە دەرەوە. لەکاتی رۆیشتنەکەیانا داوای کردبوو کەمال و منداڵی فەرماندەی کوردیش لەگەڵ خۆیانا بباتە دەرەوە لە مەترسی رزگاریان بکات و وتبووشی کە ئیحسان نوریش لە دواییدا دێت، بەڵام خانمی فەرماندەی کورد وتبووی هەر

مەترسییەك روو بکاتە هاو سەرەکەم با رووبکاتە منیـش هـەرگیز لـە ناو ئاگردا بە جێی ناهێڵم و خۆم رزگارکەم. باپێکەوە بکوژرێین.

رۆژی دوایـی راپۆرتێـك بەدەسـتی فـــەرماندەی کـورد گەیشـت، ئەوەی رادەگەیاند: کـە چـەند هـەزار سـەربازی سوپای رووسـیا بـە هاورێیـەتی لەگـەڵ لەشـکری هێرشـبەری تورکیـە لـە روبـاری ئـاراس پەرینەوە و دامێنی لای بـاکووری ئاراراتیـان گرتـووە، ئاراراتییـەکان هەرچـەندە لـە بەرانبـەر ئـەو هـێزە زەبەلاحـەدا و بـــە یارمـــەتیدانی حکوومەتـەکانی شـــوورەوی و ئـێران بـــە حکوومـــەتی تورکیـــە بـــۆ لـــەناوبردنی رێکخراوەکـــانی ئـــاگری زانیبوویـــان کـــە ســـەر لـــەنوێ بەرگریکردن هیچ ئەنجامێکی نابێت، بەتایبەتی کە ژن و منداڵەکان لە هەموو لایەکەوە لە ژێر لێزمەی بـارانی گوولـەی زەمینـی و ئاسمـانی دوژمندا بوون و ئازادی جموجوڵیان لێبڕابوو، هێشتا رێگەیان نـەدەدا کە ختووره بە دڵیانا تێپەڕێت.

سەرۆکـــەکانی ئـــاگری کۆبوونەوەیـــەکیان پێکـــهێنا، لـــە دوای لێکدانەوەیەکی ورد ســـەبارەت بـە بـارودۆخی ئـارارات بـە رێکـەوتنی گشتی بڕیاریاندا تا دوا هەناسەیان درێژە بە جەنگ بدەن و بڕیاریاندا لـە دوای تـەواوبوون و تـەقاندنی ئـاخرین فیشـەکیان بـــە خەنجـەرو مستەکۆڵەوە هـێرش بەرنـە نـاو ریزەکـانی دوژمـن، سـەرەڕۆکان کـە نیازی پارچە پارچە کردنی پەیکەری ئازادی کوردیان هەبوو بە ددان وردو خاشیان بکەن، با هـــەمووومان پێکـەوە بکوژرێین. ئـەم رێگـەی ئازادی نەتەوەییە کە هەرگیز ناتوانن تاسەر بپێچن بەو بیرەوەریانـە کە لە کوشتنی خۆمانەوە بـە رۆحییـەتێکی دلێرانـە و ئازایەتیـە کـی بێوێنەوە بەجێدەهێڵین ببیتە سەر مەشقێك بـۆ نـەوەکانمان. چـەند

جوانبوو کەسانێك کە لە شکۆداری خۆبەخت کردنی کوردی تورکیەدا بۆ بەدەست هینانی ئازادی گەل هیچ دوو دڵیەکیان نەبوو. ئەم دیمەنە بێباکانەی لەخۆبردوانەی مللی گەرایانەیان بە چاوی خۆیان دەبینی.

گۆیا چیاکان ودۆڵەکانی ئاگری لەگەڵ کوڕکانی خۆی پێکەوە ئەیانوت:

نـــــیزەیی تورکـــــان درانـــــدن زگـــــان
ژ خـــوونا کـــوردان سووربـــوون ئـــەوالان
دەنگـــیٚ تفەنگـــان چیایـــان هـەلـــــدان
مێرخاســـێن وەتـــــەن هـــــاوار بگـــەهن

مانای شیعرەکان:

نێزەی تورکەکـــــان زگیـــــان هــــەڵـــدڕی
لەخـــــوێنی کـــوردا دۆستەکان سووربوون
دەنگی تفەنگەکـــــان لە چیاکانا دەنگیان دایەوە
دلێرانی نیشتمان فـــــریـــــاکـــــــــەوون

هێرشی دلێرانەی کورد دەستی پێکردبوو، بەڵام سوودی چییە ! وەکو تیرێك لە دەریایەکی بگیرێت شەپۆلە خرۆشاوەکانی کونبکات و بڕوات ئیتر نەگەڕێتەوە دواوە لە ئەنجامدا بۆ خۆشی دەبێتە خۆراکی ئاوی دەریا. لە راستیدا رێـژەی ژمـارەی هـەردوو لا بـەم جـۆرە بـوو (یانی وەکو تیرێك لە ناو دەریایەکدا بێت (و).

ژیـان گرنگیـی نـەمابوو. کـوژران و کوشـتن شـێوەی کـارێکی زۆر ئاسایی بەخۆوە گرتبوو.

لەبەرەی باکووردا لە ئاستی قور خان هێرشێکی سەختیان برد بۆ چیای کوپکول کە سەربازە تورکەکان گرتبوویان. دووبارە چیاکەیان گرتەوە و سەربازەکانیان بەرەو قباق تەپە ڕاو نان، بەڵام لە بەرانبەر سەربازی بێژماری دوژمن ئەنجامێك کە ئەویسترا بە دەست نەهات.

ئەو ناوچانەی کە ئاراراتییەکانی تیا جێگیر بووبوون سووتەمەنیی تێدا نەبوو، ئاویش زۆر کەم بوو. ئەمەش بووە سەرباری دەردی برسییەتی و دەردەکانی دیکەش. چەند رۆژێك جەنگ بەم شێوەیە درێژەی کێشا. فڕۆکەکانی تورك هیچ جیاوازییەکیان لە نێوان کوردی ئارارات و ئێراندا نەدەکرد، دەوارەکانی مووسا ئیبراهیم کەلە ئای بەی بوو لە کەناری پۆستی سەرسنووری دەوڵەتی شاهەنشاهی ئێراندا بوو، خستبوویانە ژێر ئاگری بۆمبا کانیانەوەو چەند کەسێکی لێکوشتبوون.

دیمەنی دڵتەزێنی ژن و منداڵەکان کە لە ژێر گوللە تۆپ و بۆمبادا بەملا و ئەو لادا رایان دەکرد، دڵە پۆڵایینەکانی پیاوانی دەهێنایە جۆش. ژنان دەپاڕانەوە کە نەبنە هۆی ئەوە کە خۆیان و منداڵەکانیان دەستی دوژمن کەون. داوای رزگار بوون یا کوشتنیان بە دەستی پیاوەکانی خۆیان دەکرد.

هێڵی گەمارۆ ئەوەندە تەنگ بووبووەوە کە دوژمن لەهەر لایەکەوە بیویستایە دەیتوانی ئاگری چەکەکانی لە خاڵێکدا کۆ بکاتەوە، ئیتر وەکو مەیدانی کەربەلای لێهاتبوو، لەگەڵ ئەو جیاوازییەدا کە هێرشبەرەکانی عەرەب هەقیان بە سەر ژن و منداڵەوە نەبوو، بەڵام هێرشبەرانی سەربازی تورك، سکی ئافرەتی

کوردیان بە نێزە هەڵدەدڕی منداڵیان بە نووکی نێزە لە سکی ئافرەتان دەردەهێناو فڕێیان دەدان.

شوکری خێزانی دێوانە ناوێك، برازایەکی برو حسکی و ژنەکانی دیکەش کە دەستی تورك کەوتبوون هەر بەم چارە نووسە گرفتار بووبوون. محۆی تەمەر ئاغا لە سەرۆکەکان، پیاوێکی پیرو نەخۆش و توانای جموجووڵی نەبوو، لە دوای شکانی ئەرجیش بە زەحمەت خۆی گەیاندبووە ئارارات، لەگەڵ نەبو کە مامی برو حسکی بوو ئەویش زیاد لە (١٢٠) ساڵ تەمەنی بوو، لەگەڵ عەلیکۆ ناوێکی هەسنی کە بەهۆی نەشتەرگەریی سەریەوە نەخۆش و بێهۆش و لە جێدا کەتبوو لەگەڵ ژمارەیەکی دیکەی پیرو نەخۆشدا کە لە گۆشەو کەناردا مابوونەوەو بەردەستی دوژمن کەوتبوون لە کاتی گرتنیانا، گیانی بێتوانایان بوو بە نیشانگەی تاقیکردنەوەی تیژیی نووکی نێزەی سەربازەکانی تورك.

خێزانی عەلیکو ژنێکی جوان و ساغ بوو، لە ئەنجامی وەفاداری بەرانبەر بە مێردەکەی لەگەڵ کچێکی بچووکیا بەلای تەرمی مێردەکەیەوە مایەوە، کچەکەی دیکەشیان کە سوارەکانی فەرزندە لەگەڵ خۆیانا بردبوویان و رزگاریان کردبوو،لە دەستی سوارەکان هەڵهات و خۆی گەیاندەوە لای تەرمی باوکی، باوك و دایك و هەردووکچە پێکەوە بوون بە نیشانەی نێزەی سەربازەکانی تورك، لە کاتی هەڵفڕینی رۆحەکانیان بەرەو ئاسمان یەکتریان بەجێنەدەهێشت لە یەك جیا نەدەبوونەوە، ئەمەکداریی ئەندامانی خێزانی کوردیان نومایش دەدا، تەنانەت تاماوەیەك لە دوای رووخانی ئارارات (٢٧) کەس لە ژن و منداڵەکانی ئەحمەد حاجی برو

حەیدەری و براكانی كە لە جەنگاوەرە بەرجەستەكانی ئارارات بوون لە نزیكی سنووری ئێران لە ناوچەی سەركانی بەردەستی سەربازەكانی تورك كەوتن و هەموویان، یانی ئەو (٢٧) كەسە بێتاوانەیان گوللەباران كرد. لاشەكانیان تاماوەیەك لەو شوێنەدا كەكوژرابوون مابوونەوە. ئەحمەد حاجی برۆ كە براكەی ناوی سوفی پوشۆ بوو لە ئاخرین جەنگی ئاراراتدا لە دەستی دابوو، لەگەڵ دوو برای دیكەشیا ئەسلان و عەبدوڵا وەختێك گەیشتنە كوشتارگای ناوبراوان لاشەی ئافرەت و منداڵانی بێتاوانیان لە نێو خوێنا بەگەوزاوی بینی.

ئەمانە ئاخرین قوربانیانێك نەبوون كە بنەماڵەی حاجی برو لە رێگای ئازادیی گەل و نیشتمانەكەیاندا پێشكەشیان كردبوون، بەڵكو ئەم شانازییەیان بۆ خودی ئەحمەد و براكەشی ئەسلان بە جیهێشتبوو، چونكە ئەوانە دووبارە ماوەیەك لە دوای ئەم ڕووداوە لە جەنگێكدا خۆیان گەیاندە كاروانی شەهیدانی رێگای ئازادی.

بیری ناموس پەرستی و غیرەت پەروەریی ئاراراتییەكان، پاشماوەكانیان ناچار كردبوو، چاوێك بە بڕیاری سەرەتایی خۆیاندا بخشێننەوەو ژن و منداڵەكانیان لە دەست دوژمن رزگار بكەن. دەستەیەكی تێكەڵاو لە خێڵەكانی حەیدەری و گلتوری هێرشێكیان بۆ سەرهێزی دوژمن برد، كە لە ئاستی باشكەند و ئاخورێكی ژوورووەوە هاتبوون بەرەو پاش و لای خوارەوە راویان نابوون. لەم هێرشە دلێرانەیەدا خاڵی لاوازی هێڵی گەمارۆكە ئاشكرابوو، لە خۆرئاوادا مەڕو ماڵات بەجێهێڵدرا لەگەڵ ژن و منەكانا لە دوو خاڵەوە دەستیان بە چوونە دەرەوەكرد، دەستەی یەكەم،بەهێرشێكی

شەبەیخوونی گەمارۆکەیان شکاند لە رۆژی دواییدا چەند کاتژمێرێك لە رۆژ رۆیشتبوو چوونە دەرەوە. دەستەی دووهەم بۆ لە خشتەبردنی دوژمن بەرەو قۆرخان رۆیشتن رۆژیان لەوێ بەسەر برد و لە شەوی دووهەمدا رزگاریان بوو. ژمارەیەکیشیان لە قۆرخانەوە بۆ ناو تورکیە بڵاوەیان کردبوو،لەناو ئەم کۆمەڵەیەدا ڕەشو سلوی سەرۆکی جەنگاوەرانی تایەفەی بکران. لەگەڵ ژمارەیەك لە چەکدارەکانی خۆیانا ماوەیەك لە ناوچەی گەلی زیلان نیشتەجێ بووبوون چەند جارێك هێزی تورکیان شکاند، بەڵام لە دواییدا لە جەنگێکدا کوژرا. بەم شێوەیە ئارارات ئەو ناوەندەی کوردە کەوتە دەست تورکەکان و سیاسەتی کۆکوژی کورد لە هەموولا یەکەوە دەستی پێکرد.

* * *

{سەید ئیسماعیل[1] بەرزنجی ماوەیەك لەگەڵ گرووپەکەی خۆی لە بەرانبەر گەمارۆی دوژمندا لە دەورو پشتی بایەزید بەرگریی کرد، بەڵام بە هۆی گرانییەوە لاوازبوو، هەموویان بەبێ ئەوەی خۆیان بە دەستی تورکەکانەوە بدەن کوژران}.

فەرماندەی تورکیە لە کاتی جەنگەکانی ئاراراتا پەیامی زارەکی و نووسراویشی بۆ خالید ئاغای سەرۆکی خێڵی جەلالی-ی ئێرانی ناردبوو کە لە لایەن فەرماندەی ماکۆوە زیانی لێکەوتبوو و تەماعی نابووە بەرو، بە خۆی و خێڵەکەیەوە بانگی کردبوون بۆ تورکیە. ناو

---

[1] -لە دەقە فەرەنسەییەکەدا (رەسووڵ) نوسراوە

براو لــه دوای نــه‌مانی ئـارارات لـه ترسـی ده‌ولـه‌تی ئـێران بـه خێڵـی خلیکانه‌وه چوو بۆ تورکیه.

زوهدی گویڤه‌ن، له‌م باره‌وه ئـاوای نووسـیوه: سـه‌ره‌تای مـانگی ئاب هه‌واڵم پێگه‌یشت. که خالید ئاغای سه‌رۆکی تایه‌فــه‌ی خلیکـانلو له‌گـه‌ڵ ده‌وڵـه‌تی ئـێراندا لێکیـان داوه، لـه نێـوان تایه‌فه‌کـه‌ی ئـه‌و و هێزه‌کانی ئێراندا چه‌ند لێکدانێکی په‌راگه‌نده روویداوه. له کاتی ئه‌م جه‌نگانه‌دا خالید ئاغا زیـانێکی زۆری لێکـه‌وتبوو، لـه دواییـدا بـه‌ره‌و چیاکـانی ئـای بـای رۆیشـتووه (لــه‌ر تایه‌فــه‌ی خلیکـانلو لــه دژی حکوومه‌تی ئێران جه‌نگیان نه‌کردبوو، به‌ڵکو به هه‌مان شێوه کـه لـه پێشه‌وه ئاماژه‌مان بۆ کرد. ته‌نها چه‌ند پێکاهه‌ڵپژانێکی پرش و بـڵاو لـه نێوانیـاندا روویدابـوو سـه‌ره‌ڕای ئه‌مـه‌ش بـه‌ره‌و چیـای ئـای بـای نه‌رۆیشتبوو).

له‌م کاتــه‌دا ئه‌فسـه‌رێکی شـووره‌وی پـه‌یامێکی بـۆ ئه‌فســه‌رێکی تورکی سه‌رسنوور ره‌وانه کردبوو، نووسیبووی: (چـوار سـه‌د خـێزان له تایه‌فه‌ی خیلکانلو،له‌م دواییه‌دا هاتوون بۆ ناوچه‌ی دیل- ئـاراليق که له ناو قه‌ڵه‌مڕه‌وی تورکیه‌دایه. ئه‌م تایه‌فه‌یه هه‌شت سـه‌د پیـاوی چه‌کداریان هه‌یه و رۆژانـه دانیشـتووانی شـووره‌وی لێیـان ده‌ترسـن. ئه‌گه‌ر ئێوه ناتانـه‌وێت پـه‌لاماریان بـده‌ن مۆڵـه‌تی ئێمـه بـده‌ن تـاکو ئه‌وانه ناچار بکه‌ین بگه‌ڕێنه‌وه).

{له‌وه ده‌چێت هه‌ر به‌م بیانووه‌وه بووبێت که سوپای شـووره‌وی هـاتبوو بـۆ یارمـه‌تیدانی تورکــه‌کان و به‌شــی بـاکووری خۆرئـاوای ئاراراتی بچووکیان داگیر کردبوو. چه‌ند رۆژێـك پێـش شـکانی ئـاگری (م. داهـان) نوێنــه‌ری ئه‌رمه‌نییــه‌کان لــه ناوچــه‌ی جه‌نگه‌کــه دوور

کەوتەوەو توانــی لـەکاتی تاریکـایی شـەودا هـەڵێت لـەو کاتـەدا بـوو کەرووسەکانی بینی بوو.}

لە لاپەڕەکانی پێشەوەدا روونمان کردەوە کە داوێنـی راپـەڕینی نەتەوایەتیی کورد بـە نـاوی ناوەندەکەیـەوە ئـارارات تـاکو سـنووری سووریەو عیراق درێژبووبـووەوە تەنـها لـەچیاو دەوروبـەری ئـاراراتدا قـەتیس نـەما بـوو. لـە بـاتی ئـەوەی کـە دەمویسـت تەنـــها کورتــە مێژوویەکی ئارارات بخەمـە پێشـچاوی خوێنـدەواران لـە جموجووڵـی خۆبەختکەرانی نیشتمان پەروەر کـە لـە رێگـەی بـە دەسـت هێنـانی ئازادیی کورد لە ناوچە جۆر بە جۆرەکانی کوردستاندا. لەگەڵ هێزی تورکدا لەپێکدادانا بوون و فیداکاری لـە ئـەندازە بـەدەریان دەنوانـد باسـێکمان نیشـان نــەدا. ئــەم خۆبەختکەرانــە لــە دوای رووخـــانی ئـاراراتیش جمووجوڵـی خۆیـان درێـژە پێـدا بـە تایبـەتی لـە ناوچــە چیاییـەکانی ساسـون و دەرسـیم. لـێرەدا سـەرنجتان بــۆ بەشـێکی وتارەکەی ئەمیر دکتۆر کامەران بەگی بەدرخانیش رادەکێشین کە لە دیدارێکدا بە ناوی کوردستان لە رۆژنامەکەی خۆیدا (لوژۆر) (Ljour) کـە بـە زمـانی فەرەنسـی لەبـەیرووت دەردەچـوو نووسـیبووی: ئـەم بزاڤەی نیشتمان پەروەرانە تاساڵی (١٩٣٨)یش درێژەی کێشا.

رووخـانی ئـارارات زمـانی کاربەدەسـتان و خامـــەی نووسـەرانی تورکیەی ژیاندەوە؛ مەحموود ئەسعەد بەگی وەزیـری دادی کۆمـاری تورکیە لە وتارێکدا کە لــە شـاری ئـەدمیش خوێندییـەوەو رۆژنامـەی میللییەتیش لە رۆژی (١٩)ی سبتامبەری (١٩٣٠) بـڵاوی کـردەوە لـە سنووری دەستەڵاتی کۆماری تورکیەدا سیاسەتی بـاڵابوونی نـەژادی تورکی راگەیاند، وتی: (دەبێت دۆســت و دوژمـن بزانێـت ئاغـای ئـەم

ولآته توركه. كەسانێك كه لەناو دەمارەكانی له شیاندا خوێنی سافی توركیان تیا نەبێت له نیشتمانی توركیه تەنها یەك مافیان هەیە. ئەویش نۆكەرایەتی و كۆیلەیەتییە) لە(القضیەالكردیە) وەرگیراوە).

گەلی كوردی ئازا هەر لەسەرەتاوە هەستی بەم سیاسەتەی كۆماری توركیە كردبوو. بۆیە نۆكەرایەتی و كۆیلەیەتیی قبوولنەكردبوو، بۆ پاراستنی شەرافەتی نەتەوەیی و بۆ بەدەست هێنانی ئازادیی خۆی هەزارەها قوربانیی داوە، ئەمرۆكەش لەبەردەم دادگای دادوەریی ئازادی خوازان بەلگەیەك كە بەخوێنی شەهیدانی ئازادیخوازانی خۆی نووسیویەتی دەداتە دەست پارێزەرانی مافی زەوتكراوی خۆی.

رۆژنامەی میللییەت ئەم سەركەوتنە كە دەولەتی توركیە لە سایەی كۆمەك و یارمەتیی دەولەتی شاهەنشاهی ئێران و لە دوای چەند سالێك خوێنرشتن توانیبووی بەدەست بێنێت سەبارەت بە ئاخرین بزووتنەوەكانی كورد كە بۆ وەرگرتنەوەی مافی داگیركراوی گەلی خۆی هاتبووەكایەوە وای بۆ چووە: وێنەی گۆڕێك كە هەردوو سەری لە سەر لووتكەی ئاگری-ی گەورەو ئاگری-ی بچووك دروستكراوە لە سەر بەردەكەشی نووسراوە (كوردستانی خەیالی لێرەدا نێژراوە) لەوە بێ ئاگایە كە بیری ئازادی وەكو لافاوێك كە لە رۆحە بێزارەكان و شكەنجەدراوەكانەوە سەر چاوە دەگرێت ئەو بەر بەستانەی كە لە بەردەمیا دروستكراون هەرچەندە بە هێزو مەحكەم بێت لە ئەنجامدا بە فشارێكی بەهێز كەلە پەنگ خواردنەوەی ئاوەكانەوە كۆدەبێتەوە رێگەی خۆی دەكاتەوە بە یەكجار هەموو

بەر بەستەکان دادەڕووخێنێت وای لێدەکات کە جارێکی دیکە چاك نەکرێتەوە. مەرجی عاقڵی ئەوەیە کە بە دروستکردنی جۆگەی لەبار لەو لافاوە وێرانکەرە بۆ ئاودێری و زۆر بوونی بەرهەم سوودیان لێوەربگیرێت و زەوییەکانی پێ ئاوەدان بکرێتەوە.

نووسەر لێرەدا لە بەرانبەر ئەو کێلە قەبرە نووسراوەدا بیروڕای خۆی دەرنابڕێت. ئایندەیەکە نیشانی دەدات ئایا کوردستان خەیاڵییە یان دەستەڵاتدارانی تورکیە لە کوردستاندا خەیاڵییە کە لەو گۆڕەدا بە خەوی هەمیشەیی ڕۆدەچێت. شتێك کە سەلمێنراوە، لە دوای ئەو مێژووەوە ئەو هەیکەلە کە ڕۆژنامەی میللییەت بە مردووی دادەنێت لە سەر سینەی ئارارات نێژراوە لە شوێنەکانی دیکەی کوردستانی تورکیەدا چەندین جار تەکانی بە خۆی داوەو ژیانی دەربڕیوە.

ڕووداوەکانی ئارارات کۆتایی هات لە هەموو شوێنێکەوە هەوڵدرا کە بە کورتی ببڕێتەوەو کورتەیەکی ئەو ڕووداوانە کە بە سەر ئەم چیا مێژوویییەدا تێپەڕیوە بگاتە بەر چاوی خوێندەواران. ئێستا خوێندەوارانی بەڕێز تا ڕادەیەك بە لە خۆ بووردنەکانی کورد، بۆ بەدەستهێنانی ئازادی لە ماوەی جەنگەکانی ئاراراتدا ئاگادار بوون. داوای مۆڵەت دەکەم بە ڕێزگرتن لە شەهیدانی ڕێگای ئازادیی کورد کە بۆ ڕزگاربوونی نەتەوەی خۆیان لە پێشکەشکردنی خوێن و گیان بەختکردندا، کورتییان نەکردووە و گەیشتوونەتە ژیانی هەمیشەیی لە بەردەم ڕۆحی ئەو گەورە پیاوانەدا بەو پەڕی ڕێز و گەورەییەوە سەر دادەنەوێنم بۆ پاشماوەکانی ئەم گەلە دلێرە و خۆبەختکەرە و دروودی لێخۆشبوونیان بۆ ڕەوانە بکەم.

چارەنووسی ئیحسان نوری :

ئیحسان نوری لە دوای ئەوە لە ئێراندا بوو بە پەنابەر ماوەیەك لە تاراندا کەوتە ژێر پرسیارو وەرامەوە،لە دواییدا وەکو چەند کەسێکی دیکەی پەنابەرانی ئاراراتی کە لە شارە جۆر بە جۆرەکانی ئێراندا لە ژێر چاودێریدا بوون بۆ ساوەو یەزد، دوور خرایەوە[1]. لە دوای ماوەیەك بەهۆی رووداوی ئەیلولی (١٣٢٠) وە لە سەرەتای ساڵی (١٣٢١) ئیحسان نوری لەگەڵ یووسف عەلی مهاجری و خاتوو بسرە حسنانی، تەیموور جەلالی و شەمسەدین جەلالی، ئێلخانی جەلالی، محەمەد دەروێش سەردانی وەزارەتی ناوخۆی ئێرانیان کرد، داوای ئەوەیان کرد کە گوایە بەهۆی بەرزبوونەوەی نرخی پێداویستییەکانی ژیانەوە یان مووچەکانیان بۆ زیاد بکرێت یان لە ژێر چاودێریدا نەمێننەوە و ئازاد بکرێن تاوەکو خۆیان، بۆ دابینکردنی بژێویی

---

[1] پەژمان لاپەڕە ١٦٠ لەو بەڵگانەی ئەم سەردەمە کە ماونەتەوە باسی ٥٣ کەس لەژن ومنداڵی ئاراراتی دەکات لە یانەی پەروەردەکردنی تەورێزدا لە ژێر چاودێریدا بوون هەروەها ئەمانەی خوارەوەش لە ژێر ناوی کوردی ئارارت– دا لە ناوچە جۆربەجۆرەکانی ئێراندا دوور خرابوونەوە و لە ژێر چاودێریدا بوون : شێخ عەبدولقادر (تاران)، شەمسەدین(مەشهەد)،محەمەد بەگ (تاران)، ئێلخانی (تاران) مسرو (سمنان) ئەحمەد عەلی (سمنان) رەبابە خێزانی بروحسو (تاران) بسرە، خێزانی فەرزندە کەلە بەندیخانەدا مرد بوو ئەویش لە(تاران)بوو، وەزارەتی ناوخۆ (روونووسی راپۆرتی کومەسیوونی لێکۆڵینەوەی ئەو کەسانەی لە ژێر چاو دێریدان)بەبێ ژمارە لەرۆژی ١٣١٣/٣/٧ بەڵگەنامەی مللیی نەتەوەیی (ن) ١٢٢٠٠٢

خۆیان هەنگاو بنێن.[1]

لە سەرەتای مانگی تەمووزی هەمان ساڵدا ئیحسان نوری بەناوی (سەرۆکی لەوەو پێشی بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانی کوردستانی تورکیە)وە داوای لە سەرەك وەزیرانی ئێران کرد. ئەو (... کە یان لە سەر کارێکی لەبار دایمەزرێنن، یا مۆڵەتی بدەن بۆ خۆی سەربەستانە کارێکی باش پەیدا بکات. بەڵکو کەمێك خەرجی بە دەست بێنێت. . . .) و ئەگەر دەوڵەت بەهەر هۆیەکەوە (. . . چاو دێری کردنی ئەویان پێویستە و بە زەرووری دەزانن خەرجییەکی لەبار) کە لەگەڵ بارودۆخی ئەوکاتەدا بگونجێت بدەنێ، دەری بڕیبوو کەلە (. . قوتابخانەی بەرزی سەربازی تورکیە لە ئەستەموول) دەرچووە و تەواوی کردووە هونەری تۆبۆگرافیشی خوێندووە. . . لە کاروباری نەخشە کێشاندا کاری کردووە، بەڵام هیچ ئەنجامێکی دەست نەکەوت.[2]

لەم کاتەدا لە سوپای خۆرئاواوە راپۆرتێك هاتبوو. کە گوایە کۆمەڵێك لە کوردەکان بە سەرۆکایەتیی کوڕی سمکۆ و شەریف خانی کوڕی سەید تەها بۆ بردنی ئیحسان نوری چەند نوێنەرێکیان بۆ تاران ناردووە. لە نێوان سەید عەبدوڵڵای (کوڕە مامی سەید

---

[1] وەزارەتی بەرگری نووسینگەی سەربازی ژمارە ٧٦٥ –٢٤٠٤ /٥ لە رۆژی ١٣٢١/٢/٣ بەڵگەی میللی(ن) ١٠٣٠٠٣

[2] نامەی رۆژی ١٣٢١/٤/١ئیحسان نوری کە بە ژمارەی ٦٦٦٥ ی رۆژی ١٣٢١/٤/٤ لە نوسینگەی سەرەك وەزیرانی ئێران تۆمارکراوە بەڵگەی میللی (ن) ١٠٣٠٠٣

تەها)و سەیف ئەلقوزات و قازی محەمەدو ئیحسان نـوری چـەند دیـدارێك پێك هاتووە، بەڵام شارەوانی لە دوای لێكۆڵینەوە دەریـبڕی كـە ئیحسـان نـوری نیـازی نییـە تـاران بەجێـهێڵێت[1] وەزارەتـی بـەرگریش راپۆرتـی بەشارەوانی دا كە بە پێی ئەو لێكۆڵینەوانە كـە كراونـە خـودی ئیحسـان نوری نیازی چوونە دەرەوەی لە تاراندا هەیە[2] ئەو كەسانەش كە دیداریان كردووە نیازی بردنی ئەویان هەیە،لەبەر ئەمە بە پێی دانیشتنی شەشەمی مانگی ئەنجومەنی تیری ۱۳۲۱.

تەمووزی (۱۹٦۰) وەزیران، بڕیاری ئازاد كردنی (حەوت كەس لە پەنابەرانی كوردی توركیە)، یانی ئیحسان نـوری و هاوڕێكـانی داوە. بەپێی راسپاردەی وەزارەتـی (جـەنگ =بـەرگری) بڕیـار دراوە تـاكو كاتێك كـە ئیشـیكی باشـیان دەسـت نەكـەوێت بارەگاكانیـان. وەكـو (بارەگای ئیحسان نوری (۱۵۰۰) ریاڵیان بـۆ زیـاد دەكرێـت هـەروەكو جاران بۆیان خەرج دەكرێت)[3] لە چۆنیەتیی گۆڕانكارییەكانی دوایی ژیـانی ئیحسـان نـوری ئاگادارییـەكی وردمـان لەبەردەسـت نییـە. ئـەوەندە دەزانـین. لـەنێوان سـاڵەكانی (۱۳۲۳) تـاكو (۱۳۲۵)ی هەتاوی لەگەڵ رۆژنامەی كۆهستاندا هاوكاری هەبووە زنجیرە وتـاری

---

[1] وەزارەتـی نـاوخۆ بەڕێوەبەرایـەتیی ئاسایشـی ژمـارە ۲۳۹۲ /۹۵۳۸ لـە رۆژی ۱۳۲۱/٤/۲۵ و ژمارە ۹٦٤۱/۲۳٦۲ لە رۆژی ۱۳۲۱/٥/۳ بەڵگەی میللی (ن) ۱۰۳۰۰۳.

[2] وەزارەتی بـەرگری ژمـارە۵۷۵٦/۱٦۰۹۸ لـە رۆژی ۱۳۲۱/٥/۲۹ بەڵگەی میللی(ن) ۱۰۳۰۰۳

[3] وەزارەتـی بـەرگری روونووسـی راپۆرتـی فەرمانگـەی یـەك ژمـارە ۲۸٦۲ لـە رۆژی ۱۳۲۱/٦/٥ بەڵگەی میللی (ن).

(تاریخ ریشەی نەژادی کرد)[1] و وەقایعی ئاراراتی نووسی، هەروەها وا دەردەکەوێت لەسەردەمێکدا بۆ کرمان دوور خرابێتەوە، لەدواییدا لە ساڵەکانی کۆتایی دەیەی (١٣٣٠) بە هۆی کوودەتاکەی عەبدولکەریم قاسمەوە و ئەو گۆڕانکارییانە کەلە عیراقدا ڕوویدا. سیاسەتێکی نوێ لەبەرانبەر کوردەکانی ناوچەکەدا. هاتە کایەوە، ئیحسان نوری مۆڵەتی پێدرا کە بۆ تاران بگەڕێتەوە لەم سەردەمەدا، ناوبراو هەم لەڕووی بژێوییەوە، هەم لەڕووی ئازادیشەوە لە دۆخێکی باشتردابوو. تەنانەت مۆڵەتی پێدرا بۆئامادە بوونی لە کۆنفرانسەکانی نێو نەتەوەیی جاری دوو جار بەشداری بکات و بڕوات بۆ دەرەوەی وڵات، ئیحسان نوری لە (٢٩ی ئەسفەندی ساڵی ١٣٥٥) بە هۆی بوون بە ژێر ماتۆڕوە لە تاران کوژرا.[2]

---

[1] ماوەیەك لە دوای ئەوە زنجیرە وتارێکی بەناوی (تاریخی ریشەی نژادی کورد) بە شێوەی کتێبێك سەرلە نوێ چاپکرایەوە (تاران ئەنجوومەنی ئێران شناسی کوردی- مادی- چاپخانەی سپهر ١٣٣٣، ١٤٥ لاپەڕە) ئارچیبالد ڕۆزوڵت یشهەر لەم سەردەمەدا (فەروەردینی ١٣٢٥) باسی دیدارێکی ئیحسان نوری دەکات کەلە تاران یەکتریان دیوە. ئارچیبالد ڕۆزوڵت حەزی لە فێر بوونی وەرگێڕانی صهبای سەعیدی، تاران بڵاو کراوەی ئیتیلاعات،١٣٧١ لاپەڕەکانی٣٢١-٣٢٢.

[2] پەژمان لاپەڕە ١٥٣-١٦٨ .

پێڕستی ناو

(ئـ)

ئاخورێك: 130

ئادامان (خێڵ): 88,91

ئارالیق: 67, 108, 132

ئاراس: 11, 17, 67, 68, 70, 108, 126

ئارداشس، مرادیان، ئارداش:67, 68, 69, 70, 71

ئارنیس (ئەرنیس): 87, 91, 92

ئاسینجین: 115

ئاشوور، ئاشووری: 10, 11

ئاغالارۆف: 119

ئاقری › ئاغری

ئاگرین: 59, 91

ئاگری › ئاغری

ئاگری (رۆژنامە): 78, 84

ئاڵتووننداش: 62

ئامۆ: 62, 63

ئامۆرتاك: 88

ئاناتۆڵی: 25, 28, 33

ئایدین: 74

ئەبوبەکر(کوڕی ئەمین پاشا): 101

ئەحمەد ئاغا: 24

ئەحمەدی حاجی بروحەیدەری: 31

ئەحمەدی خانی: 15

ئەخلات: 90

ئەدمیش: 133

ئەزمیر: 31, 42, 73

ئەسترابۆن: 13

ئەسلان: 130

ئەلتوندیش: 51

ئەمین پاشا: 101

(ئەنترانیك) پاشا: 17

ئەیوب ئاغا: 32, 52

ئورە: 37

ئوجیق › ئەواجیق

ئیچدیریان: 38

ئێریڤان: 67

ئیگدیر › ئیغدیر

(ب)

بارزان: 4, 76, 77

بارزانی، مەلا مستەفا: 7, 76

بارکری › بارکردن

باش قەلاً (قەلاًی باش): 123

باکۆ: 28

باڵکان: 60

بالیك گوڵ: 63

بابیورد: 38

بەتلیس › بەدلیس

بەدری بەگ: 73

بەرلین: 124

برون رەش: 103, 106, 107, 108, 109

برون سوور: 65, 103, 104, 106, 107

بشیری: 71

بەکران رەشۆری سلو: 95

بەکران (خێل): 98

بەکرێ عەلی خان: 95

بلیچ شێرکۆ › سورەیا بەدرخان

بۆتان و مەدیات: 42

بەهران: 77

بەیرووت: 133

(پ، ت، س)

پالان توکن: 37

پیرناوۆت: 89

توان: 90

تابیە: 53

تاجەدین بەگ: 31

تاهیری عەلی بەگ: 95

تاشبرون: 104, 109

تانسلی: 39

ترابوزان: 12

ترتاب: 13

تەریب: 91

تورلیجە: 62

تفلیس: 67, 70

تەللو: 37

بەدلیس: 16, 29, 71, 72, 73, 74

تەمەر ئاغا: 89, 95, 129

تەمـــەر کســـکویی › تـــەیموور
کسکویی
تەنوروك › تەندوورك
تۆفیق بەگی مێردینی: 29
تەیموور کەسکۆیی: 43

(ج، چ، ح، خ)

جانیس: 71
جەمال پاشا: 60
جەمیل قەدری پاشا
چەرخە: 78, 81
چفتلیك: 19, 20, 22, 65
حەسەنان: 72
حەسەن خالید: 115
حەسەن زوبێر: 73
حەسەن عەبدال: 96, 100
حەسەن قەلا: 36
حسەسووری: 65, 79
حسێن پاشا › کورحسێن پاشا
حەمید ئیسماعیل: 42, 46, 50
حەمید بەگ: 92
حەیدەران (حەیدەری خێڵ): 71,
72, 73, 87, 90, 101, 120
خالید بەگی حسەینی: 19
خالس بەگ: 31, 35, 36, 40
خەرپوت: 29, 89
خلکان (عەشیرەت) › خلیکانلو

د، ر، ز، ژ

داود (کوڕی بروحسکی): 58, 101
دەریاچەی رەزائیە: 11
دەریای رەش: 10, 12
دڵخێری (تایەفە): 51
دەمرگان: 10
دیمەشق: 60
دەمیر پاشا › تەمەرشکی
دودگان: 53
دووتاق: 92
دیل، ئاراليق: 132
دیوین: 14
رەسووڵ بەگی زەلی: 91
رەشو سلو: 131
رووادی: 14

رووسیە › سوڤیەت ›(شورەوی)

رووس: 15, 16, 17, 18, 67, 68, 69, 70, 105, 108, 126

ڕۆم ئێلی: 60

رۆمی خۆرهەلآت: 12

زەردەشتیەکان: 10

زەرکان: 72

زرکی: 31

زوهدی گویڤەن: 38, 61, 63, 86, 88, 93, 110, 132

زینار سیلوپی › جەمیل قەدری پاشا

(س)

سامی پاشا، کەمالەدین: 124

ساسون: 42, 133

سۆلەت قەشقایی، نازلی

سوفی پوشۆ: 130

سوبحان: 101

سوبحی (ژەنەڕال): 62

سپکی (خێل): 31, 99

سەرایە: 91

سەرۆکان:

سولتان محموود خان: 115

سەلمان نەسر: 10

سلێمان بەگ: 73

سیبریا: 71

سپیکا: 74

سەید ئیسماعیل بەرزنجی: 131

سەیفەدین بەگ: 99

سیلان (خێل): 73

سینگ: 30, 32, 36, 50, 61

(ش)

شەرنەخ: 37

شەریف حسێن: 60

شەمسەدین لەوەند: 73

شمکان (خێل): 62, 63, 89

شێخ حەسەن: 65

شێخ سەعید پالۆ › شێخ سەعیدی پیران

شێخ تاهر: 78, 81

شێخ محەمەد حسەسووری: 79

شێخ یاسین: 77

شێخلو: 65, 66, 78, 95, 106

(ع) و (غ)

عادل جەواز: 71, 87, 90

عارف حکمەت بەگ: 41

عەبدوڵلا حەسەن ئاغا: 121

عەبدوڵلا خەڵەف: 66

عەبدولمەجید سپکی: 31

عیبری: 10

عوسمان (کوڕی ئەمین پاشا): 101

عوسمان کەلیم: 49, 51, 62

عوسمانی › تورکیە

عەدۆ: 75

عەدۆی عەزیزی حەیدەری: 31

عەرەبستان: 60

عەلۆ بەشۆ: 37

عەلوی ئەزدی: 81

عەلویی گوری: 66

عەلی بەگ میرزا: 91

عەلی رەزا بەگی بەدلیسی: 29

عەلی رەزا پاشا: 28

عەلیکو: 129

عومەر بایز: 69

عومەرێ بەسیێ: 66, 67, 68, 69

عومەر گلتوری: 94

عومەر مەزراق: 66

عەمکی حسە سووری: 105

مەمەدی عەزیزی: 40

غەرزان: 42, 71, 73

غەزا: 22

(ف، ق)

فارس: 13

فاغزمان: 17, 62, 87

فەتحوڵلا بەگی هەسنی: 99

فەتو: 78, 81

فەرهاد بەگ: 46, 47

فەرید پاشا: 28, 124

قاسو کندیك: 73

قالقان: 95

قباق تەپە: 85, 89, 128

قوپ: 91

قزل ئێرمەق: 12

قزل دزە (قزل دیزە): 64

قزلْباش ئۆغلۆ: 66
قلب: 17, 89
قۆرخان: 32, 131
قوتان: 32, 64, 65, 91
قوتيس: 52, 106, 107

(ك، گ)

كازم بەگ: 31
كۆيپ باغ: 38
كۆپلاجا: 62
كورد ئاوا: 44, 65, 83
كەرم قاسم: 63
كريكۆر: 14
كەمالەدين: 28
كەندالْ بەشك (ئاوايى): 73
كوپكول: 128
كوتيس: 20
گارگان: 90
گەلى تاهير: 92
گێجە پۆستاسى: 37
گورجى بلاغ: 107
گەردەنەى شەيتان: 106
گلتورى: 66, 130
گلتوران (خێل): 109
گموشخانە: 38
گەنجە: 14
گۆتى: 11, 13
گور حەسۆ: 16
گۆيب داغ: 39

(ل، م)

لوژۆر (رۆژنامە): 133
مادستان: 13
مادەكان: 11
مازەندەران: 13
مانائى (خانەدان): 12
محەمەد ئەفەندى: 19
مەحموود: 75
مەحموود ئەسعەد بەگ: 133
محوى بەكر: 23, 24
محوى تەمەر ئاغا: 95
مەحوى دەروێش ئاغا: 95
مەدنى (كورى حاجى مووسا بەگ): 76, 77

مەدیاد (مەدیات): 71
مرادیان، ئارادشس: 67
مەسیحی: 13
مستەفا: 115
مکران: 95
مەکە: 60
مەلا سەنعللآ: 46
میللییەت (رۆژنامە): 29, 133,
134, 135
مەمو: 71
مووسا ئیبراهیم: 114, 128
میلان (خێل): 91
(ن، و، هـ، ی)
نادر: 75
نەبو: 129
نەسرەت ئیبراهیم: 88, 91
نەمرود (چیا): 90
نۆح بەگ: 76, 77
نورشات: 92
نورو: 106
نورەشین: 101, 106
نوشار: 96, 97
واهان: 105
وەلی بەگ: 90
هەرۆدۆت: 11, 12
هەسنی (خێل): 31, 73, 99, 129
هوریك: 83
هەڤێرك (خێل): 37
ئیبراهیم ئازو: 52
ئیبراهیم ئاغا › برۆحسكی تللو

وێنەکان

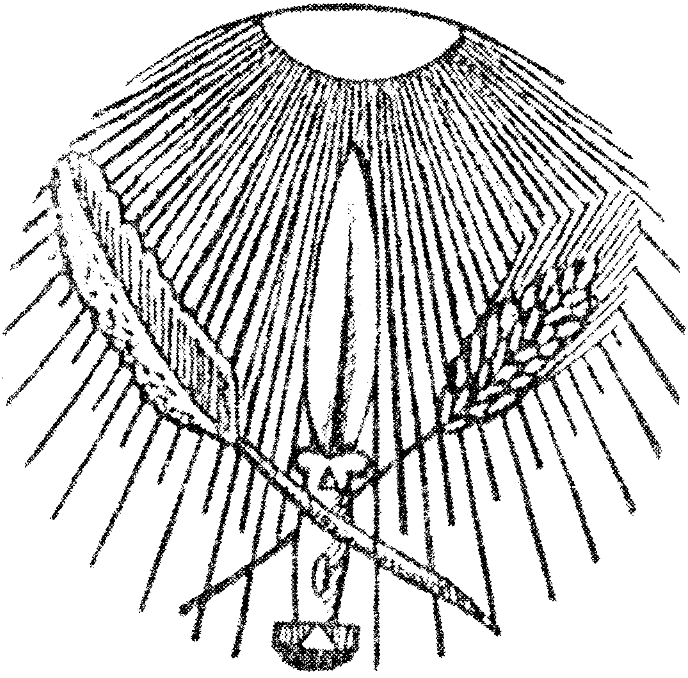

دروشمی خۆیبوون

ئیحسان نوری پاشا لەگەڵ خێزانەکەی

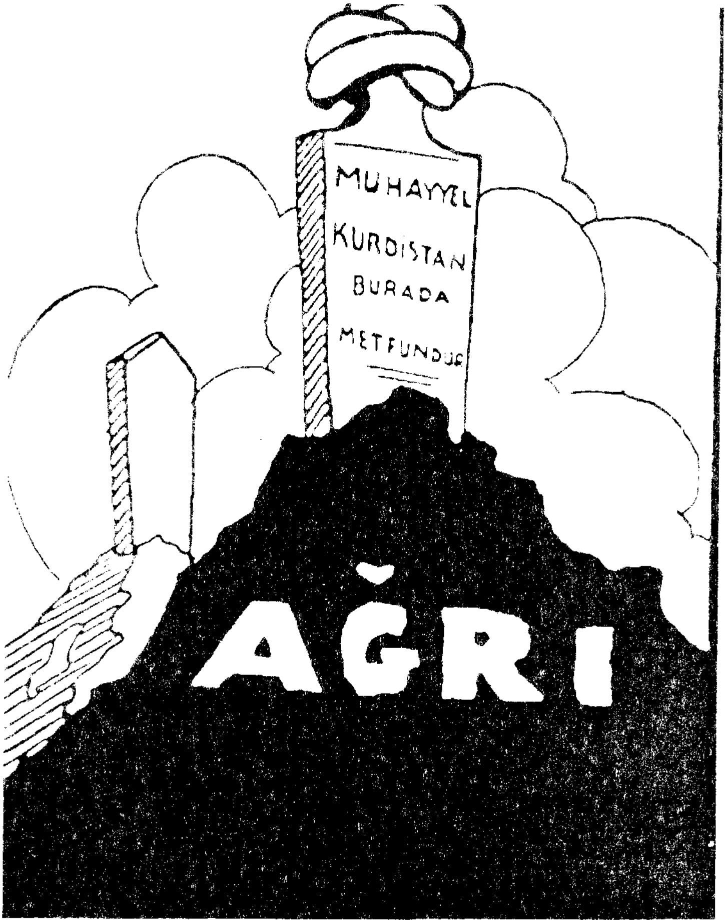

کاریکاتۆری رۆژنامەی مللییەتی تورکی: کێلی قەبر لەسەر کێوی ئارارات، کە لەسەری نووسراوە «کوردستانی خەیاڵی نێژراوە»

دانیشتووەکان: شێخ عەلی ڕەزا، کوڕی شێخ سەعیدی پیران
بە پێوە: لە ڕاستەوە بۆ چەپ: ئیحسان نوری پاشا، تۆفیق ئەفەندی،
فەهمی بەگ و خورشید ئەفەندی
ئەفسەرانی کورد- بەغدا ١٩٢٥

کتێبە چاپکراوەکانی دەزگا

- **جوگرافیای کوردستان** .... د. عەبدوڵڵا غەفور
- **نەژادی کورد**: رەوتی مێژوویی دروستبوونی میللەتی کورد
.... ئۆ. ل. ڤیلچێڤسکی - و: د. رەشاد میران
- **باڵە سیاسییەکان لە ئێراندا**.......... د. سەعید بەرزین - و: موسڵح ئیروانی
- **کرۆنۆلۆژیای مەسەلەی مووسڵ** (١٩١٨-١٩٢٦)
.... پرۆفیسۆر د. میم کەمال ئۆقە - سەلام ناوخۆش
- **جیهانگیری (سەرەتایەک بۆ تێگەیشتن لە بەجیهانیبوونی سەرمایەو پرۆسەی بەرهەمهێنان)**........................ فوئاد مەجید میسری
- **تەقریرستان (تەنز)**.......................سەلام عەبدوڵڵا
- **شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری (١٨٨٠) لە بەڵگەنامەی قاجاریدا**...........
..................................محەمەد حەمەباقی
- **ماکیاڤیللی و بیری رینسانس**............ رامین جیهانبەگلو - موسڵح ئیروانی
- **فەرهەنگ و لێکحاڵی بوون**.......................... سەرۆ قادر
- **فەرمانڕەوایانی قۆچی زێڕین (لە سوڵتان سلێمانی قانوونییەوە تا ئەتاتورک)**............................ نۆیل باربەر
- **ئەودیوی مەرگ**.............................حەمە کەریم عارف
- **فریدریک نیتشە**........................ عوسمان یاسین
- **چەند بابەتێکی زمان و رێزمانی کوردی**................. د. رەفیق شوانی
- **ژیانەوەو شوێنی لە رۆژنامەنووسی کوردیدا (١٩٢٤-١٩٢٦)**.... عەبدوڵڵا زەنگەنە
- **ئینسکلۆپیدیای ئابووری (عەرەبی - ئینگلیزی - کوردی)**.......... فەیسەڵ دەباغ
- **دیموکراسی چییە؟ (شارەزایی لەگەڵ دیموکراسی)**......دیڤید بیتهام و کیڤین بوێل -
.... کەریمی حیسامی
- **ئەو پڵنگانەی لە تەک مندا غاریانداوە (کورتە چیرۆک)**
.... بیژەنی نەجدی - و: نەجیبە ئەحمەد

- **كوردستان و كێشەی سنووری عوسمانی - فارسی (١٦٣٩-١٨٤٧)**............. نەجاتی عەبدوڵلا

- **لوڕ و لوڕستان**............... عەلی سەیدۆ گەورانی - بلال غازی کاک ئەمین
- **منالییم ئاسکێک بوو بەسەر پەلکەزێڕینەکاندا باز بازێنی دەکرد**
.... کاروان عومەر کاکەسوور
- **پاریا**............ ئاوگوست ستریندبێرگ - فەرهاد شاکەلی
- **کوێری**............ زوزێ ساراماگۆ - سەلاحەدین ئاشتی
- **بێدەنگی دەریا**............ ڤێرکۆر - عەلی حەسەنیانی (هاوار) و سەلاحەدین ئاشتی
- **کوردستان لە مێژوودا (بەرگی یەکەم)**............... خەسرۆ گۆران - ئاسۆ کەریم
- **سەرۆک کۆماری کوردستان لەبەردەم دادگای ئێراندا**..... ئا: بەدرەدین ساڵح - سامی ئەرگۆشی

- **رێبازە هاوچەرخەکانی فەلسەفە**............ سەماح رافع محەمەد - تاریق کارێزی
- **وەهای گوت زەردەشت**.............. فریدریش نیچە - عەلی نانەوازادە
- **شێخ عەبدولقادری گەیلانی (ژیان و بەرهەم)**.............. عەبدولڕەحمان بێلاف
- **ستران و دیلان**............. کامیران درباز هروری+ شڤان شکری هروری
- **فەرهەنگوکا کلاسیکێن کورد**............ مەسعود خالد گولی
- **سەرهەلدانا ساسونێ**.................. کونێ رەش- و: مسەدەق توڤی
- **سینۆهە پزیشکی تایبەتی فیرعەون**............ میکافالتاری- و: سەیدا شێخ زرار
- **کەریم بەگی فەتاح بەگی هەمەوەند**..................... دارا ئەحمەد کەریم بەگ
- **دەرسیم لە مێژووی کوردستاندا**............ د. نوری دەرسیمی- و: د. ئەحمەد دزەیی

***

الكتب المطبوعة باللغة العربية

- **الامارة الشدادية الكوردية في بلاد آران (من ٣٤٠-٥٩٥هـ) ٩٥١-١١٩٨م**
(دراسة سياسية حضارية)..........................إسماعيل شكر رسول
- **اربيل ٨٨ هەولێر ٩٩: (حتى لاتضيع كردستان)**..........................رجائي فايد
- **الفدرالية وامكانية تطبيقها في العراق**..........................د. محمد عمر مولود
- **جمعية خويبون: (١٩٢٧) (وقائع ثورة ارارات ١٩٣٠)**..........................كونێ رەش
- **امارة بادينان: (١٧٠٠-١٨٤٢) (دراسة سياسية اجتماعية ثقافية)**
..........................كاوه فريق احمد شاوەلی ئاميدي
- **امارة بوتان: في عهد الامير بدرخان (١٨٢١-١٨٤٧) (دراسة تأريخية سياسية)**
..........................صلاح محمد سليم محمود هروري
- **امارة بابان: في النصف الاول من القرن الثامن عشر (دراسة في علاقاتها السياسية مع السلطات العثمانية)**..........................سعدي عثمان حسين
- **حقوق الانسان والمجتمع المدني بين النظرية والتطبيق (دراسة تأصيلية وتحليلية سياسية)**
..........................الدكتور كامران الصالحي
- **كوردستان في القرن الثامن الهجري (دراسة في تأريخها السياسي والاقتصادي)**..........................د. زرار صديق توفيق
- **الاسلام وحقوق الانسان**..........................د. عبدالحسين شعبان
- **الفيدرالية والحكم الذاتي واللامركزية الادارية الاقليمية**..........................د. محمد هماوند
- **كوردستان: من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل (١٩١٤-١٩٢٦)**..........................سروه اسعد صابر
- **القضية الكردية في المؤتمرات الدولية**..........................د. فؤاد حمه خورشيد
- **وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية**..........................د. عبدالفتاح علي يحيي البوتاني
- **مقالات متوعة حول مياه، النفط والبيئة**..........................د. بيوار خنسي

***

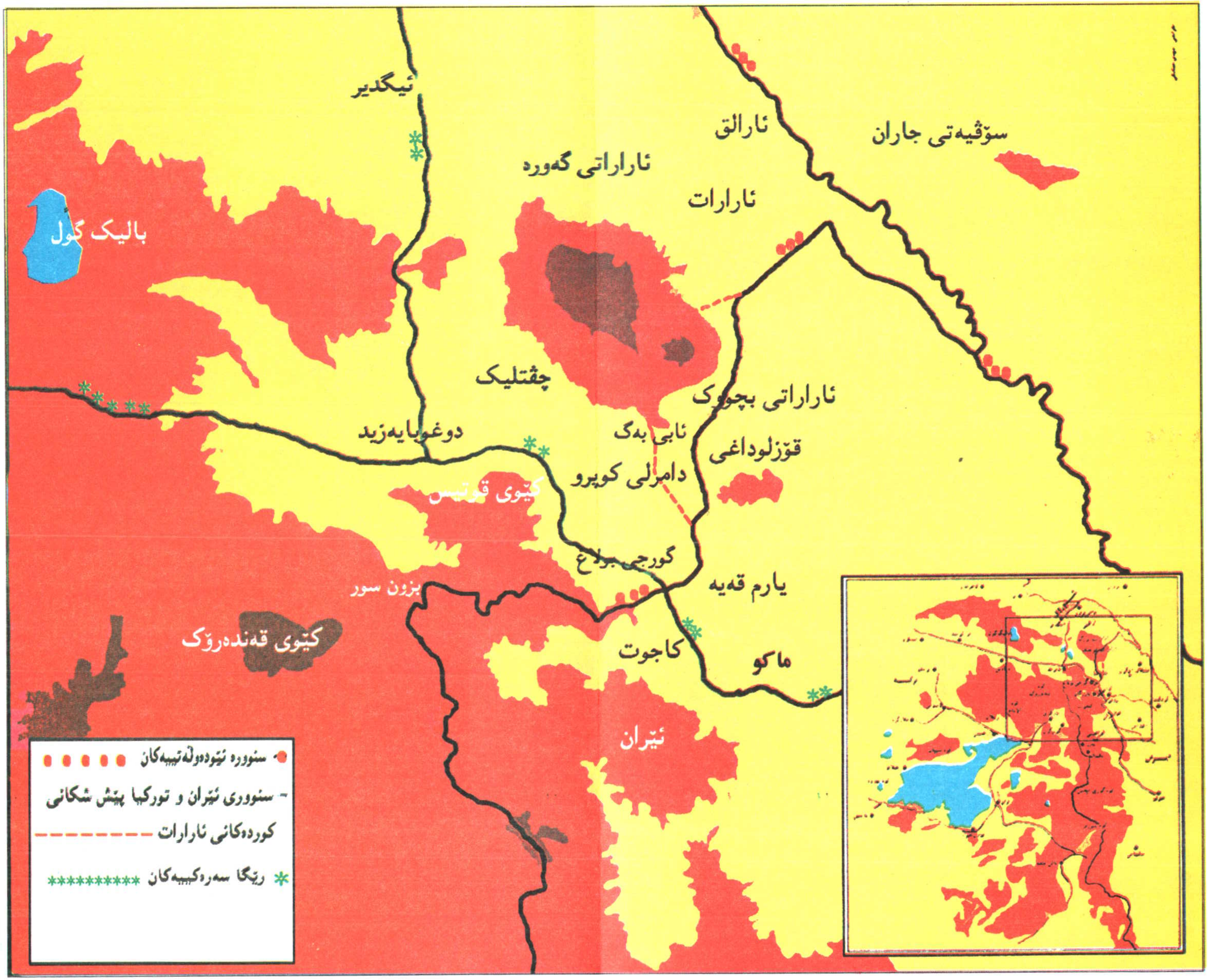

ئیگدیر
ئارالق
سۆڤیەتی جاران
ئاراراتی گەورە
ئارارات
بالیک گۆل
چڤتلیک
ئاراراتی بچووک
دوغوبایەزید
ئابی بەگ
قۆزلوداغی
دامرلی کوپرو
کێوی قوتیس
گورجی بولاغ
یارم قەیە
بزون سور
کێوی قەندەرۆک
کاجوت
ماکو
ئێران
سنوورە نێودەوڵەتییەکان
سنووری ئێران و تورکیا پێش شکانی
کوردەکانی ئارارات
ڕێگا سەرەکییەکان